

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

N. PÁL JÓZSEF:
A sikervilág másik arca

ABLONCZY LÁSZLÓ:
'68 ifjai, elvtársai és a Major-görcsök

TÓTH LÁSZLÓ:
Közép-Európa: sors és identitás

10

XXXIV. évfolyam
2021. október
630 Ft

MINT EGY ÁRNYÉK

TARTALOM

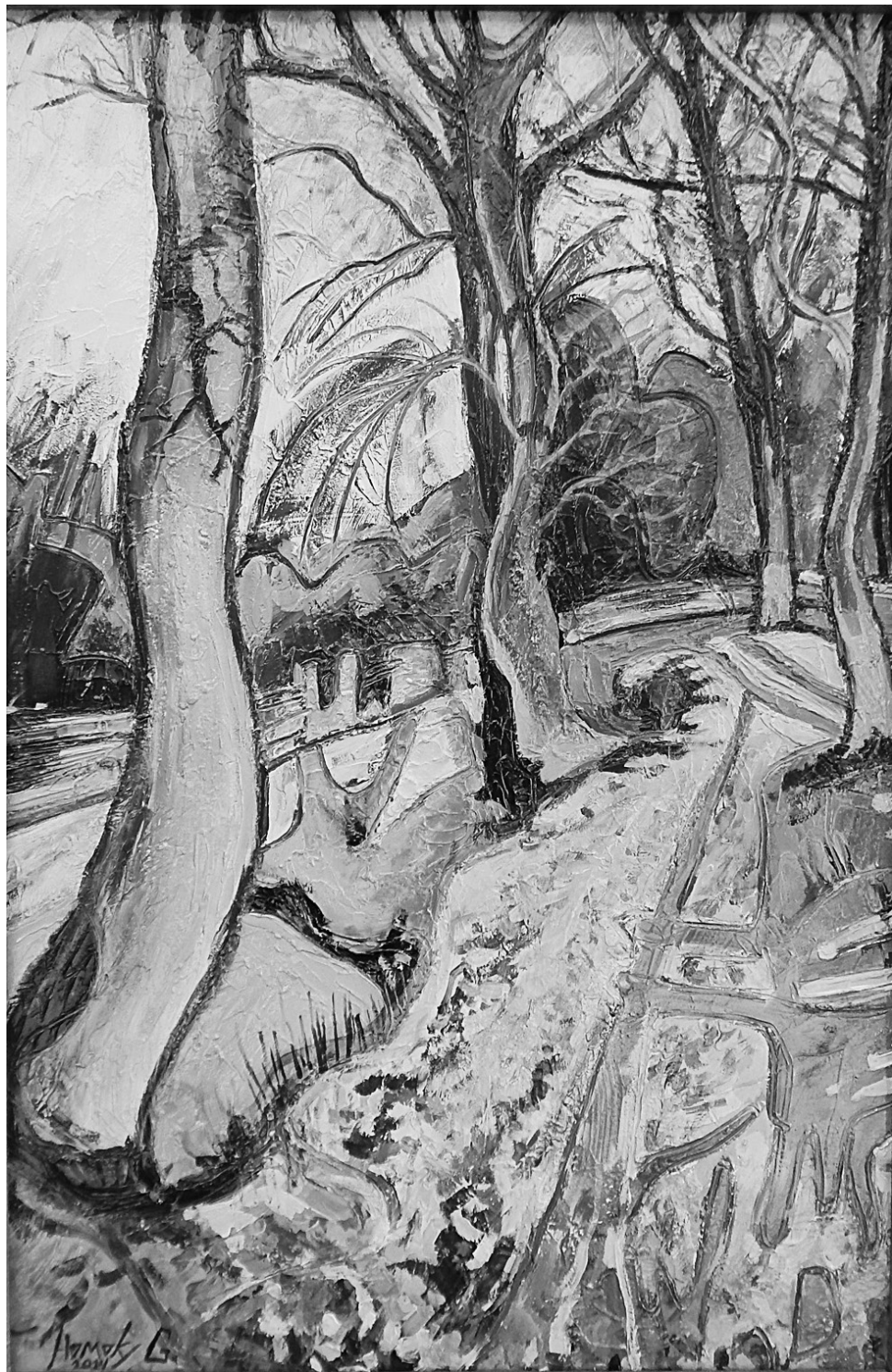

- 3 Ablonczy László: '68 ifjai, elvtársai és a Major-görcsök
(Tanoda/akadémia/főiskola/egyetem, 1. rész)
- 18 Fecske Csaba: Idegenben; Óvatlan évek; Nyom a porban; Roppant súly alatt; Egy sír fölött
- 21 Kontra Ferenc: Apám és a vonatok
- 27 Acsai Roland: Hóágyú; Örök oltár; Megérkezni
- 29 Rév Júlia: Tamara
- 43 Vasas Tamás: megint az álom; uszodai siralom; kikerülhetetlen karók
- 46 Lakatos-Fleisz Katalin: Szerencse
- 50 Tóthárpád Ferenc: Párizsi nyár
- 52 Farkas Arnold Levente: Szenteste
- 56 Szénási Miklós: Mindent elvettek; A sorompón túl; Ez nem az
- 59 Reha György: Mint egy árnyék
(Öninterjú koronás időben a képzőművészetről és a színházról)
- 80 Kibontani a történeteket
(Isó M. Emese beszélgetése Sipos Tünde kurátorral)
- 86 Dupka György: Homoki Gábor laudációja
- 90 Radnai István: jeremiás komor látomásai; teliholdnál; a múltás mezsgyéjén
- 92 N. Pál József: Hosszú útról visszatérni...?
(A sikervilág másik arca)
- 105 Zóka Péter: Pallasz Athéné és Aszklépiosz
(Gyógyító bölcsészettudományok a nemzet szolgálatában)
- 110 Csontos Márta: „Egy istenarc van eltemetve bennem”
(Reményik Sándor halálának 80. évfordulójára)
- 116 Filep Tamás Gusztáv: Tóth Lászlóról
- 119 Tóth László: Közép-Európa: sors és identitás a 20. században – egy életpálya tükrében
(Előképek egy időszériú élettörténet-rekonstrukcióhoz)

Borító: János Nikolett. E lapszámunk képanyaga a Szervátiusz-díjas Homoki Gábor festői munkásságából nyújt válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturáért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatja. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Homoki Gábor: Téli fények

'68 ifjai, elvtársai és a Major-görcsök

Tanoda/akadémia/főiskola/egyetem, 1. rész

A 100 éve született Karinthy Ferenc emlékének

Prológ

Ki gondolná, hogy az éjnek rémjáró szakában színi mesterségre képezhették a komédiás ifjakat? Úgy kétszáz esztendővel ezelőtt így (is) történt: a kolozsvári színház jeles színésze, Pergő Celesztin éjjelenként tanoncait a temetőbe vitte, hogy a hold és a csillagok fényében sírok között, holtakra révülve rémdrámák alakjaiban elmerüljenek. Fél századdal később, majd a színészi alkotás törvényeit kimunkáló Sztanyiszlavszkij ifjú műkedvelőként a francia fürdőváros, Vichy öreg tornyának pincéjébe záratta magát. Patkányok, férgek nyüzsgésében, dideregtető hidegben olvasta, tanulta szerepszövegét, próbálta magából feléreztetni a szorongató lélekhangokat. Romantikus idők érzeménycsiholásának változatos módozatai... Ám a színeszet őskorából vett pedagógiai példák helyett, immár az intézményes módozatok változatain, a tanoda/akadémia/főiskola/egyetem történetének újkorán tűnődünk. Mert balga és tudatlan protestáló az, aki a 155 év folytonosságára hivatkozik.

A SZÍNÉSZETI TANODA alapításáról az 1863-as királyi leirat rendelkezett. Amely a magyar nyelv és a szép magyar beszéd magas fokú művelésének intézményes keretét körvonalazta. 1864-ben Festetics Leó főigazgatói megbízással Gyulai Pál aligazgatóval elkezdte a szervezést, s 1865. január 2-án Pesten, az Újvilág (ma Semmelweis) utca 16. számú ház második emeletén három kis szobájában a Színház és Filmművészeti Egyetem elődje, a Színeszeti Tanoda elkezdte működését. Amelynek tanári karát a Nemzeti két jelese, Egressy Gábor és Szigeti József jelentette. Másfél század krónikájáról csak annyit, hogy sokféle szakmai, intézményes gonddal küszködött a tanoda, melynek első évtizedéről Paulay Ede írt jelentést. A tanodai titkárból lett aligazgató főként a szervezeti és szakmai nehézségekkel foglalkozott. Tankönyvet is írt, s a tantestületben nemzedékeken át a Nemzeti színészei okították a mesterséget; így ki-ki a maga tapasztalatát adta tovább. Idővel a szegény diákok szerény ösztöndíjra is érdemesültek. 1883-tól

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Hamlet, a magyar* (2020).

a tanoda Színésziskola lett, 1893-tól pedig Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia néven működött. Az idő változásában Császár Imre színészeti tankönyve változatlan maradt, s majd az 1929/30-as évek fordulóján Hevesi Sándor és az őt követő Ódry Árpád megújította a képzést. Nyelveket tanultak a diákok, akik a modernitás jegyében már a rendezésről is hallgattak előadást. Horváth Árpád Hevesi inasaként kezdte a Nemzetiben, aztán maga is tanárrá bölcslülve a rendezői gyakorlatokat vezette az Akadémián.

PAULAY EDE, Hevesi Sándor, Németh Antal, Major Tamás, a magyar színháztörténet, a Nemzeti Színház egykor direktor-főrendezői nem szereztek képesítést a rendezésre. A nagyvilágban sem volt másképp: Antoine gázgyári tisztviselő a naturalista színház francia prófétája éppúgy nem a Párizsban, 1784-ben alapított Conservatoire-ban tanulta az előadás szervezését. Akár Copeau, a Vieux-Colombier mestere, aki kritikusként indult. Jean-Louis Barrault Dullin montmartre-i műhelyében képződött, s idővel rendezővé, színházi emberré érett. Jean Vilar, a TNP spiritus rectora is Dullin szellemköréből indult. Sztanyiszlavszkijt se okították tudományára, színészként kezdte, majd vajúdta az alkotás és a színház- és előadás-teremtés gondjait. Ebben a lélektan és a színészi játék összehangolásának folyamatát a világfigyelem magasára emelte. Hogy majd ellenében Tairov és Mejerhold bontsák szét a realitást, s új dimenzióba helyezve a spektakulum gondolati és látványrendjét. Peter Brook és az angolok az egyetemi műkedvelésből nőttek színházi emberré. Aki mágikus erővel összetartott és előadásra vezetett egy-egy játszó közösséget. Sikerüket igazolta, hogy idővel műhelyt teremthettek, netán állami pártolást és színházat is érdemeltek.

Honunkban módszeres rendezőképzés az 1945-ös történelmi fordulat után következett a Rákóczi úti Uránia házban. A Moszkvából hazatért Hont Ferenc jegyezte az első éveket; szovjet példára is, mert művészetén kívüli bolsevik szabadság: az élő szó és művészet otthonában a rendező politikailag, színházvezetőként is biztosítja az eszmei éberséget. És ha mégsem, a szervezeti-politikai hatalom azonnali kantározhatta vagy buktathatta a „konceptióként” magasztosított alkotói gondolatot vagy a tervezett előadást. Azaz: előzetesen személyekben is cenzúrázott, tiltott, büntetett, elhelyezett, leváltott. Évtizedeken át diploma nélkül így nem rendezhetett avatott személy, de még diplomás színész se.

Hullámzóan szakaszolva, olykor két-három évenként, máskor sűrű löketben három-négy hallgató diplomázott az 1948-tól Főiskolává avatott Rákóczi úti intézményben. Ahol 1968-ban a szokottnál nagyobb, tíz hallgatóból álló rendező osztály indult. Kevés dokumentumok között kivételes könyv beszél el az osztályvezető-tanár, Marton Endre hallgatóinak sorsát. Karinthy Márton feltárta társainak életét és gondolkodását: 68 fiai és elvtársai: ünnepelt alkotók, al- és főrendezők, igazgatók, tanárok és tanszékvezetők és rektorok és bukott ösdiákok krónikája.

(„Marci azt mondja, hogy az osztálytársai, rendező szakos hallgatók, többségükben az abszurd, lila, avantgárd irodalom és művészet hívei. Szakállasnak tartják és nem olvassák Móriczot, Kosztolányit, Adyt. Nem értik, hogy lehet ma Szomoryt, Bródyt, Szép Ernőt játszani. Nem ismerik Tersánszkyt. A régebbiek neve szóba se került, Németh,

Illyés se – írta Naplójában Karinthy Ferenc [I. köt. 1969. XI. 18.], s majd magasabbról látja a keserves jövőt: – Ha ez irányzat, szemlélet győz, megszűnik a magyar irodalom. Akinek nincs elődje, az maga sincs... Ezek elveszik az olvasóktól a magyar irodalom örömét. Az élet örömét. Nem ezek a szegény hülye diákok, persze. Hanem azok, akik ezt az egész abszurd irányzatot kitalálták, és későn, rosszkor hazai földbe plántálták. Ők persze nem merik azt így kimondani, hogy ami eddig volt, abból semmi se gilt. Ezek a diákok azonban kimondják.”)

KARINTHY MÁRTON harminc év múltán megszólította egykori társait, szembesüljenek a főiskolai évekkel és életükkel. Amely beszélgetésfolyammá dúsultan *A vihar kapuja* (Ulpius-ház, 2007) címmel színháztörténeté nemesegett. Szerzője *Ördögörcs* címmel (Ulpius-ház, 2003) a Karinthy család regényének elejeként, a maga-látásának, felderítésének igényében is kérdezte a Színház és Filmművészeti Főiskolán végzett rendezőhallgatókat. Karinthy Márton társai: Ascher Tamás, Illés István, Nagy András László, Kertész (később, íróként Kornis) Mihály, Valló Péter, Meczner János. Továbbá Romániából késve érkezett, a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben végzett Szőke István, és a már Nagyváradon színészségébe belesavanyodott Gáll Ernő tartozott Marton Endre főiskolai társaságába. Karinthy-levélszólítására nem válaszolt a börtönviselt Romhányi László. Olvasót próbáló, de jól elrendezett szövevényes szövegfolyammal szolgál Karinthy Márton. Mert nem egyenként sorakoztatja alanyait és a vallomásokat, hanem három fejezetbe, Közlekedések, Találkozások, Elválások című gondolatkörbe szerkesztette, tördelte öt évük és a továbbiak eseményeit. Őt dicséri, hogy a magához való szigorúság társaiban is némiképp megnyitja a múlt kútját. S a beszélgetések, mint a kerek kút páros vödre, a fenti kérdező azt is segítette, aki lefelé haladt. Ilyenformán az Egész olvasatában tisztul a valahai osztály tagjainak felfelé vagy aláhanyatló sorsa. Azzal is, amit Karinthy nem kérdezett, s akként is, ki miről hallgat.

KESERVES KRÓNIKA összegződik az olvasóban, amikor a könyvet becsukja és átlengi a színházi emberré, művésszé (?) válás, avagy a kudarcba hullottság regénye. A szerző visszatérően tudakolja: miért nem szervülhettek baráti közösséggé? Karinthy Ferenc fia, Frigyes unokája Karinthy Márton. Aki gyermeki boldog édenét szerette volna újraélni a hivatáskeresés esztendeiben. Kísértette a Ménesi úti álomjáték, amikor Benedek Marcell unokáival a *Liliomfit* játszották. Festették a kulisszákat, jelmezeket varrtak, teátrumi kedvüket újságban harsonázták a rokonságnak. Kiváló művész-szomszédjuk, Molnár C. Pál díszlettel is segítette a kis társaságot. Sehol nem említi Karinthy, talán apja se tudatosította: abban a padlásszobában játszottak színházat, ahol 1951. november 11-én hajnalban Somlay Artur végzett magával... Marci színházmámoráról az *Ördögörcs*ből is értesültünk: gimnazista korában naponta járta a fővárosi színházakat, kétszer-ötször beült a Nemzeti, a Víg, a József Attila Színház egy-egy előadására. A *Tartuffe* után Major Tamás bácsi hazakocsizta, Bodrogi Gyuszi bácsi rákacsintott a színpadról, a nyári szünetekben Kazimir Károly mellett már forintért hoppmesterkedett a Körszínház *Zalameai bíró* próbáin. Hasonló boldog

színi világ képzeete nem elevenült meg társai emlékezetében. Meczner János és Illés István bölcsészdiplomával érkezett az Uránia-házba. Utóbbi miskolci orvos fia, a színházban díszletezett is, adomázó és erotikus történeteivel a színházi büfék hangulata került társai körébe. Ascher Oszkár, Ódry Árpád neveltje, Ady, Babits és más költők ünnepelt előadója, mozgalmi múlttal is, különféle színházak tagja, 1957-től haláláig (1965) a Déryné Színház igazgatója. Fia, Ascher Tamás első debreceni egyetemi éve után jelentkezett és érdemesült Marton Endre osztályába. Nagy András László nyomdászként lépett társai közé; Marton kedves színészének, Kálmán Györgynek az unokaöccse, de közvetlen pártolását Simon Zoltánban érzékelte, aki a Nemzeti zenei vezetőjeként tekintélynek számított a főiskolán is. Valló Péter erősen akarta a rendezést, apja kérésére barátja, Horvai István, a Víg rendezője hiába próbálta lebeszélni, jelentkezett és felvették. Idővel az is feltűnik a múlt kútjából, hogy Marton Endre szerelmes volt Kornis Mihály anyjába. Gimnazistaként Kornis Sarkadi Imréről írt dolgozatával országos tanulmányi versenyt nyert, mégse vették fel az egyetemre, vélte: azért, mert „reformkommunista” gondolatok jegyében értelmezte az életművet. 1968 nyarán már válaszhatott; a bölcsészeten és a háromfordulós rendezői próbatételen is megfelelt. A hivatás ambíciója nem gerjesztette, mint mondta: „mert az én színházi működésem nulla volt, én csak főiskolás akartam lenni, nem annyira rendező”. Még az erdélyiek nem érkeztek meg, amikor egy órán Hegedűs Géza raccsoló bájával az alábbi bon mot-val összegezte az osztály mibenlétét: „Kéhem szépen, úgy látom, itt mindenki zsidó. Jól együtt lennénk egy minyéhe.” A távolról jöttek is értesültek erről, mert Gáll Ernővel Meczner közölte: „tudod, hogy rajtatok kívül itt mindenki zsidó?” Egyébiránt dr. Hegedűs Géza tanár úr „Hargitai Gábor” névvel 1961–64 között az angliai és franciországi magyar emigráns értelmiségről jelentett beszervezőjének, Virág Ferencnek (ÁBTL 3.2.3. -Mt-769/1 és a 3.2.1. -Bt-840-es dosszié).

Társai Romhányi Lászlóról csak homályos tényeket említettek: bár a lexikon sátoraljaújhelyi születését jegyzi, nyíregyházinak tudták, valami felső iskolát már végzett, talán hivatalban dolgozott, és párjával egy BM-lakásban élt. A közös együttlétek, viták alkalmával Romhányi gyakran mondta társainak: neki erről jelentést kell írnia! Kinek? Találgatták, de nem kérdezték egykor; Várkonyinének, a főiskola párttitkáranak vagy a belügynek? A le nem darált belügyi anyagok között nem találtunk jelentését. 1964-ben káderkarrierre tervezett rendezőosztály végzett a főiskolán (Jurka László, Pétervári István, Lacina László, Szalai Vilmos), melynek téves jeleit tapasztalva finomították a személyi politikát. Időközben a főigazgatóvá kinevezett (1966) Nádasdy Kálmán is érzékelhette, a rendszerszerű elvtársi közepszer: kollektív nívótlanság.

Az emlékezők alig valamiben egyeztek, de abban talán igen: Ascher Tamás biztosan ígéri a jövő színházi emberét, tehetségfogyatékos voltában pedig Romhányi az évfolyamelső. Elegyes tehát az összetétel: középiskolát és egyetemet végzett diákok és családi ismerősök mellett a kisebbségből érkezett társak is színezik a Vas utcai társulatot.

1968: ALÁAKNÁSÍTOTT ÉV a nyugati- és a keleti világ történetében. Más-más gránátmező robbant Párizsban és Prágában. Feltűnő, hogy a párizsi diáklázadás csak pletykás-anekdota-formán tűnik elő Karinthy Márton könyvében. Igaz, a hazai lapok módjával tudósítottak az eseményekről. Arról még igen, hogy a diákok elfoglalták az Odéont, de hogy Daniel Cohn-Bendit és bandájának vandalizmusa 11 millió frank kár okozott a színházban, arról hallgattak. Amint az avignoni nyár anarchiájáról is; Julian Beck és a Living Theatre társulatának dühödt, botránysorozata Jean Vilar két évtizedes életművét megalázta és megrendítette. Kevés jel utal arra, hogy testvéri érzésünk a cseh és szlovák földek tankosított foglalásával felkavarta volna az induló osztály tagjait. Nagy András László említi: „dermesztő két hét jött augusztus 21-től, amikor a prágai bevonulás mellett folyt az izraeli háború is, és kifejezett háborús helyzet jött létre, amikor hetekig jóformán aludni se tudtam attól, hogy a világpolitikai esetleg beleszóllhat az én sorsomba, és esetleg mégsem fogok főiskolára járni”. Igaz, hogy egy évvel korábban, 1967. június 7-én robbant a hatnapos háború, vele olyan feszültség Izrael és az arab országok között, amely a hatvannyolcas év világdiplomáciáját is szaggatta. És azóta is: meg nem tisztuló gennyező kelés glóbuszunk hétköznapijaiban. Ascher Tamás említette még egykori nyugtalan-ságát; idővel Marton helyettese, Kazán István magyarázta Moszkva elvtársi szempontjait, amire a diákok csak legyintettek. Az emlékekből a vietnami háború kihullott, noha abból a kádári propaganda tartósan mozgalmi ügyet szított. Összegzően: a könyv vallomásait valami tapintatos, szemérmes depolitizáltság lengi át, amely már kevésbé a múltat jellemzi, inkább a közelmúltat: a vendiákok az ezredfordulóból így is hitelesíthetik egykor volt magukat.

(VALLOMÁS-EREJŰ a hallgatás Karinthy Márton könyvében, miszerint a fiatalokat foglalkoztatta volna a romániai és a cseh kérdésben a magyarok ügye akár csak a színházi törekvések területén is. Egy történet dereng elő Gáll Ernő emlékében: Balogh Edgár fia, a kolozsvári Balogh András ösztöndíjjal a főiskolán vendéghallgató, s a Marton-osztállyal indulatos vitában keveredett Erdély kérdésében. Volt, aki visszhangosan jelentett, mert az ügyről a szeku is értesült. Ma már tudnivaló, a két titkosszolgálat együttműködött. A szeku megtagadta Balogh visszatérését Budapestre, így Gáll legendája. A hivatalos adatok szerint viszont Balogh három évig tanult a pesti főiskolán. Egyébiránt a partiumi és az erdélyi homályból érkezett két diák volt annyira óvatos, hogy kisebbségi sorsát nem avatta témává társai körében. Gáll a pesti életet és a belterjességet nem szokhatta, Szőke viszont könnyen igazodott. Más egyetemeken, Debrecenben, Szegeden, a fővárosban 68 nyarán és a további években a diákok már felderítő utakra indultak; zenei, irodalmi, néprajzi, színi érdeklődéssel tájékozódni, találkozni, ismerkedni a sorompón túli magyarokkal. A Marton-osztályról értesülésünk annyi, miszerint Karinthy Márton az, aki a Biharkeresztesen túli tájon is járt, Gáll Ernő vendégeként; a Tündérlaki lányok előadását említi, továbbá a My fair Ladyt és Széles Annára emlékezett. Noha odaát lett volna más, és a többieknek is néznivaló; Szabó József Illyés Kegyencét állította színpadra [Kolozsvár, 1968 ősz]. Taub János Pinter darabját, A gondnokot [Temesvár, 1969 tavasza], hogy a következő évek eseményeit itt most ne említsük.

Idézzük még a korhangulatot. 68 tavaszán és nyarán a be nem avatkozás jegyében a Nyugatnak igen kedves dallamot fuvaláztak a Kárpátokon túl: a román elitársak, megtagadták a hadügyi koprodukción. Félték a precedenstől, hogy ők következhetnek. Előjátékformán az erdélyi magyarság kérdése a sajtóban is bonyolódott. 1968 áprilisában Aczél György az MSZMP KB Politikai Akadémiáján mondta: „a szomszédos szocialista országok magyar nemzeti kisebbségeinek kultúrája nemcsak az illető ország szellemi életének, hanem az egyetemes magyar kultúrának is része” [Eszmének erejével]. Zárt körben beszélt Aczél, ami hamarosan felerősödött, mert május 10-én Darvas József, az írószövetség elnöke a nyilvánosság előtt közölte: a szomszéd országok magyar irodalma az egész magyar irodalom „szerves része” [Népszabadság, V. 11.]. Május 20-án a bukaresti magyar nyelvű pártlapban, az Előrében Domokos Géza „beavatkozási kísérletnek” nevezte a Budapestről küldött szellemhangot. A románok, mint máskor is, jól játszottak; nem sértődtek meg. Sőt, engedékenyséjük jeleként, próbatesztelték a kádári politika hevét és tervét. Ami persze az internacionalizmusban főtt változatlanul, és viaskodtak, mint Karinthy Ferenc figurái a Gözben. Az államközi színházcserét a románok nem blokkolták, így szeptemberben a Kolozsvári Állami Magyar Színház Madách Tragédiájával és két román darabbal Budapesten és Debrecenben vendégszerepelt, a Thália együttese pedig a Tótékkal és Móricz Csibéjével látogatott Bukarestbe. Tudnivaló: feszült politikai pillanatban a színház mint a kisebbségi lét propaganda-intézményeként is működött a román politikában. 58 őszén, ha már Kádár februárban Vásárhely főterén órát járt, és megállapította, hogy „magyarok is élnek Romániában”, ősszel a vásárhelyi Székely Színház Magyarországra látogathatott. Majd ismét durvuló fordulatok hajnalán, 1973-ban a sepsiszentgyörgyiek Tamási Csalóka szívárványával és egy román darabbal turnézhattak a „szocialista testvérországban”, csöndesítvén az itthoni nyugtalanságot. Sugallva és harsonázva: boldog magyarok élnek Romániában...

Most az „ereszd meg” stációjánál járt a román politika; ilyenképp szerveződhetett a Domokos Géza jegyezte Kriterion Kiadó, Huszár Sándor főszerkesztésében A hét művészeti-tudományos hetilap készülődött, s a bukaresti tévé magyar adása is, melynek felelősévé Bodor Pált avatták.

1968: más gesztusok is feltűnnek. A kolozsvári színház történetében ez év őszén először és utoljára Illyés-bemutató: a *Kegyenc*. Filmes esemény: 1947-ben Tamási Mezei próféta című filmjét már nem forgathatták a Hargitán, 1968-ban Kósa Ferencnek és alkotótársainak sikerült kiküzdeni, hogy '69 nyarán Dózsa-filmjüket [Ítélet] román-szlovák-magyar együttműködésben, erdélyi helyszíneken, Déva váránál és a Felvidéken, Árova váránál rögzíthessék. A szlovákiai magyarok képviseletében Beke Sándor rendezőként 1968 tavaszán Nádasdy Kálmán növendékeként diplomázott a Rómeó és Júlia komarnói [Komárom] előadásával. Beke még ez évben megalakította a Kassai Tháliát. Sunyovszky Szilvia a pozsonyi szlovák főiskoláról átigazolhatott Várkonyi Zoltán osztályába, a kolozsvári Vadász Zoltán [Tiltott terület] és Széles Anna magyarhonban forgathatott [Pokolrév]. Ebbe a politikai-engedékenységi sorba tartozik az is, hogy Szőke István és Gáll Ernő a budapesti főiskolára juthatott.

Említettük, alapos késéssel érkeztek, ami a szokásos román hivatalosság próbatétele: bírják-e türelemmel a jóváhagyások stációjárását. Gáll, aki nem részletezte, miként

lehetett felvételi nélkül hallgató Budapesten, azt mondja bukaresti útlevel-instanciázásáról: haszna is mutatkozott, mert kiváló román előadásokat láthatott. Am egy nevet, darabcímet sem említ, még a Bulandra színház modernségéről sincs szava. Szőke hallgat színházi múltjáról, talán sértettségében is, hiszen akadémiai vizsgáin jelentéktelen epizódokat játszhatott. 1966-ban végzett, s illett volna említene, hogy olyan súlyos, formátumos színészeket láthatott esténként a már neve-fosztott Székely Színházban és tanítottak a főiskolán, mint Tanay Bella, Lohinszky Lóránt, Kovács György és a rendezés mestere, a kiváló színházi ember, Tompa Miklós. Am a honi diáktársaknak is vékony az emlékezetük a színi előadások dolgában.)

KÜLVILÁGI ESEMÉNYEKet említettünk, melyek kevésbé érintették az induló főiskolásokat. Avagy Alan Baddeley vélekedésével magyarázzuk, miszerint a „megfelelő hívóingerek”, vagyis Karinthy Márton kérdésimpulzusai hiányoztak, hogy „az interferencia hatására elveszettek tűnő elemek újra hozzáférhetővé váljanak” (Az emberi emlékezet). De itt már az akaratlagos és a nem akaratlagos „emlékezet-előhívás” kérdéséhez érkeztünk, melynek okáról és változatairól a tudomány is bizonytalan. Miért is ne lenne az a kérdező is, aki évtizedek múltán ismerkedik diáktársai életével. Mondottuk, a kései memoár némaságában is korjelként értelmezhető. Szót se ejtenek arról, miszerint akkor vagy később alkotó gondjuk lett volna, hogy szembesüljenek az 56-os forradalomból következő tiltó, szorító, anatómák kérdésekkel. Illés István és Nagy András László pártos és KISZ-es buzgalommal ugyan mit mondhatna évtizedek múltán? De a családi indíttatás is blokkolta a kérdést; meglehet, többeket az „ellenforradalom” iskolai és családi tétele nevelt megbízhatóvá. Lappangó görcsök: a belterjes pestiséggel szembeni csoport óhaja dereng fel Illés emlékezésében. Ascher az, aki ellenzéki körökbe előadásokra, művészi eseményekre járt. S így okkal mondhatta Karinthynek: „Én addig szerettem barátkozni, amíg én szabtam meg a közeledés feltételeit.” Fölénnyel nézte, véleményezte társait. Nem tagadja, infantilizmusában önvédelmi stratégia is működött. A készülődésben Ascher változatos magántanszékeken képezte magát, Nyírő Gyula pszichológiáját tanulmányozta, aztán Heller Ágnes és szellemköre is formálta. Társai vallomásából kevésbé érzékelhető hasonló alkotóemberi nyugtalanság és érdeklődés. Am az is feltűnő, hogy Ascher a hazai politika korábbi évtizedeiről kerüli a vélekedést. Alighanem családi tapintatból, hiszen Major áldozatának azért bajosan mondható; mert apja 1945 után művészként megbízható pártkádereként jutott különféle posztokra. Nem különben a többiek; öregdiakként sem óhajtják tételezni egykori és későbbi életüket. Aminek készültségük renyhességénél mélyebb oka: egykor tudták a hallgatás leckéjét, az új világban pedig a „pártatlan”, „művészi” attitűd már a 90 utáni önvédelem jele is. Többen beszélnek: Babarczy László hatásosan, szellemmozdítóan beszélt Mejerholdról és Brechtről. Nem említik, de bizonyos, olvashatták a *Korszerű Színház* köteteit, s például Martin Esslin *Az abszurd dráma elmélete* című könyvét is (1967), igaz nem a kölni kiadás fordítását, mely már a kelet-európai írókat is tárgyalta. De ki beszélt színész- és rendezőhallgatóknak a hagyományról, a Főiskola életre hívóiról, Egressyről,

Paulayról, továbbá Hevesi Sándorról, Gellért Endréről? Korszakos színészek, Jászai, Somlay munkásságáról? Hegedüs Géza vajon elolvastatta velük Csathó Kálmán két mesteri könyvét a Nemzeti Színház kiválóságairól?

ÉS NÉMETH ANTAL életművéről ugyan mit tudhattak?

(1968. október 7-én még a Madách emlékérmét vette át Németh Antal, és október 28-án elhunyt. A Nemzeti Színház igazgató-főrendezője [1935–1944] a háborút követően tiltott, 56-tól vidéken túrt kiválóság nekrológja a Népszabadságban, a Magyar Nemzetben egy hasábon néhány mondatot érdemelt, a színházi hetilapban valamivel többet, a Népszavában semmit. De az emléksorokban egyetlen adat nem utalt Németh háború előtti rendezéseire, hatalmas elméleti, történeti munkásságára. S ami hökkenetes: 68 ószén a Boldizsár Iván nevével jegyzett Színház címmel új havilap sem búcsúztatta. A főiskolán ugyan ki méltatta volna Németh Antalt; ki olvastatta volna el diákjaival Csongor, Bánk, Tragédia monográfiáit, s ki merült volna el az 1930-as kétkötetes színházi lexikonjában? Amely mély műveltséggel, tudói igénnyel megírt történeti és fogalmi-esztétikai szakkikkek mellett a huszadik századi modern alkotóit, például Tairov, Mejerhold, Reinhardt, Copeau munkásságát és az új törekvések intézményeit ismertette. A hazai színháztudomány hasonlóan tágas horizonton és színvonalon kézikönyvet máig nem adott közre. Miért a némaság Németh Antalról? Tartós görcsnek mutatkozott: Major Tamás árnya 1945-től 1986-os haláláig kísértette a magyar színházi élet minden napjait. S ha nem is írja Karinthy Márton: szabadságfosztottságunkban a szakma ördög-görce Major Tamás okán is fogant.

Múltbeli némultság – újkori tudatlanság. Lengyel György újkori emléke: 2002 tavaszán Németh Antal születésének 100 évfordulóján a Farkasréti temetőben a mérnök-végzettségű Jordán Tamás, a Nemzeti igazgatója így kérdezte a koszorúzásra várók csoportját: „Mondjátok már, ki volt ez a fasz?” – merthogy beszélnie illett a sírnál. Aminek védettségét kezdeményeztem a kilencvenes években Demszky Gábor fővárosánál, de a kulturális bizottság még napirendre se vette a kegyeleti ügyet. Németh illetőségét Jordánhoz hasonlóan egykori és később végzett rendezők serege is kérdezhetné volna.)

MAJOR TAMÁS mint érdekelt. Általános tanügyi korhelyzet: a Tanácsköztársaság heroizálásának kódében eltűnt Trianon, el a holocaust, a doni omlás, és kellő mélységében eltűntek a nyilas és a Rákosi-idők is. Megannyi sorsunkat szólító esemény, az egyetemleges magyar tanügy néma fejezetei. Tiltott zóna! Horthy fasizmus... – s erre villázni lehetett a társadalom és a magyarság trágyáját. Ilyenképpen a hallgatók a magyar irodalmi és művészeti élet alkotásainak nemes műveit, fejezeteit sem ismerhették meg. A Pokolrév (r. Markos Miklós), a tévé Bors-sorozata és az Imposztorok (r. Mária Fél, 1968) nívóján el lehetett intézni a 19-et és a húszas éveket – és a későbbieket is. Kérdezhetjük: a főiskolán volt-e, lehetett-e tanár, aki tudta és merte volna árnyalatosan, hitelen elbeszélni a megtörténtet? Ascher Tamás azt mondja: Major kikerült a hatalomból, és csak színész volt a Nemzetiben. Rendezhetett egyet-egyét. Akkora súlya azért volt, hogy befolyása már nem volt.” Mélységes tévedés. A jelzett években Major még országgyűlési képviselőként például megtámadta a parlamentben a *Nem félünk a farkastól* című, Madách-beli előadást (1967. december.

r. Lengyel György). Pontosítva Aschert: Major nem egyet, hanem évente kettőt vagy többet rendezett, s nem amit engedtek, hanem amit akart. Főrendezői megbízatását pedig nem gyakorolta, mert a színészek elmondták: a Nemzeti más előadásait nem nézte meg és nem véleményezte, nem javította. Egyébiránt a főiskolán a rendezői főtanszakvezetőként vette fel a fizetését, ha tanított, ha nem. Hatalmi ereje nem poszttal vagy KB-tagsággal mérhető, hanem jelenlétének pártos sugárhatásával. Ugyan miért nem lehetett az 1945 utáni magyar színháztörténetet elbeszélni a főiskolán? Mert Major Tamás művészi és egzisztenciális voltát súlyosan érintette volna. Major, az Illegális-legendája, maga a párttörténet fejezete. 1945 után szívós demagógiával, jobbára nevét se említve, Németh Antal Nemzeti Színházát folytonosan piszkolta, melynek 1930-tól tagja volt. Különös, mégse hagyta el, sőt: munka nélküli illegalitásában is elfogadta a Németh Antal által utalt fizetést. Major maga volt a pártfolytonosság jelképisége a színházi életben. „Gát a párt...” – írta naplójába Kodály Zoltán (*Közélet, vallomások, zeneélet*).

Ascher okos, tájékozott, ugyan miért kicsinyíti Major helyzetét, jelenlétét? Karinthy könyvének más fejezetében Ascher Babarczyt idézi még a nemzedéki készülődés gondolatában: „Ha Major nem volna ilyen kínos politikailag, azonnal mögé kéne állni. De sajnos, mint a KB tagja, az elmúlt harminc évnek politikai figurája, ez lehetetlen. Én is úgy gondoltam.” Igen ám, de eltelt egy évtized, s 1982-ben a Nemzetiből a Székely-Zsámbéki-Ascher-triumvirátus Majort mégis hívta-vitte a Katona József Színházba. Bizonyára művészi mellett politikai megfontolásból is. Önvédelemből, s egyben puccsolva, feladva az új nemzedék színházának morális alapozottságát.

(A IX. pártkongresszus [1966. december], melyről három korábbi szónoki tündöklés és KB tagság után eltűnt Major Tamás. Helyét váltva Keres Emil áldotta a rendszert, és szavazták a KB tagjának. Aczél György hallgatott a pártfórumon, mert 69-es haláláig Szirmai István a posztja szerinti fő él-ide-oda-lógus. Már idézett, 68 áprilisi előadásából kitűnik, Aczél furmányos elvtársi stíljében a diákság képzése és a tanárok készülsége dolgában a „mechanizmus” gondolatát is pendítette: „vajon iskoláinkban nem kell-e tovább javítani az életre való felkészítés módszereit, vajon egyetemeken mindent megtettünk-e a jövő értelmiségi rétegének, a jövő emberének tudományos, szocialista képzéséért, neveléséért? Vajon, marxista tanszékeink elég színvonalasan, korszerűen tanítják-terjesztik-e világnézetünket?” Természetesen nem, amit nem csak én állítok, mert nemzedéki válasznak mutatkozott. Azzal, hogy 68 tavaszán és nyáron Európát és életünket megrengető események történtek, az ütemzavar felerősödött. Bármely egyetem vagy főiskola KISZ-bizottsága egy gitáregyüttes koncertjénél többet már bajosan szervezett.

Feltűnő engedékenység az aczéli körben: mítoszok változatai alkotásokban mutakozhattak meg. 68 tavaszán a Ki Mit Tud? immár negyedik alkalommal rengette meg a magyar világot. A zsűrielnök, Major Tamás összegzésként sajátos javaslattal szolgált a jövőre nézve: csak klasszikus költők, írók szerepeljenek a versenyzők műsorában! Ravaasz gondolat. Mert Juhász Ferenc, Nagy László, Simon István versei is elhangzottak, márpedig azokat nem a klasszikusok korában, hanem jelenérvényűen kellett értelmezni.

Major érzekelte a politikai kockázatot, az újabb költők verseit sose mondta. Óvta magát zsúritagként is, mert tiszte időszerű közérzeti, netán kényes politikai gondolatok értelmezését igényelte volna. Mozgalmi múltjába révülten egykori Petőfi, Ady, József Attila verseit mondta változatlanul, politikai célzatú sorok nyomatékolásával. A modernek képi világa bonyolult is volt az ő politikai, didaktikus, újfelemelő versmondási gondolkodásának, előadói stílusának. Voltaképp a főiskola is a majori gondolkodás szerint működött. Bármily kitűnően tanított is, de Gáti József vers- és beszédiskolája a klasszikusokra alapozott, a modern magyar költészetre igazán nem művelte a hallgatókat. Major numifikációs javaslatát a lapokban is elvetették, s a tévé gyakorlata [a versmúsorok szerkesztője: Ascher Gabriella] és a *Ki Mit Tud? újabb évjáratái egyre inkább igazolták: a fiatalok igénylik és mondják poézisünk modern vonulatát.*)

Az Ifjúság ügye a művészet körében: 68 nyarán Várkonyi Zoltán forgatta, és karácsonyi ajándék: az *Egri csillagok* filmváltozata. Molnár remeke, a *Pál utcai fiúk*, Fábri Zoltán filmje is ebben az esztendőben készült. A tévé „alkotmány”-ünnepi eseménye: a *Bánk bán* (r. Szinetár Miklós). Címszerepben: Latinovits Zoltán, aki épp a nyáron hagyta el immár a Thália Színházat is, s egy szakmát hökkentő fordulattal, a fővárosból vidékre, Kecskemétre szerződött. Egyébiránt Jancsó Miklós *Csend és kiáltás* című filmjét nevezték a szeptemberi velencei fesztiválra. Augusztusban Jancsó már a párizsi tavasz ihletében is, a *Fényes szeleket* forgatta Veszprémben. Már Latinovits nélkül, mert a színész a *Csend és kiáltással* zárta magát. Véleményét Jancsó módszeréről már korábban megírta a rendezőnek címzett levelében. Latinovits pódiumon ezen az őszön rendezhetett először: az Egyetemi Színpadon Nagy László *Ég és föld* című oratóriumát szcenírozta. Az Irodalmi Színpadon pedig két bámulatos alakítása következett: a Sport és Költészetben Karinthy Frigyes *Lógok a szeren* című monológjában döbbenetes önvállalással valóban lógott a szeren; két lábát s gyűrűbe illesztve fejfelé lefelé mondta Karinthyt. Az *Ujjé a ligetben!* című esten pedig Szép Ernő szövegével páros táncot lejtett egy bábuval. Mindkét műsort rögzítette a tévé, de annyi hitványság árjában Latinovits jeleneteit soha nem vetítik. Egyébiránt 1968 őszén tíz aranyérmert nyertünk a mexikói olimpián. A futballválogatott is, melynek örömét elsodorta egy közlemény: Varga Zoltán elhagyta az olimpiai falut. Tudatni kellett, mert a zseniális játékos az összeállításból már hiányzott. Utólag látva: talán jeleként a Puskásék távozását követően a honi futball omlásának második, morális stációja kezdődött; és a fröccsös komaságban eladatott meccseknél még nem is végződött...

Úgy hírelték, Latinovits Kecskeméten Csurka István dramatizálásában az Esti Kornélt alakítja, de Kosztolányi hőse talányosan eltűnt a műsorból, helyette a színész tündökletes művész-Liliomot élt a színpadon. Esti Kornél filmen is anatóma: Ranódy elkezdte forgatni Latinovitscsal, s aztán leállították. Nem is okolták, miért. „Csak” – mondta egy évtizeddel később Ranódy. Ezen az őszön a Katona József Színház városának 600 éves ünnepén a színház Katona-drámát nem játszhatott. A *Ziskát* tervezték, de a magyarok és más testvér elvtársak Csehországban című, nyárvégi, leszállított akció jegyében, megtiltották a huszita

forradalom történetét. Helyette Illyés *Dózsa György*-vel köszönthették a várost. Gesztusként is, merthogy 1956-os tiltását követően Illyés drámája először kerülhetett színpadra. Aczél a *Fáklyalángot* is feloldotta az anatómából: az 1957. március 15-én bevégeztetett előadást 68 januárjában a Nemzeti a Bessenyei-Ungvári-párossal felújíthatta, s ősszel Bessenyei-Kossuthtal a Miskolci Színház is Illyés drámájával kezdhette az új évadot.

Az esztendő 56. évfordulása évének is tekinthető. Háztájis, weekendtelkes-vityillós boldogulás hajnalán az 56-ot felejtő, immár felejtetni akaró istenáldotta nép aligha gondolt a Kádár-Czinege tankos kalandjának mélyébe. Augusztus 18-án, vasárnap, a magyarok széles tábora a televízió előtt ült: a Táncdalfesztivál döntőjével ünnepelt. Félmillió szavazatot, s fordulat a tánczenei-pódiumi slágervilág történetében: az Illés, az angliai turnéről és nagylemez hírével hazatért Omega és Zorán dalait Záhonytól Sopronig az egész ország énekelte, lemezeit hajszolta a következő hetekben, hónapokban. A kislány a zongoránál stílizálása mellé immár az Amikor én még kisser voltam és a Kiabálj, énekelj-féle dalok nemzedékváltás bizonyos jelét harsonázták.

Karinthy Márton a '68-as kezdés idejéből, a szakmai készülődés, a sorsvieszkodás dimenziójában a benső kapcsolatok áramlásáról és a viszonygörccsökről faggatta társait. Említettük, a külvilág szorongató emlékei évtizedek múltán is alig kísértette az öregdiákokat. Noha egyik-másiknak a családi múltidézésben, az egyéni görccsök feszülésében a történelem izomrángása is felvillan. Nincs jele annak sem, hogy elmélyült kapcsolat alakult volna ki tanár és diák között. Egyik rohan, megannyi feladata, film, rádió, tévé, vagyis a pénzkereset szalajtja, a másik talán a kérdések elől fut. Nívótlansága okán a harmadik az ifjakat nem érdekli. És az is kórszimptóma a mélyben: Pártos Géza, talán a legkiválóbb rendező-tanár 1969-ben Angliáig futott.

Egy művész-tanár, aki színházat vezet, főrendez, netán párttag, avagy olyik kérdésben kora reggeli telefonanácsosa is Aczél Györgynek, a világ dolgairól mert volna őszintén beszélni diákjával? Képzelné is bajos. Már egy olyan hatalmi kör beavatottja, aminek játékerét pontosan ismeri és gyakorolja. A *Cseresnyéskert* szakmai észrevételeivel akár le is nyugózi diákjait, de a világ tágabb, eszméletű összefüggéseiről már nem, vagy csak fedetten, óvatosan beszél – ha beszél... Voltaképp mentesítve, lefokozva magát pedagógiai hivatásában, csonkultan gyakorolja tanárságát. Diákjai pedig zápnak. Amiben a tanári hiúság tovább romlasztja a levegőt. „Kritikát semmit! Elvtelen hajbókolást!” – parancsolta Ádám Ottó, apjának akkor nagy barátja, Karinthy Mártonnak, aki szerényen észrevételezni óhajtott valamit a Tanár úr rendezésében (*Ördöggörccs*). Biztosított kapcsolat – a felvételi és vezető pedagógiai szempont a tanügyi menetben. Paál Istvánt és Fodor Tamást nem vették fel – méltatlankodik Ascher Tamás. Bucz Hunort sem. Mert egy abszurd szempontra hivatkoztak: a készre éretteket nem lehet formálni! Képtelen és agyafúrt pedagógizálás. Ugyan, a tanárok honnan tudhatták két-három forduló üzemmenetének röpke disputájából, hogy ki mit tud, s miben kevésbé tájékozott, és fejlődnie tanácsos? Azért nem juthattak

főiskolára, mert többet tudtak a színházról, mint java a felvételizőknek? Avagy inkább azért, mert hivatottaknak mutatkoztak? Vajon, a pedagógia nem a gondolatok eszmecseréje, nem az érlelődés művészete is? Hogy tanár és diák társalgásban alakítja, növeli egymást. Csakhogy pállott a szellem, a „hajbókolás” légkörében tizenöt-húsz éve egy tanártársaság uralhatta a főiskolát. Amely pártos hitbizományban is a színházi életet meghatározta, ilyenképpen a bizonytalan, szembesítő helyzetektől óvták magukat. Azaz: a szakmában már elmerült új nemzedékkel nem óhajtottak eleven, szellemi eszmecserét. Példa erre: Ruszt József, aki az Universitas Együttesben egy nemzedéket felnevelt a hazai színházi életnek, a Karnyóné előadásával Nancyban a fesztivál nagydíját nyerték el (1965), de a Főiskolára nem hívták meg tanítani. Ebben különböztek a cseh, a lengyel vagy a román rendezők elejétől: azok státusukat, előadásokat kockáztattak, fiatalokat pártoltak, tiltakoztak, a hazai rendezők viszont posztok birtokosaként jólnevelten igazodtak, s művészi munkájukban egyre sorvadtak.

Ami pedig diákjaikat, választott hallgatóságukat illeti: Karinthy könyvéből kitűnik: a bulizások, közös focizások, kölcsönös közreműködés a másik rendezésében, ugyan közös emlék, de barátságok mégsem szövődtek. Ellenkezőleg, inkább az a meglepő, hogy az osztálytársak évtizedek távolából is mennyi hitványságot elmondanak egymásról. Értelme nincs a jelzőket sorolni és listázni, ki kit s miként látott ostobának, tehetségtelennek, jellemtelennek. Ami tetőzött egy zsidózó-verekező botrányban, melyre mindenki másképp emlékezett. Ascher Tamás sehogy, s mint Karinthy megjegyzi: ő aztán nagyon tud nem emlékezni.

ASCHER TAMÁSRA, akiről többen elismeréssel beszéltek, Kornis Mihály fújta a lángot. Köztük Ascher a legkülönb, de külön hóbortjait, gyermekded allúrjeit sorolták. Miként maga is így látta vissza magát: kamaszságát, bizonytalanságát fedezte a clown álarcájával. Nem érett még felnőtté, mondta magáról. Aki ismeri a Parttalan realizmus-vitát (Garaudy), a cseh kulturális központba járt Menzel, Forman filmjeit nézni, Wroclavba utazott fesztiválra, s Dickens szemével nézte társait: „Minket négyünket groteszk, karikatúrisztikus zsidó gyerekeknek láttam” – jellemezte egykori látószögét. Alighanem sikeres kaposvári élete egy nemzedék alkotói lázában tovább nyújtotta pózidejét. Mert a Nemzetiben is gyakran játszotta magát (1978–82). Színháziak másfél évtized múltán is beszéltek: infantilis tekintetnélkülisége olykor az emberséget és a művészi munkát is sértette. „Válogatott toprongyokban” alakított, s leplezván, hogy őt is még az ördögöröcs kísértette. „A felnőtt nem tudás, a Kádár-kor legjellegzetesebb szimptomája” – mondta Ascher pontos látóleletként. Csakhogy a Kádár-korban is, családok, munkahelyek szerint, a szokások és az illemrend tiszteletében éltünk. A színházban is: másként éltek a kaposvári színészek, és másként a Nemzetiben. Az pedig nem Kádár vagy Aczél kényszere, hogy a Rendező úr a nézőtérre feltett lábbal, szakálláról csurgó kakaós képpel nyegléskedjen Kállai Ferencsel vagy bárki mással. Bizonyára zavarta Aschert és társait a formátum is, és a színház neve és hivatáskényszere, amit próbált fedni és oldani.

Kaposvárhoz mérten elegyeset mutattak rendezései, a Weöres-játék (*Octopus*) hatását talán mégse a darabzáró zenekar hangzatosságával mérjük, s *Repülési kísérlete* sem volt olyan bátran attraktív, mint a debreceni előadás (r. Gali László). Ascher diákéveiben is viaskodott, hogy egy életét a rendezésre tegye-e. Mert annyi más is vágyott lenni. Munkássága, a kaposvári, majd a Katona József-beli munkái igazolják: bölcsen döntött.

VALLÓ PÉTERT társainál erősebben növesztette, miszerint: „végigasszisztáltam az egész színházi életet” – ahogy mondta Karinthynak. Vélhető, Aschernek kezdetben hiányzott, hogy nemzedékéből kibújva nagyobb formátumokkal is megküzdjön, újabb főiskolai kurzust járjon méretes egyéniségekkel. Nem arroganciával, nem előítéletesen, hanem a kölcsönös bizalom és a szellemi érzékenység hullámhosszán. Valló dolgozott Vámos, Várkonyi, Ádám Ottó mellett, Gábor Miklós, Tolnay Klári, Mensáros László, Ruttkai Éva alkotói természetét is közről megismerhette. Talán Horvai bátorításával és használati utasításával is Veszprémben vizsgaként merte vállalni *Az ügynök halálát* a Vígból távozott Latinovitscsal. S ha olykor robbant is a színész, Valló huszonkét évesen is bölcsen kezelte, és kölcsönös bizalomban dolgoztak. Erős, szuggesztív rekviem született: „nagyszerű ritmusú, jó légkörű [...] nagy hatású előadás” – véleményezte Balogh Elemér a *Veszprémi Napló*ban az ismeretlen fiatal Miller-előadását (1972. XII. 10.). Amelyben a temetés zsidó rituáléját is éles képességben jelenítette meg. Alighanem azért is, mert Valló zsidó voltát is vállalva beleégette amerikai látomásába. Ami főiskolai szakrális gondolkodását érlelte: Prométheusza az antikből vétetett egyetemesség, Laskai Osvát *Passiója* a keresztény mítoszt, az *Ügynök* pedig mélyen a zsidó sorsközösség rítusát idézte fel.

Rendezőnek képződni nem stilsztikai-technikai okosodás, hanem elsősorban műveltségi és személyes érzékenységi próbatétel. A mű gondolati, szellemi várázskörét megteremteni úgy, hogy időszerűségében egyéni és közösségi ügyként színpadi, gondolati cselekvéssé avatva kollektív látomássá hevüljön. Színpad és nézőtér lelki-gondolati együteműségét megteremteni, legjobb igényben pedagógiai mellett bölcséleti feladat is. Eszmélkedésünk, az '56 utáni értelmiség készülődése leltárhányos tételeket mutatott. Bölcsészeti fakultáson a hallgató még kereshetett és olykor talált eligazító tekintélyt. Ascher sorolja élményteremtő alkalmait, amikor a filozófiai körben Bence György, Kis János, később Erdély Miklós és mások nyitották gondolkodását, „az egész fiatal filozófusnemzedék között ücsöröghettem” – emlékszik a szellemérlelő alkalmaira, majd megjegyzi: „A főiskolán viszont, semmilyen komoly filozófiai, pszichológiai, ideológiai kérdést nem beszéltünk meg. Soha semmit. Ez a kor jellemzője volt.” Folytassuk gondolatát: ugyan ki lett volna az a tanár, aki például a Karinthy Ferenc által hiányolt Illyés vagy Németh László gondolkodását a két világháború közötti társadalmi kérdésekből kibontsa? Éppen az ötévi huzakodás után bemutatott *Kegyenc* (1968. IV. 26.) rendezője, a tanárságát komolyan művelő, sok nemzedéknek a színészi alapokat oktató s becsült Vámos László elemezte volna Illyés drámájának újkori kérdéseit? Bajosan, mert már a szereposztással

is lefokozta a drámát és előadását a Madách Színházban. Mert a római múltba helyezte a sisterső jelenkori tragédiát, a zsarnokságban az önfeladás drámai folyamatát. Ilyenképpen hiábavaló kérdés: ugyan ki lett volna az, aki Illyést párizsi éveinek avantgardista barátságai nyomán, az *Übü király* olvasójából és Cocteau *Az Eiffel torony násznépének fordítójából* vezesse a hazai társadalom és színházi gondok terepére? És a magasba, fel, akár Monstségur várába, a *Tiszták* pusztulásának látomásáig (Pécs, 1969. XII. 19.). Ki lett volna az a formátumos, tehát bátor szellem, aki legalább magánbeszélgetésben megvilágítsa Németh László darabjainak nemzési állapotát? Ádám Ottó színpadon és tévéfilmen többször rendezte drámáit. Még ha tudta is, beszélte volna, hogy írójának gondolatai aggodalomban fogantak, mert a harmincas évek közepén (1934) Sztálin cikkében felismerte: „szívós hatalomharc dühöng az érvek mélyén”. 1945 után még csak derengett: a szovjet hadsereg felszabadíthatta az országot a náci németektől és a hazai nyilas söpredéktől, de szabadságot nem hozott, mert hazaxportált ügynökeivel és feltétlen elvtársaival gyarmatosítóként uralta a politikát. S ha korábban nem, 1956 megnyithatta az elméket. Hát persze, hogy a szépíró és a drámaszerző 1945-ben is már pontosan tudta: az önvédelem módozatait szükséges keresni a közösségi megmaradás ígézetében. Darabjainak százas szériája se volt elég igazolás, hogy fel kéne fejteni sikerének titkát és gondolati mélységét. Tudósi gondolatok helyett idézzünk Gábor Miklós tanulmányából, a színész, a színházi ember megvilágosító erejű igazolása Németh László drámaírói hiteléről: „Az már furcsa, hogy éppen Németh László, minden magyar szerzők legintelligensebbje Madách Imre óta, a legtöprengőbb, leghamlettibb alakok megteremtője, éppen ő lett a »hősi« színjátszás áldozata. No persze: mindig meghatódunk attól, hogy magyarok vagyunk, mert mást nem tudunk kezdeni vele” (*A kos a mérlegen*). No, persze azért is, mert zsarnoki időben, ugyan mit kezdehettünk volna, amikor maguk a művek is bujdosásban éltek, hiszen *Széchenyi* is több mint évtizedes anatómia után juthatott újra színpadra 1968 őszén. De itt most az a fontos, hogy nem az irodalmár, hanem tanulmányában Gábor Miklós színész-rendezői lényeglátással igazolja Németh László színházi gondolkodását, aminek ébresztésére sem volt alkalmas tanár a főiskolán. Gáborhoz hasonlóan, Németh színpadi nyelvének mélységéről beszélt Bessenyei Ferenc is, aki tizenegy évi tiltás után Széchenyire készülhetett 1968 őszén: „Shakespeare drámáiban el lehet az akciók mögé bújni. Németh László esetében a mondatok sűrűségében van az akció, s köznapi hősei is shakespeare-i szenvedéllyel szólalnak meg. S a játékhoz is ennek a szenvedélynek kell érződni. Mondatai igazságát kell vállalnunk, mert ennek segítségével tudjuk csak azt a klasszikus kifejező erőt elérni, amely bennünk van” (*FSzM* 1968/31).

A kultúra szervességéről a huszonhét éves Németh László így írt: „A kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnes irányítója. Ilyen értelemben volt a görögöknek és franciáknak, s ilyen értelemben nincs ma minékünk kultúránk” – írta 1927-ben (*Az én katedrám*). Nem volt másként 1968-ban sem. Nem

volt az már 1945-től, mert a marxizált-leninizált szovjetiség kalodájába zárt közélet taszította, szétzilálta s nem fókuszálta, nem gyűjtötte a szellem erővonalait. Rendezni pedig a belső mágneses erővonalak kondicionáltságát is jelenti. Színházi rendezőben különösen, hiszen az életet transzponálja művészetté, vagyis költői életté. Amit főiskolán a diákok nem tanulhattak meg. Igényük így a könnyedebb lázadás irányát mutatta: a nyugati minta távoli és ihlető. Mert a világot példázza, és nem magunkat gyötri.

Tényként: a főiskola történetében Németh László-darabbal soha nem vizsgáztak. A nyilvánosság kizárásával is egyszer: 1970 májusában Ádám Ottó színészjelöltjei néhány dráma jelenetét adták elő. Bari Károly 73-ban készült volna, hogy Latinovitscsal a *VII. Gergely*vel vizsgázzon, de Major Tamás mint főtanszakvezető ki- és letiltotta őket. Mítoszi emberek és mítoszi pillanatok kíváncznak a színpadra – vereségükben is a közösség tanulságra; Széchenyi, Galilei, a Bolyaiak, Görgey...: sorsok, elbukások, példázatok az életbenmaradás ígéjére. Kis népek életében minden koron, szabadságban éppúgy, mint rabságos időkben. Mert menedéket és érvet jelentenek az emlékezetnek. 1968: éppen a részleges engedély éve a nagyvilági jelek riadalmában: Németh már megírta életműsorozatának bevezetőjét, mert határozta, a 69-es könyvhéten indulhat a Németh-életmű kiadása, persze a próza előbbre sorolva. A *Készülődés*, a *Kisebbségben*, a *Minőség forradalmának* esszéfolymai nem ismételt, hanem majd darabolva, más-más könyvbe illesztve. S jó negyedszázad, amíg a sorozat a *Sorkérdésekig* érkezett.

(Közösség–mítosz–nyelvi hármasság jegyében gondolkodni alapvetés a magyar dráma, a nemzeti színjátszás művelőjének. Bata Imre kitűnő kisesszéje, a Napjainkban olvasható, címe A magyar drámáért [1968/7]. Azt mondja: „A Tamási-játékok közösséget teremtenek belőlünk, s együttesen élhetjük át ezt az egyetemes mondandót, ami ezeknek a tréfás és játszi játékoknak a legmélyebb rétege.” Illyés Gyula darabjairól szólva: „Illyés olyan mélyről érzi fel az időt, hogy az már maga a mítosz világgépi értelemben, ezért az illyési dráma legjobb formájában ismét csak közösséget teremt.” És Németh László: „A gondolat mindig a nyelv ellenében valósul meg, szokatlan és új, a nyelvet mindig próbára teszi, mert érzékletesen akarja előadni az elvontságot.” Találón írja Bata: „Németh László lelke mélyén Elektra ül.” Ez magyarázza, hogy feszültsége hevíti Németh drámai nyelvét, az „aforisztikus és képletes nagy hőfokra hevíti a kifejezést”. Összegezve pedig: „a hazai drámairodalmat kultiváló színházi kultúra sokat tehet az új drámairodalomért is. Mert annak bizonyítását csakis a színpad végezheti el. S a kérdés éppen az, hogy az új drámának másnak kell lennie, mint az itt említett történetek tekinthető típusuk.”)

A tű foka: a mű oka, mondja Páskándi Géza. Szabadsághiányos időben a szellemi ember feladata pedig: át kell bújni a tű fokán. Ami aligha csak stilisztikai játék. Darabíróként különösen próbatevő lecke. Mert a kollektivitáshoz időben szükséges eljuttatni a drámát, mely gyakran történelmi példázatban beszélhetett a jelenről. Sokakhoz szólva és nyilvánosan. A színház hivatása – olyik időben parlamenti szólásra is kényszerülve.

(Folytatjuk)

Fecske Csaba

Idegenben

(Nagybátyám, R. Gyula emlékére)

jeges szibériai szél borotválja elvadult arcomat
lélegzetem füstje lekonyul mint Káin
égőáldozatáé nem vagyok kedves én sem
az Úr előtt különben miért is ráncigált volna ide
ahol a madár se jár csak a honvágy facsargatja
szívemet jelenlétem itt a hiábavalóság parádéja
hullik a hó mint az otthoni lórúgta pajta oldaláról
a vakolat a hó éber és árulkodó a lábnyomok
fölérnek egy följelentéssel mohón falom a nyers
marharépat amit a ganéjban találtam falom mintha
az életem múlna rajta az életem múlik gyorsabban
mint az idő amely beállt mint a téli Don ha átjutsz is rajta
ott se jobb gyűlölet van bennem és tetű ettől is attól is szenvedek
lerobbant a remény lestrapált munkagépe hiába is iparkodnak
beindítani elgémberedett kezű napok pedig a munka java
még hátra van a percek úgy vánszorognak mint az ekét húzó
lesoványodott lovak aszály idején hiába csattan az ostor a hátukon
s szakad róluk a víz farkasüvöltés keríti a kapcaszagú éjszakát
kirántja lábam alól a hazavezető utat amit rég betemetett a hó

FECSCKE CSABA (1948) Arnóton élő költő, író, publicista. Utóbbi kötete: *Árnyűző élet* (versek, Magyar Napló Kiadó, 2020).

Óvatlan évek

negyvenöt évig élt boldog házasságban
mondta a pap többek között
ezt jó lett volna tudni korábban is
biztosan nagyon jó boldognak lenni
Istenem negyvenöt év sötét vadon
ahol nemcsak madarak fütyörésznek
de félelmetes vadak csörtetnek a bozótban
ennyi idő alatt egymáshoz csiszolódik
két ember az óvatlan évek
csiszoló munkája nem fájdalommentes
hegek jelzik az útját a sírig tartó
szerelemből két szárnyaszegett
szív harca lesz halálig tartó küzdelem
valami olyanért ami nem is létezik
csupán hiányzik

Nyom a porban

vajon mit gondoltok rólam
elveszett a ló alólam
ló nincs de kilóg a lóláb
alávaló a valóság

félreéltem az életem
üresen kongott énekem
olyan idegen lett minden
magamra hagyott az Isten

minden szavam panaszkodó
emlékekhez ragaszkodó
ami volt egykor most hol van
mi mutatja hogy itt voltam

szél kuszálta nyom a porban

Roppant súly alatt

itt hagytál hát te is barátom
eggyel megint kevesebb vagyok
mint rád a megfagyott göröngyök
zuhognak rám a téli csillagok

hirtelen minden olyan sötét lett
a remény izzószála kiégett
mint hentesnél az üres vaskampók
meredeznek bennem a miértek

álmatlan éjszakák rajzolják újra
elmosódó arcvonásaid
hiányod roppant súlya nyom
letenni belőle volna mit

Egy sír fölött

egyre csak tágul a létünk ütötte
rés az időn
rám rakja terhét minden pillanat
ami sietve jön

és éppúgy távozik
s mint levett ócska göncöt hagy maga után
beszélni erről olyan nehéz
mint fölszakadt seb a szám

az emlékezet
mumifikálja azt aki már nincs velem
mint szarkofág fedele
csukódik rá szemem

nézem az ismerős nevet
apám nevét a kőlapon –
rigó füttyül a gesztenyefán
mintha ő üzenne hallgatom

Apám és a vonatok

(Részlet egy készülő visszaemlékezésből)

Sohasem meséltem senkinek Szarajevóról. És sohasem írtam róla. Nem hívtam fel soha senkit az ottaniak közül. Pedig néha eszembe jutott, mint az órák kegyege. Olyan régen történt.

Most jött el az ideje, hogy az egészet elmeséljem, hogy tértem haza.

Emlékszem az utolsó estére, amikor a döntésükre vártam, hogy elengednek vagy maradok, és annak ki tudja, mi lett volna a vége... Másnap reggel nem hagytak időt rá, hogy bárkitől elköszönjek. Csak egy telefont engedélyeztek. Felhívtam apámat az utcai fülkéből. Mondtam neki, hogy megyek haza, másnap délután érkezem valamikor az állomásra. Kísérővel megyek, mert ez a szabály. Belém nyomtak még két adagot, hogy egy ló is eltompult volna tőle. Megvárták, míg hatni kezd, és aláírtak velem egy papírt, hogy korábban is kezelés alatt álltam, és mindez csak annak következményeként jött elő, tehát szabad akaratomból tartottak bent, és a saját felelősségemre távozom, további követeléseim pedig nem lesznek a hadseregtől. Ettől kezdve nem gördítettek elem több akadályt. Sőt inkább arra törekedtek, hogy minél előbb eltűnjek onnan, hogy megússzák az esetemet, az ott töltött időmet, amit egyébként busásan meg kellett volna fizetniük. De olyan egy sem akadt, aki velük szemben pert nyert volna.

Visszatérve a kaszárnyába azt is engedélyezték a körletemben, hogy a legjobb katonabarátom jöjjön velem kísérőként. Megvették a jegyeinket. A társaim az osztagban gyorsan összehordták a holmit, amit le kellett adnom, akkorra már végképp nem emlékeztem rá, hogy egyáltalán mi tartozott egy menetfelszereléshez, a katonai ruhatárhoz, melynek minden egyes tételével el kellett számolnom.

Az utolsó éjszaka különösen emlékezetes marad. Guszti, a bácsföldvári gyerek azzal vigasztalt, hogy örülnöm kellene, mert holnap megyek, és szabad leszek. Én vagyok a kaszárnya legöregebb katonája, most mindenki engem irigyel. Eljön még a te napod, egy másik barátom éppen ezt mondta, jóval korábban,

a föld alsó féltekéjén, amikor a Dél Keresztjét kerestem. Most sem hittem el, hogy sikerül. Majd hiszem, ha túl leszek a rácson! Nem voltam biztos benne. Nem tudtam előre inni a medve bőrére, hiába kínáltak. Nem is lett volna tanácsos annyi rafinált agyfosószerre ráinni. Különben sem bíztam akkor és ott már senkiben. Rögeszméim nem hagyták, hogy felszabadultan és ember módjára elköszönjek a többiektől, csak az járt a fejemben, hátha becsukódik előttem a kapu, hátha nem enged ki az őrség, hátha nem emelkedik fel a sorompó, és jönnek értem a fehér köpenyesek, és visszavisznek, hátha nem adják vissza a papírjaimat. Csak másnap engedett fel bennem az agyfagyás, amikor visszakaptam a papírjaimat a megfelelő pecséttel és aláírásokkal ellátva, hogy nem vagyok többé hadköteles. A háború esetét kivéve. Mert akkor semmi sem számít. Ágyútüteléknek bárki jó lesz. Milyen furcsa, ezek a sejtések, a legvadabb képzelgések is sorra beváltak. Még Szarajevó is.

A vonaton ülve azt éreztem, hogy az érzékszerveim kezdik visszanyerni régi funkciójukat, már nem hallucinálok, már énnek érzem saját magamat, akivel hazafelé zakatol a szerelvény, már nincsenek terápiának nevezett tudatmódosítók, és egyre közelebb leszünk; katonatársam mélyen aludt mellettem. Hagytam pihenni, vigyázott rám éppen eleget. De amikor megláttam a közeledő állomást, megráztam a vállát, hogy ébredj fel, megérkeztünk, amire fel is riadt, és ez a riadalom továbbra sem múlt el a szeméből, mert azt gondolta, félrebeszélek, csóválta a fejét, és azt mondta: nem értem, mit mondasz! Mi baj van?

És nem értettem, hogy miért aggódik értem, miért nem érti, hiszen közeledik az állomás. A tekintetéből vettem ki, hogy ezt magyarul mondhattam neki, hirtelen ez jött elő a tudatom mélyéből, talán éppen mert olyan közel értünk. Ő pedig azt hitte, hogy félrebeszélek.

Hazaértem, hallod, csak ennyit akartam mondani. A következő pillanatban persze már elismételtem újra, és akkor megértette, és örült velem együtt. De még nem gördülhettünk be az állomásra, várni kellett, mert a két vörös lámpa megálljt parancsolt. És akkor, ahogyan a katonai zsákot leemeltem a csomagtartóról, ahogyan a saját egyenruhámon végigtekinttem, amely egy számmal nagyobbnak bizonyult, akkor úgy éreztem, mintha ezt a pillanatot átéltem volna valamikor nagyon régen, olyan déjà vu lett a füttyszó, a fékek fülsértő visítása a síneken, és most én leszek, aki érkezik, most fordult a kocka, most én szállok le, akárha a legyőzött hétfejű sárkány teteméről diadalmasan, ahogyan a győztes csatákból térnek haza, és hős leszek most az egyszer életemben, mert egyszemben maradtam, mert akárhogy is történt, most leszereltem.

Sorba álltunk a leszálló utasok után, a sor végén. Ha kiszállok, már nem ugyanaz az ember leszek, most szerepet cserélünk ebben a jelenetben, igen, az én időm jön el. És apám áll csak, és leesik az álla, és tisztában lesz velem, hogy most én jövök, és ezután máshogy lesz, mert most én csináltam végig, és most ő vár engem, mert rászabta a sors ezt a szerepet, hogy fordítva is legyen, és meglátjuk, melyikünk ijed meg jobban a vonattól, a találkozástól, meglátjuk, melyikünk hatódik meg a találkozás pillanatában!

Begördült a szerelvény. Kerestem az ismerős arcot a tömegben, hiszen előző nap megbeszéltük telefonon, felhívtam az iskolában, hogy jöjjön ki elénk, várni fog az állomáson. A lépcsőn álltam, és sehol sem láttam az apámat.

Már mindenki leszállt, bőrdöngők gördültek hörgő kerekeiken. Ölelések feszültek egymásnak a keskeny peronon, miközben kiaraszolt mögöttünk a vonatunk.

Csak egyetlen ismerős arc tűnt fel, ahogy keresgéltem tekingetve a tömegben, vergődve a váróteremben a csomagommal. Azonnal megértettem, miről van szó. Apám az iskola gondnokát kérte meg, hogy jöjjön ki elénk az állomásra. Kedvesen elvette a csomagomat, megkérdezte, hogyan utaztunk, hiszen hosszú út állt mögöttünk. Nem nézett a szemembe, mintha szörnyű vagy legalábbis kellemetlen titkom volna. Tűzött a nap. A hangosbemondó már jelezte az új járat indulását, mi pedig néztünk utána, hogyan siklik füstöket prűszkölve a távoli raktáépületek mögött.

A vonat, nekem minden vonat maga volt a rém, amit egész életemben gyűlöltem, mert ehhez a rettenetes, dübörgő óriáshoz kötődött az első gyermekkori élményem. Most végleg itt hagyott, valami kiterjedés nélküli űrrel az emlékezetemben, amely egyszeriben másfajta jelentéssel töltődött fel: a mozdonyt talán az igazságtevő gondviselés kívánta felmenteni bűnös tettének súlya alól, hogy frászt hozott egy kisgyerekekre. Mert a felnőttek tudhatnak csak súlyos bűnöket elkövetni. És tetteik súlya annál megbocsáthatatlanabb, ha csak a lelkükben játszódik le, és sötét nyomát ott hagyja egész életen át. Nem fejszével a kezükben csapnak agyon a rémségek.

A seregben, ha valakinek gyermeke született, járt egy hét szabadság, amit nem vonhatott le senki a katonai szolgálatból. Mert nyilván éppen ez volt a renDELETE lényege, hogy a szeretetet ne lehessen aprópénzre váltani. Apám ennek ellenére sem jött haza akkor egy hétre, amikor én megszülettem, pedig járt neki. Vajon miért? Melyikünkre haragudott jobban, és miért? Anyám később többször elmesélte, hogy küldött neki még egy táviratot, másnap újra, hátha az elsőt nem kapta meg. De ő nem akart hazajönni. Csak visszatáviratozott, hogy most éppen pontonhidat építenek. Pedig a Balkánon kivételes hírnek számított, ha valaki a seregből éppen fiúgyermeket nemzett. Ilyenkor a társaival először jól leitta magát, aztán engedték haza. De apám nem szólt a születésemről senkinek.

Pedig én láttam a kaszárnyában, hogyan rohantak egy ilyen tartalmú távirattal, üvöltve végig a körleten:

Fiam született!

De az én apám nem ilyen volt. Mire leszerelt, már karon ülő voltam, szobatiszta. Sosem kellett felkelnie hozzám éjszaka. Tehát egy idegent adtak a karjába, aki ordított, ahogy a torkán kifért, folyt a nyála még a réműlettől, hiszen az imént kapott frászt a mozdonytól. Mert oda álltak velem a sínek mellé, csak én nem tudtam, hogy a vonat megáll. Csak abban voltam biztos, hogy eltapos, és még fűttenyentett is egy hatalmasat. Beleégett a retinámba, mint egy fekete-fehér film, amit még ma is bármikor felidézhetek. A nagynéném tartott a karján, ő vitt oda,

és ezt a felelőtlenséget sosem tudtam neki megbocsátani. Erre nem lehet egy csecsemőt felkészíteni. Úgy látszik, egy apát sem lehetett felkészíteni rá, hogy a fia lesz az első, akivel találkozik. Holott nem akart. Talán sohasem akart engem. Sohasem fürdetett meg, és soha életemben nem ért hozzám, a kézfogás volt az egyetlen érintkezési formája az emberekkel. Ez alól én sem voltam kivétel.

Apám nem akart kijönni elém az állomásra, amikor hazaérkezem. Következetes akart maradni önmagához. Talán felidézte volna az első találkozást velem, ami éppoly traumatikus lehetett neki, mint nekem.

Meg sem kérdeztem, hogy miért nem jött ki elénk. Mindegy lett. Katonatársam megérezett valamit a csalódottságomból. Mert én még hittem a csodákban, hiszen túléltem, leszereltem. Amikor elindultunk hazafelé, a kocsiban megkérdezte: ugye megállunk valahol útközben, hogy megigyunk valamit, mert nagyon megszomjaztunk. Magabiztosan mosolygott, mint aki biztos benne, hogy most ez a legjobb ötlet, ami csak szóba jöhet. Megveregette a vállam, és csak annyit mondott: elmúlt, felejtsd el, egy feles visszahoz az életbe.

Persze, hogy megálltunk útközben egy vendéglőben, amely korábban a törzshelyünk volt, ide jártam a barátaimmal, mielőtt bevonultam. Meglátod, a barátaid is mások lesznek ezután, mondta a katonatársam, mint aki sokkal többet tud az élet dolgairól. Mi ketten söröztünk, és jókat nevtünk mindenféle ócska bakavicceken. A gondnok csak ásványvizet ivott, és türelmesen várt, hallgatott bennünket.

Katonatársam háromnapos eltávozást kapott erre az útra, így okosan eltervezte, hogy útközben éppen útba ejthetjük az övéit is fél napra, legalább megismerem a családját. Nem mehetnék busszal, kérdeztem, utálom a vonatokat. Csakhogy felénk nem járnak buszok. A bátyám kijön elénk kocsival az állomásra.

Nemcsak az volt fontos neki, hogy hazalátogasson, hanem az is, hogy velem is megismertesse azt a világot, ahonnan ő érkezett. Akkor jártam először Bosznia erdőségeiben, és egyáltalán nem bántam, hogy emiatt egy nappal később érek haza, tőlük hívtam apámat. Mondta, hogy maradjak csak.

A vonat megállt egy viadukt közepén, ilyen csendet nem éreztem még soha. Neki is feltűnt, mellém könyökölt a vonat ablakán, és csak annyit jegyzett meg: milyen hangosan ketyeg az órád. És ezen jót nevtünk.

Addig valamiért azt hittem, csak kopár hegyek vannak arra sovány kecskékkel és tövisbokrokkal. Neked elment az eszed: ez a Neretva völgye, az indiánok aranykorát éltem itt gyerekkoromban, mondta katonatársam, és valóban úgy örült, mint egy kisgyerek, hogy mindezt megmutathatja nekem.

Alighogy megérkeztünk hozzájuk, egyszeriben elfogott az irigység, éppen azért, mert itt minden olyan természetes volt: az apja átölelt, előbb engem, aztán a saját fiát, ahogyan errefelé szokás. Egymásnak adták a kilincset a rokonok és a szomszédok egyetlen szűk délutánon, valami szívből jövő koreográfia szerint; mindegyikük hozott valamit nekünk, italt, ennivalót, süteményeket. Mindenből külön csomagolva egyformán mind a kettőnknek. Nekem és neki, mintha testvérek volnánk, és esetleg összevesznénk rajta. A katonafiú barátjának lenni

náluk ugyanolyan rangot jelentett, mint a családhoz tartozás. Arra a röpké dél-utánra igazi Ezeregyéjszaka-beli mesevilágba csöppentem, amelyet nehéz bársonyokkal béleltek. Orientális réz- és ezüstitárgyak ültek sorban a polcokon, illatos fűszereket tartottak bennük; narancsszínű selymekkel takarták le a bútorokat, a falakon a tarka szőttesek talán falvédőként szolgáltak. Szakrális tárgyakat láttam, melyek egy olyan valláshoz tartoztak, amit ilyen közelről és meghitt környezetben még sosem láthattam. Hagyták, hogy mindent gondosan szemügyre vegyek, mint egy múzeumban; olyan ízléses könnyedséggel válogatták össze a berendezést, mintha egy film profi berendezője tervezte volna meg valamelyik kosztümös filmhez. Az érdeklődés kölcsönösnek bizonyult, mert az én magyarságom egzotikumot jelentett az ő számukra. A nagypapa még ismert magyarokat a régi időkben, és kifejezetten büszke volt arra, hogy a fiának magyar barátja van. Átölelt, és megveregette a hátamat, ez annyira meglepett, és annyira elérékenyültem tőle, hogy alig tudtam visszafogni, hogy ne sírjam el magam, mint egy kisgyerek, mert eszembe jutott közben, mióta nem ölelt át senki. És miért jutott éppen ez az eszembe, nem tudom. Katonatársam pedig elmondta a családjának, hogy most egy napra eljön velem a magyarok közé a Drávaszögbe.

A hegyi embereket alacsonyoknak, zömök természetűeknek képzeltem azelőtt, de erre felé valamennyien éppen abban hasonlítottak egymásra, hogy viszonylag magasak, szikarak és szőkés hajúak voltak.

A háttérből egy sevdalinka szólt, igazi itteni zene, a nagy érzelmek városi folklórműfajából. Valaki éppen reménytelen szerelméről énekelt. Az asztalok között rézdzesezvákkal járt a pincérnő, a teremben frissen pörkölt kávéillat áradt szét. Katonatársam egy kitömött sasra mutatott a bejárat fölött, azt még az ő nagypapja lötte. És ott a vendéglőben ülve pontosan tudtam, mivel tartozom neki. A szabadság első pillanataival. Legalább a töredékét vissza akartam adni annak az erőnek, derűnek, amit tőle kaptam. Talán túlságosan is igyekeztem, ettől tűnhettem még soványabbnak és lehangoltabbnak, régen néztem már tükörbe. De mint mindenbe, ebbe is beleéreztem, tudta, hogy én ott voltam bezárva, ahol nincsenek tükrök, mert veszélyesek: azt mondta, hogy most már itthon vagy, elmúlt, ezután örökké szeretni fogod a vonatokat.

Az ő otthonának emlékével indultunk az én otthonom felé.

Apám persze leitta magát, és csak másnap találkoztunk vele. Megreggeliztünk, katonatársamnak civil ruhát adtam, aztán kocsiba ültünk, és végigvittem a szülőföldemen. Bárcsak ő is ugyanolyan jól érezné magát a magyarok között, mint én náluk. Elvittem a nagybátyám borospincéjébe, mert tudtam, hogy ilyent még sohasem látott. Az útra töltöttem neki egy demizson bort. Végigjártunk néhány roknot és ismerőst, gondosan ügyelve rá, hogy majd a kaszárnyában eldicsekedhessen azzal is, hogy magyar lányokkal is találkozott. Mi tagadás, nagy sikert aratott, jó vágású, kedves fiú volt, a lányok hamar felfedezték, egy időre hagytam is, hogy kibontakozhasson. Vigyen magával legalább egy kalandot, amivel eldicsekedhet majd a kaszárnyában.

Hajnalodott már, ült mellettem a kocsiban, és nagyokat sóhajtott, bassza meg, bárcsak maradhatnék még.

Másnap délután indulnia kellett vissza. Anyám éppúgy csomagolt neki a mi jellegzetes ételeinkből: sonkából, kolbászból, pogácsából, ahogyan ők nekem. Kivitettem az állomásra. Kikönyökölt az ablakon. Feltűnt, hogy nincs órája. Persze, mondta is, hogy a múlt héten ellopták a kaszárnyában. A vonat rándult egyet. Lecsatoltam a kezemről az enyémet. Azt, amelyik olyan hangosan ketyegett. Már lassan siklani kezdett a szerelvény. Felnyújtottam neki a karórát. A tenyerébe fogta. Indult a vonat. Úgy integetett, ökölbe szorított kezével, hogy a kilógó szíjat lengette a szél. Így köszönt el tőlem. A tenyerében a múlt idővel.

A háború után eszembe jutott, hogy mi lehet vele. Amíg lehetett, felhívtam. Ő volt a hős a szememben, aki hazahozott. Tudtam, hogy befejezte a műszaki egyetemet Szarajevóban. Elindultam ezen a nyomon. Találtam az interneten egy honlapot, amelyen keresztül a térségben eltűnt személyeket keresik. Mindjárt a boszniai háború után hozták létre, hogy a családtagok és ismerősök újra felvehessék egymással a kapcsolatot, bármerre is sodorta őket a vész. Többször beírtam a keresőbe az adatait, a nevét: Ivica Jerković, de utána fekete és jeltelen maradt a mező, mintha újra és újra a végtelen, halott éjszakába kiáltottam volna.

Acsai Roland

Hóágyú

Minden megvan mindenestől, és semmi sincs: kéregető ad.
Elmúlt karácsony és itt maradt: túlevél, áttelelő nap.

Harkály kopogtat a fán, mintha múltba kérné bejutását.
Évgyűrűk odvában hullámszik még az időnk: napi áldás.

A hó is lassan, a hó is lassan megjön, hullana tolla.
Elhallgat majd a rigó végleg: hóágyúvá fagy a torka.

Örök oltár

Sárgarigóra a hajnali tó, a folyó fülel, érte
éneke – bús fuvolája – szavát, ami már sose régi,

és ami már sose új. Mi lehetne örökre az óra
ó poharába kitöltve? Az ártere őrzi azóta.

Ártere őriz azóta. A nyárfa, a vatta, ahogy száll,
és a csigák csavaros laka. Mindenem itt: örök oltár.

Új pecabottal apám ide vitt ki tanítani élni
– nem tudom, hány éves voltam, de még kicsi –, földje az égi.

Megérkezni

Mennyi ezen meg azon megy az ember keresztül, amíg él,
és azután meg... Az élet ilyen meg olyan. Valamit kér,

és ad is tán valamit: csere és bere. Mennyei földje
- földjei - és vize elrohanó idejét az örökre

nem pazarolja, vagy mégis. Az évei, napjai telnek,
ezt tapasztaljuk magunkon. Egünk a por, földi a felleg.

Laktam Abonyban és most Budapesten lakom. Hazatérni
indult el akkor a kisgyerek, és megérkezni a férfi.

Homoki Gábor: Csendélet vörös drapériával

Tamara

- Nem bánod, ha fölveszem?
- Ja, lehet, a te dolgod - recsegte vissza a bodzaszörpöm és a konyakja közé tett szerkezet. - Alácsúszttam még néhány papírszalvétát, hogy tompuljon a márványasztal visszhangja, és távolabb húztam Maritól.
- Most már megvan a másfél méter a magnótól is.
- Akkor leveszem ezt az izét, okés? - és a választ meg sem várva zsebre gyúrta a világoskék szájmaszkot.
- Jó, de akkor visszahallgatom újra, mert hangosabb leszel.
- Nem leszek hangosabb - nyugtatott meg, és körbepillantott a helyiségen. Kevés volt a vendég, szétszórtan ültek, az unott pincér a fogát piszkálta és a tévét bámulta. Az Operatív törzs tájékoztatója a vírushelyzetről. - Honnan kezdjem?
- Kezdd az elejétől, onnan, hogyan találtál rá a nevedre.
- Hát azt tényleg nem fogom szétkiabálni - halkította le a hangját. - Főleg a piercinget nem.
- Milyen piercinget?
- Václavpiercing. Jó kis nyelvtörő. Mondd ki gyorsan!
- Václav... piercing?
- Na jó, ha külön mondd, akkor nem ér.
- Ki az a Václav?
- Cseh srác. Inkább morva. Itt tanult a CEU-n, aztán, ahogy az egyetememet átrakták Bécsbe, Vašek is kerekét oldott, én meg visszamentem a boltba, ahol fölrakták, hogy szabadítsanak meg tőle. Röhögtek persze, hogy bocsi, de csak a rendeltetésszerű használatnál jár a garancia...
- Miféle használatnál?
- Jaj, édesem, ez egy ilyen izé volt... , hogy mondjam... , amit intimpiercingnek hívnak. Neki is volt, Václavnak, az övé egy Apadravya. Azt akarta, legyen nekem is, hát lett, de gyakran begyulladt. Utána szinte mindig. Úgy kellett járnom, hogy Lidocain spray volt a táskámban...

- De hát nem erről...

- Persze, hogy nem erről fogok beszélni, de azt akartad, hogy az elején kezdjem. Nem? Na, hát ott ülök a boltban, várom, hogy kiszedjék belőlem a karikát, mondták, hogy várni kell, amíg kiürül az üzlet, mert ugyebár... Érted.

- Értem.

- Na. Hát amíg vártam, lapozgattam a katalógusaikat. Az egyik, egy fényképes tetkő füzet, szívek, delfinek, rózsák meg persze szövegek. Főleg nevek. Egyszer csak megláttam köztük a saját nevemet.

- Mari?

- Dehogy. Tamara. Az lett a vezetéknevem. Kivett egy cigarettát, aztán visszatolta a dobozába. - Jó vagyok még egy konyakra?

- Persze - intettem a pincérnek. - De hogy is vagy te Tamara?

- Bemutatkozzak újra? Tamara Mária, tisztelettel. De hát épp emiatt vagyok itt. Mert engem úgy találtak. Azért lettem Mari, mert Mária nap volt, augusztus 15., a Tamara meg a pólyára volt írva. Pontosabban nyomtatva volt rá.

- Nyomtatva?

- Na jó, visszamegyek még előbbre. A legeslegelejére. Lehet a hosszú változat is? Van elég memória a kütyüdben?

- Ne aggódj!

Szóval 1986. augusztus 15., péntek. Oroszlán csillagjegy. Napóleon születésnapja. Valószínűleg hajnalban hagytak ott egy telefonfülkében, a Blahán. Reggel hét körül találtak meg. Bevittek a Rókusba, onnan meg át a Szabolcs utcai kórházba, az Orvostovábbképző szülészetére. Állítólag tök rendbe voltam, még a pelenka is üres volt. Ott neveztek el Máriának, mert Mária napja volt.

- Tamara Máriának.

- Nem. Blaha Máriának, mert a Blahán találtak. Aztán másnap vagy harmadnap megfordították a pólyát és megtalálták a Tamarát, amit az előbb mondtam. De akkor már anyakönyvezve voltam Blahaként meg Máriaként. Sokkal később, már felnőtt voltam, amikor a nevelőanyánk meghalt, és az egyik lánya, úgy mondom, hogy a testvérem, vicces, hogy őt is Marinak hívták, persze ő is csak nevelt gyerek volt, megtalálta a pólyát, ami valahogy átvészelt az elmúlt harminc évet, és behozta a színházba. Akkor kattantam rá a névváltoztatásra. Talán az is benne volt, hogy Vašeknek tetszett, mert olyan szlávosan hangzik, de inkább az, hogy a Blahával mindenki húzott. Lelujáztak mindegyik társulatnál. Szóval pont jókor jött, mert amúgy is valami művésznevet kellett volna kitalálnom. Meg is írtam a névváltoztatási kérelmet, és benyújtottam, ahogy kell, itt a kerületi polgármesteri hivatal anyakönyvvezetőjénél. Azzal persze kiröhögtek, hogy a névváltoztatásra egy korábbi hatósági hiba miatt kéne sort keríteni, hogy tudniillik azért vagyok Blaha, mert nem vették észre a pólyámra nyomtatott Tamarát. Ha beveszik, megúszhattam volna a tízezer forintos illetéket. Mindegy, rányaltam a folyamodványra a tíz rugós bélyeget, és Tamara Mária lett belőlem. Na persze az illetéken kívül, személyi, jogsí, lakcím kártya, gondolhatod, mire mindet kicseréli az ember lánya... Az előbb épp a Szabó

Ervines olvasójegybe kötötték bele. Na, de nem untatlak ezzel. Inkább azt mondom, hogy mire meglett az új név, Vašek eltűnt, én meg friss Tamaraként oda-mentem a tetkós szalonba, illetve ide, mert három sarokra vagyunk tőle, hogy megejtsem a piercingtelenítést.

- És megtaláltad a Tamara nevet a tetoválások közt.

- Igen. De azért nem ilyen egyszerű. A pólyán három sorba volt nyomtatva, így: TA-MA-RA. Egymás fölött, csupa nagybetűvel. Várj, megmutatom, itt van, visszapörgetem a mobilomon. Kinyitottam ott a piercingesnél is, mutattam neki. Mert ugyanígy volt, a tetoválásról készített fotón is, egymás alatt: TA-MA-RA. És a betűk, úgy mondják, a betűtípus, az is ugyanaz. Az egyébként egy külön történet.

- A betűk?

- Azok. Meg a nyomtatás. Amikor megkaptam a pólyát, látod, semmi különös, egy ilyen egyszerű, fehér, masnis..., nem is tudom, hogy nem fordították meg azonnal..., na persze azért nem, mert benne voltam. Szóval már akkor feltűnt, hogy ilyen guminyomda betűkkel nyomták rá a Tamarát. A gyerekek szoktak játszani ilyesmivel. Az iskolások. Volt akkoriban egy másik srác, még Vašek előtt meg aztán egy kicsit párhuzamosan is, Alinak hívták, Aladárnak, és a Rendőrtisztviselői Főiskolára járt, illetve akkor már végzett. Neki esett le, amikor mutattam a képet, meg beszéltem a Blaha Lujza téri telefonfülkéről, hogy tananyag voltam náluk. Na nem én személyesen, de volt egy híres ügy, épp akkor-tájt kezdődött, amikor születtem, vagy egy kicsit előbb, 85-ben, hogy röpcédulákat találtak Pesten, ilyen rendszerellenes röpcédulákat, több ezret, amelyek ugyanilyen guminyomdával készültek. És ugyanilyen lila festékkel. Gondolhatod, hogy rákattantam, ő meg összeszedett mindent, ami kideríthető volt. Bejáratos volt az állambiztonsági levéltárba, könnyen ment neki, könnyebben, mintha én kezdem volna kutakodni, és azt hiszem, boldog volt, hogy segíthetett. - Hátradőlt, a szemei egy kicsit távolabbra fókuszáltak, és elgondolkozva szűr-csölt bele a pohár alján maradt konyakba. A percnyi csönd alkalmat ad, hogy most mutassam be Marit. Madártojásszeplős, széles arc erős járomcsonttal, keskeny, húzott szemek, kicsi, de telt ajkak, oldalt felnyírt bronzszőke bubifrizura, halálfejes fekete póló, nyakba akasztott napszemüveggel, szögekkel kivert farmer rojtossá lyukadt térdel, tűzpiros tornacipő. - Ha akarod, hívd föl, ideírom a számát, én addig elszívok odakint egy cigit.

*

- És megmutatta a nyomdát is? - kérdezte az időközben rendőrhadnagyá kinevezett Ali, akit a szalvétaszélre írt telefonszámon tényleg elértem. Előd Aladárként mutatkozott be. - A Vaterán találtam rá, és megvettem a születésnapjára, illetve a névnapjára, ami nála ugyebár egybeesik.

- Igen, augusztus 15. A nyomdát nem láttam, a feliratot viszont, amit csinálni lehet vele, igen. Azt mondta, hogy majd maga...

- Oké, elmesélem. Mondom mindjárt a nyomdát is, de előbb azt, amit kiderítettem. Már majdnem nyomozás volt. Tényleg. Mari ugyebár 1986-ban született,

egyébként én is, de ez most nem játszik. A rölapok, amelyekről ön is hallott, az előző év végén, vagyis 85-ben jelentek meg Pesten, aztán Budán is, és gyakorlatilag egészen a rendszerváltozásig föl-fölbukkantak. Ismeretlen terjesztők szórták tele velük a várost. Leginkább október végén meg március közepén dolgoztak, szóval a forradalmak évfordulója táján. És november hetedikén. Tudja, mi az?

- Persze. Én még az a korosztály vagyok.

- Ja. Bocsánat! Szóval több ezer ilyen lap lehetett, a számukat még körülbelül se lehet megsaccolni, mert az emberek zöme eleinte eldugta, megsemmisítette, beszélni is félt róla, aztán meg, az idő haladtával, ahogy gyöngült a rendszer, elrakták mint érdekes kordokumentumot. A terjesztő vagy terjesztők, mert az is elképzelhető, hogy többen is voltak, rafinált módszereket használtak, újságokba rejtették, levélszekrényekbe dugták, pályaudvari várótermekben hagyták a lapokat, vagy egyszerűen kiraktak egy stószot az álló autóbusz tetejére, aztán amikor elindult, vitte a szél... Akkor esett le, hogy Marinak is köze lehet a dologhoz, amikor megtudtam, hogy egy telefonfülkében találtak rá, mert a röpcédulázók is legtöbbször telefonfülkékben hagyták az anyagot. Ott, a Blaha Lujza téri telefonfülkékben többször is találtak rölapot. Na persze azonnal megindult a nyomozás, örült nagy erővel állt rá az állambiztonság, figyélőszolgálatokat szerveztek, nyomozókat küldtek a helyszínekre, és önkéntes rendőröket járőröztettek. Azért vagyok ennyire képbem, mert a főiskolán egy előadás témája volt, még valamelyik vizsgakérdésbe is beépítették.

- És a nyomda...?

- Persze, mondom a nyomdát is. A nyomozást úgy kezdték, ahogy tanítják is, ki kell deríteni, hol nyomtatták az anyagot vagy legalább azt, hogy mivel. Nem volt nehéz rájönni, hogy egy ilyen gyerekeknek gyártott guminyomdával csinálták, amiben csak nagybetűk vannak. Szóval hamar rájöttek, de ez egyáltalán nem segített, mert a Politoys Ipari Szövetkezet guminyomdája bárhol megvehető volt. Ápiszban, trafikban, játékboltban. Akkor 93 forintba került, én tavaly a Vaterán 2500-ért jutottam hozzá. A festékező párna is része volt a szetnek, meg a lila festék, vagyis több tízezer lehetséges elkövetővel kellett számolni. Vizsgálták persze a papírt is, de az se segített, mert a fűzfői meg a szolnoki papírgyár termékeit is sokfelé árulták. Szóval hiába startolt rá a BRFK állambiztonsági szervezetének majd' mindegyik alosztálya, szinte semeddig nem jutottak. Sok szálon elindultak, sok gyanús elemet lenyomoztak, eszméletlen mennyiségű aktát teleírtak, de kézzel fogható eredményt alig sikerült produkálniuk.

- Ennyi nyomozás dacára fura, hogy senki nem foglalkozott a pólyás babával, illetve a pólyával.

- Fura? Szerintem, ha észrevették volna a pólya hátoldalára nyomtatott szöveget, akkor sem hozták volna összefüggésbe a két ügyet. A rölapok az állambiztonsághoz tartoztak, a kített baba meg az életvédelmi osztályhoz. Másik emelet. Azt egyébként, hogy a pólya hátoldalára ugyanazzal a nyomdával és

ugyanazzal a színnel van ráírva a Tamara, mint a röpcédulákra a rendszerellenes szlogenek, soha senki nem vette észre. Csak én. Azt hiszem, ma se tudja más, csak mi ketten meg most már ön.

- Meg talán a férfi a tattoo szalonban...

- Szerintem ő csak azt tudja, hogy a Mari pólyájára nyomtatott szöveg, meg amit kiretusált valakinek, igen, talán Mari mamájának a karjából, azonos volt, de azt, hogy a politikai röplapoknak is köziük van a dologhoz, arról ő sem tud.

- Igaz. Mondta az imént, hogy a röpcédulákat sokszor hagyták telefonfülkékben, ráadásul a Blaha Lujza téri telefonfülkékben is gyakran találtak röpcédulát. Nem volt kockázatos pont oda rejteni a babát is?

- De. Az volt. Nagyon is az volt. Azért tették mégis épp oda, hogy hamar felfedezzék. Nyár volt, jó meleg, szóval a kihüléstől nem kellett félni, de azért mégis jobb, ha nem fekszik ott a telefonkönyvön órákig. Szerintem tisztában volt a rizikóval, aki odatette, de vállalta.

- A TAMARA felirat és a röplapok tehát a Politoys Ipari Szövetkezet nyomdájával készültek, ráadásul nagyjából ugyanabban az időben. De nem mondta még, hogy miféle szövegek voltak a röpcédulákon.

- A szovjet megszállást, a diktatúrát ellenző, Kádár Jánost becsmérő, függetlenséget, többpártrendszert és demokráciát követelő, többnyire egy-két mondatos feliratok. Néha három. Több nem volt soha, amiből a nyomozók arra következtettek, hogy egyetlen doboz gyereknymodája volt az illetőknek, mert hosszabb szöveg nyomtatásához több készletet is meg kellett volna vásárolni.

- Kedves Ali, ha szólíthatom így, mit gondol, lehetne-e esetleg a szövegek elemzése alapján következtetni a... minek is nevezzem...

- ...az ismeretlen elkövető személyiségére? Tudom, mire tetszik gondolni, a szakmában ezt úgy hívják, pszichológiai profilalkotás. Én ugyan a műtárgyvédelemnél vagyok, de akkoriban beleástam magam egy kicsit kriminálpszichológiába is. Úgy értem, amikor még jártunk Marival. Próbáltam következtetni a szóhasználat, a stílus alapján, ami azért nem könnyű, ha tudja az ember, hogy az illető nem teljesen szabadon fogalmaz, mert arra is kellett ügyelnie, hogy például ne használjon 6 darab E betűnél többet. Az egyébként, hogy mennyire kreatív, épp ebből derült ki, hogy tudniillik majdnem minden röplapon kihasználta szinte a teljes betűkészletet. Tessék csak kipróbálni egyszer. Tessék olyan szöveget írni, megadott témára, amiben 5 A, 3 B, 3 C, 3 D, van, és így tovább. Rá tetszik jönni, mennyire nehéz. Nagyon. Ja, és írásjelek se voltak a szettben. Szóval, ha össze kéne raknom egy profilt, akkor én valami matekos furmányoságot is belevennék, de persze irodalmi érdeklődést is, mert azt nem is mondtam, hogy olykor idézetek is szerepeltek a röplapokon, egy-egy sor Illyés Egy mondatából meg az akkoriban megjelent Nagy Gáspár versből, az, hogy a gyilkosokat néven kell nevezni.

Neki lehet-e látni most, fel lehet-e újítani az egykori nyomozást, nyilván nem azzal a céllal, hogy a társadalmi rend ellenségét megkeressük, még csak azért

se, hogy eljussunk a függetlenség élharcosához, hanem hogy egy gyerek, aki azóta már harmincnégy is elmúlt, megtudjon valamit a szüleinél? Ezen töprengtem, amikor Mari visszajött, és megállt az asztal mellett. Intett, hogy folytassam nyugodtan, de inkább elköszöntem Alitól. Elmentettem a számát, azt mondta ő is elmenti az enyémet.

*

A háttérzajból talán hallatszík, többen lettek a helyiségben, késő délután volt, a munkaidő vége. A kávégép néha belesípolt a mondatok közé.

- Szóval ott volt előtted a tetováló szalonban a saját neved. Nem volt semmi kétség benned? Rögtön rájöttél, hogy ez csak te lehetsz?

- Nem lehetett nem rájönni. Mondtam, ugyanazok a betűk, az az elrendezés, minden...

- És?

- Gondolhatod, vittem rögtön a csávóhoz, épp valami ikertetoválást csinált, két egyforma csajnak egyforma rajzok a vállukra, azt hiszem, ilyen lehetetlen ábrák, tribád vagy mi a szösz..., mindegy. Nyomom elé, hogy mi ez, mikor csinálta, ő meg csak pontozza a csajokat, hol az egyiket, hol a másikat, így beharapva a szája szélit, és nyögi, hogy hagyjam békén, mert nem akar kijönni a ritmusból. Szarok a ritmusra, mondom neki, ez most fontosabb, és becsaptam előtte a könyvet, amiből a rajzot másolta. Kijött belőlem a Napóleon. Paradoxonometria. Na, látod, még a könyve címére is emlékszem. Mindenre emlékszem, ami akkor történt. Érted ezt? Mindenre! Szerintem az ikrek is föllélegeztek, mert egy idő után rohadtul tud fájni a tetkőzés, szóval a srác végre abba hagyta, benézett a katalógusba, amit elé toltam, és nyeglén odavetette, hogy nem is ő csinálta. Hát ki? Nem tudja, nem itt készült. Hogyhogy nem, ha a ti katalógusokban van? Miért is vagy itt, kérdezett vissza, mert látta, hogy nem tud megnyugtatni. Hogy kivegyem a kavicsot a micsodádból, igaz? Hát ez is egy eltávolítás, csak ami neked két perc lesz, az a néninek, akiből ezt kitöröltük, két hónap volt. Kiszedtük a karjából a Tamarát. Nyilván elege lett belőle. Ráunt. Besokallt. Ennyi. Lézeres kezelés. Ilyen volt, ilyen lett, csak át kellett volna lapoznod a következő oldalra. Tessék! Ott volt tényleg ugyanaz a kar, belülről, a csukló felől fényképezték, onnan, ahol az erek futnak, és nem volt rajta a nevem. Képzelheted, azonnal elbögtem magam. A lányok riadtan ültek föl, egyszerre, ahogy az ikreknek kell, a csávó meg már jött is a papírzsebkendővel, de látszott, hogy az egészről nem ért semmit. Az égvilágon semmit.

- Elmondtad neki?

- Mi a szart mondhattam volna. Hogy az anyám másodszor is kitörölt az életéből. Hogy véglegesen kiradírozott? Hogy lehet az ilyet elmondani? Nem mondtam semmit. Azt hiszem, nem. Csak másnap. Akkor mentem vissza a piercing miatt. Vagy az már harmadnap volt? Már úgy bánt velem, mint egy hímes tojással. Nincs nyilvántartás az ügyfelekről, sajnálkozott, azt se tudja, hány éves lehetett az asszony, akinek a karjáról letörölte a tetoválást, hogy nő

volt az illető, az is csak úgy rémlik neki, meg hát igen, a fényképen a kéz tényleg inkább női kéznek látszik. Megnéztem újra. Most vettem csak észre a keresztben futó csíkot a csukló fölött. Régi vágás lehetett, már inkább fehér volt, mint rózsaszín, s csak alig púposodott ki az öregedni kezdő bőrből.

*

Másnap sikerült úgy odamennem az Akácfa utcai Tattoo Szalonba, hogy egyedül legyek a boltvezetővel. Dél volt, az asszisztens fiú épp készült elmenni, már kiakasztotta a „mindjárt jövök” táblát, de azért beengedett, amikor elhadartam, hogy Tamara Mari ügyében akarok beszélni a főnökével. Nem a főnököm, a párom, helyesbített, és látszott, hogy ő is képből van. Lent az üzletben a Dominikként bemutatkozó, nagydarab férfi készségesen lehalkította a metal rockot, és meglepően udvarias volt, amit Mari hatásos sírógörcse épp úgy indokolhatott, mint az újságíró-igazolványom. Csak azokról a kitörölt betűkről akar tudni, kérdezte bizonytalanul. Ne aggódjon, mondtam, csakis azokról. Így sem járult hozzá, hogy magnóra vegyem a beszélgetést, zavarban van, mondta, ha fölveszik, amit mond, dadogni kezd, inkább csak jegyzeteljek.

Sok újdonság nem hangzott el. Megmutatta a fényképes katalógust a TAMARA felirattal meg a másik oldalon a hült helyével, elmondta, hogy zajlott a lézeres eltávolítás, részletesen beszélt a pigmentszemek szétosztatásának technikájáról, talán részletesebben is, mint szerettem volna, és kezdte volna mutogatni a legkorszerűbbnek számító masinát.

- Kaliforniában se használnak modernebbet.

- Inkább a hölgyre lennék kíváncsi - mondtam. - Mennyire emlékszik rá?

- Nem nagyon - vágta rá, de mivel kiderült, hogy egy kezelés minimum fél óra, és hogy legalább háromszor kellett jönnie, vagy tán négyszer is, az alkalmak közt kéthetes szünetekkel, mégsem mondhatta, hogy teljesen elfelejtette.

- Beszélgettek-e, miközben lézerezte?

- Nem annyira - bökött a fejével a hangszórók felé -, tudja, itt mindig szól valami zene.

- Nem kérdezte, miért akarja kitörölni?

- Ilyet mi sose kérdezzük.

- Akkor úgy kérdezem, általában miért szoktak a kliensei kiszedetni egy tetoválást?

- Nem kell tudnunk. És nincs is róla felmérés.

- Talán azért, hogy ne lehessen valakit felismerni, beazonosítani?

- Talán. Nem firtattuk sose, és a hölgy esetében sem találgatnék. Tényleg nem a mi dolgunk.

- Hanem kié?

- Hogyhogy kié? Senkié. Magánügy.

- Szóval csak jött, maga meglézerezte, aztán ment.

- Ja, éppen így volt.

- Időre érkezett mindig?
- Persze, pontos volt, nagyon is pontos.
- Mit jelent az, hogy nagyon is?
- Hát azt, hogy még nem is végeztem az előző vendéggel, és már ott ült.
- Hol?
- Hát ott a fotelben, a fogasnál, a katalógusainkat vagy a kirakott magazinnokat lapozgatta.

- Na és mennyit hozott ez maguknak, úgy értem, mennyibe került neki ez az egész? - Hiába próbáltam úgy kérdezni, hogy ne hozzam zavarba, láttam, hogy nem örül a kérdésnek. Előkotort valahonnan egy árlistát, de azonnal elkezdte sorolni, hogy milyen körülmények módosíthatták a végösszeget.

- Kártyával fizetett?

- Erre legföljebb a pénztárosunk tudna válaszolni, aki most...

- Szívesen megvárom, ha nincs ellene kifogása.

- Nem tudom, mikor jön vissza.

- Azt a táblát akasztotta ki, hogy „mindjárt jövök”.

- Hát akkor tessék - mutatott kényszeredetten a fotel felé Dominik -, nekem most, ha nem bánja, el kéne intézennem egy-két telefont.

Lapozni kezdtem a fogas melletti kerek asztalkán heverő képesújságokat. Több hónapos volt mind, tán többéves is. A címlapok kifakulva, az oldalak meggyűrve, a keresztrejtvények megfejtve. A Képmás című magazin egyik tavalyi számából hiányzott két lap, 21-22 és 23-24. Látszott, hogy gondosan lettek kitépve vagy inkább kivágva körömollóval vagy zsilettel. Előrelapoztam a tartalomhoz: 21-23 oldal: „Messziről jövök.” *Beszélgetés egy frissen végzett színésznővel, Blaha Marival.*

Nem vártam meg Dominik párját, tudtam, hogy úgysem maradt nyoma, kártyával vagy készpénzzel fizetett-e Tamara édesanyja.

*

Még aznap fölmentem Borihoz, akivel valami könyv lektorálása kapcsán barátkoztam össze. Amúgy is aktuális volt, hogy megnézzem a három hónapos babáját. Tudtam, gyakran ír a Képmásba, reméltem, hogy megvannak nála a régi számok. Meg is találta hamar. Sok képpel telerakott hosszú riport volt. A talányos cím, a „Messziről jövök”, arra utalt, hogy nevelőszülőknél, illetve intézetben nőtt föl, volt minden, targoncás, figuráns, mentős, pizzafutár, míg végül megpróbálkozott a színművészetivel. Egyből fölveték. Öt évvel volt öregebb az évfolyamtársainál. A riporter persze föltette az obligát kérdést, rokonságban áll-e „a nemzet csalogányával”, amire Mari gondolkodás nélkül azt felelte, hogy Reindl Ludovika lehetett volna a nagymamája, ha nem jön közbe néhány rendszerváltozás. (A szerkesztő megjegyzése: Reindl Ludovika „a nemzet csalogányának” is nevezett Blaha Jánosné, azaz Blaha Lujza születési neve volt.)

*

A nyolcvanas évek második felében zajló röpcédulaügyet, mint a rendszerváltáshoz vezető folyamatok egyik jellemző esetét, több írásában is elemezte Vardai R. Ágnes történész, aki készségesen vállalta a beszélgetést.

- Tamara Mária? Láttam, ahogy Melindát játszotta. Nyilvánvaló, hogy nagy szereposztási tévedés volt, de azért kihozta belőle, amit ki lehetett. Le a kalappal.

- Talán meglepi, hogy egy kezdő színésznő ürügyén szeretnék a röpcédulák felől érdeklődni. Távolról kapcsolódnak csak Marihoz, de hátha felbukkan valami, ami továbblökheti a kutakodást. - Igyekeztem röviden összefoglalni a tényeket és a sejtéseket, mindazt, ami miatt az elfoglalt professzorasszony érezhette, hogy nem fölöslegesen tartom föl.

- 1989 végén zárták le a Lila-ügyet. A röplapok festékének színéről, a lila tintáról kapta a nevét. Szerintem örültek, hogy végre elsüllyeszthetik egy irattárban, mert egyre kínosabb volt, hogy nem találnak szinte semmi kézzelfoghatót.

- Szinte semmit?

- A szinte szót ebben az esetben úgy kell érteni, hogy a nyomozás során földerítettek más bűncselekményeket, illetve inkább potenciális bűnlehetőségeket, olyanokat, amelyekre nem számítottak. A végjelentésben ezt úgy jelölték, hogy 19 személy adatait helyezték el a Kémelhárító Adattárban, akiknek a részéről állam-, illetve alkotmányellenes cselekmény várható. De a röpcédulázó sosem lett meg.

- Röpcédulázó vagy inkább röpcédulázók?

- Jó kérdés. A jelentések legtöbbször szerint magányos elkövetőt kellett keresni. Hogy miért, az nekem sem teljesen világos, ahogy azt is nehéz felfogni, hogyan tudtak a röpcédulák szövegének tanulmányozása nyomán pontos személyleírást adni, sőt fantom-, illetve mozaikképet készíteni az illetőről. Pedig készítettek, igaz, mindegyik rendőrségi pszichológus más képpel állt elő. Volt, aki éles eszű, kiváló szellemi képességű, de egoista és könnyen felingerelhető magas fiatalembert vizionált. Egy másik szerint alacsony, széles vállú, atlétikus típust kellett keresni, tojásforma fejjel, rövid állal és ritkás bajusszal. Egy harmadik a korát is megadta, 40-45 év közti, középfokú végzettségű és közepes műveltségű férfi, magányos, zárkózott típus, aki ráadásul büntetett előéletű.

- Abban legalább egyetértettek, hogy férfi.

- Talán azért, mert a fantomképet készítő szakemberek is férfiak voltak.

- Egyik publikációját azzal kezdte, hogy ez volt a Kádár-rendszer történetének legnagyobb szabású röplapterjesztési ügye. Úgy értem ezt, hogy túltett az 1956 végén és 1957-ben feltárt eseteken is?

- Nézze, azok a röplapozások az ismert körülmények miatt sokkal veszélyesebbek voltak, lebukás esetén nyilván magasabb büntetési tétellel is kellett számolni, az akkori röplapok mennyisége viszont messze elmaradt a mi Lila-ügyünk mögött. Négy év alatt nagyjából négyezer röpcédula jutott a politikai rendőrség birtokába, ez azt jelenti, hogy szerény becslések szerint is ennek a számnak a három-négyszerese kerülhetett forgalomba. A nyomozás során 127

személyt vontak operatív ellenőrzés alá, ami azt jelenti, hogy ujjlenyomatot vettek tőlük, lehallgatták a telefonjaikat, a lakásukon vagy a munkahelyükön titkos házkutatást tartottak, ellenőrizték a levelezésüket. Beszédesebb adat, hogy a nyomozók csak az 1987-es évben a szolgálati idejük mellett ötezer órát túlóráztak. A nyomozásba egyébként a BRFK által létesített „rendkívüli esemény vonal” mellett bekapcsolódott a Kémelhárító Főcsoportfőnökség, a Katonai Elhárító Csoportfőnökség, az Operatív Technikai Csoportfőnökség, továbbá a kerületi rendőrkapitányságok zöme.

- Az elkövető csak Budapesten röpcédulázott?

- Gyakorlatilag igen. Ha olykor fel is bukkant vidéken néhány nyomtatvány, azokról később mindig kiderült, hogy valaki Pesten találta és magával vitte.

- És Budapesten belül?

- Az egész főváros érintett volt. Majd' mindegyik kerület. A belvárosból nyilván több előkerült, mert ott ugye nagyobb a népsűrűség, a forgalom...

- Azt mondta, majdnem mindegyik..., vagyis nem minden kerületben találtak röplapot?

- Ha jól emlékszem, csak a XVI. kerület volt kivétel.

- Cinkota, Sashalom, Mátyásföld van arra...

- ...és Rákosszentmihály. Falusias, nem túl sűrűn lakott környék.

- Tehát a XVI. kerület kivételével mindenütt folyt a nyomozás?

- Így igaz. Utólag persze okoskodhatnánk úgy, hátha a terjesztő vagy a terjesztők, ha többen voltak, épp azzal akarták elterelni magukról a figyelmet, hogy a saját környékükön nem dolgoztak, de az apparátus észjárása ilyesmire nem terjedt ki. A BRFK ennél sokkal sablonosabban működött.

*

Nem gondoltam, hogy a Vardai Ágnestől megtudott információknak túl sok hasznát vehetem, de néhány nap múlva, amikor egy gödöllői könyvbemutató után hazafelé tartottam, és megláttam a Mátyásföld táblát, egy hirtelen ötlettől vezérelve leszálltam a HÉV-ről. Esteledett, még nem volt sötét, de már működött a közvilágítás. Elővettem a mobilt, hogy a Google map alapján tájékozódjam.

- Keres valamit - állt meg mellettem egy kutyasétáltató.

- Nem is tudom. Voltaképp semmit. Jó itt a levegő. - Langyos déli szél fújta arcunkba a friss avar szagát.

- Most már jó - csatolta le a pórázt a fekete Labradorról a férfi, és elővett a zsebéből egy teniszlabdát.

- Hogy érti azt, hogy *már*?

- Tudja mi az a disznószag? Mert a disznószag és Mátyásföld évtizedekig ugyanazt jelentette. - Elhajította labdát, s amíg Putyin visszahozta, részletes ismertetőt kaptam a városrészeiről. A bűzért felelős disznóhizlalda a szovjet hadsereghez tartozott, amely az 1956-os forradalom leverése után itt rendezkedett be. Déli Hadseregcsoport, ez volt a hivatalos nevük. Mátyásföldön volt a főparancsnokság, az itteni repülőtérrel hurcolták Romániába Nagy Imrét és társait.

Az, hogy hány katona élt a laktanyákban, sosem volt publikus, legföljebb a vízfogyasztás alapján lehetett volna megsaccolni, de az is hadititok volt, hogy hány-szor zuhanyoznak.

- Arra voltak a laktanyák, hajította el újra a teniszlabdát, de például itt a sarkon - a mobilom szerint a Hunyadvár utca és a Mátyás király tér sarkán álltunk -, ebben a társasházban is tisztek laktak. Állítólag épp itt éltek a legfőbbek. Kint-ről semmi különös, de látná belül. Oszlopos lépcsőház, márványburkolat, luxus felszereltség.

- Akkoriban persze nem lehetett tudni.

- Lehetett. Szállítók, alkalmazottak, bejárónók... Meg hát a nagy ünnepe-ségek, ahova lányok is kellettek. Leginkább a november hetedikék. Valami iro-dalmi szalon vagy olvasóköri is volt a házban. Ha jött egy potentát, áthozták hozzánk is a Corvinba. Szakközép, magyart tanítottam, és 92-ig orosz-t. Járt nálunk Csuhráj, dedikált Jevtusenko.

*

Fölhívtam újra Alit. Nehéz lett volna nem venni észre, mennyire szívén viselt mindent, ami Marival kapcsolatos. Örül, ha részt vehet a nyomozásban, ezt a szót használta, és én is kezdtem úgy érezni, hogy ez már tényleg nyomozás. Elégé furcsa, magyaráztam neki, hogy Mátyásföldön egyáltalán nem szórtak röplapot, holott a rendszer legfőbb jelképe, a megszálló szovjet hadsereg éppen ott állomásozott. Ha bele tudna lapozni a XVI. kerületi rendőrségi jegyzőköny-vekbe, ellenőrizhetné, hogy igaz-e a dolog, vagy csak kiesett valahogy a statisztikából.

Találkozzunk, hívott föl néhány nap múlva. Találtam valamit, hadarta izga-tottan, Marinak nem merném elmondani, meg nem is biztos... először beszél-jünk róla ketten. Az akarta, hogy a Városmajorban találkozzunk, kikapcsolta a mobilját, amikor leültünk egy padon a világháborús emlékmű mögött, és azt kérte, kapcsoljam ki én is a magamét.

- Így szoktuk a bizalmas témáknál. Az ördög nem alszik.

- Mire jött rá?

- Először azt mondom, mire nem. Mátyásföldön, illetve a XVI. kerületben tényleg nincs nyoma a röpcédulázásnak. Átnéztem mindent 85 és 90 közt. Tény-leg semmi.

- Viszont?

- Viszont... - kézzel írt spirálfüzetet vett ki a zakója belső zsebből, és a tér-dére fektette - viszont találtam mást. A fiú fekete, hátrafésült haja olajosan csillogott, meglepően búzakék szeme mint lámpa világított ki a kreol arcból.

- Mondja!

- Mondom. Találtam elég sok bejelentést a szovjet laktanya kapcsán, fel-jelentést, panaszt, méltatlankodó levelet, amit a rendőrségen iktattak is, aztán ad acta tettek. Egyiket sem vizsgálták ki. Volt szó a disznóbúzról, de akadtak lopások, betörések, erőszakoskodások. A feljelentések zöme persze névtelen.

Hangoskodás, környezetszennyezés, két cserbenhagyásos gázolás. 1985. november 11-én azonban jött egy feljelentés, hogy néhány nappal előbb három tiszt leitatott és megerőszakolt egy tizenhét éves lányt. Az eset november 7-én, a nagy októberi szocialista forradalom 68. évfordulóján történt, vagy másnap. Az ünnep csütörtökre esett, de gyakorlatilag az egész hétvégén tartott a cécó. Hasonló panasz persze volt máskor is, de ez annyiban különbözött minden korábbtól, hogy a tiszték nevét is megadta a feljelentő. Na most tessék figyelni, mert leírtam őket pontosan. Kandid Kasztorovics Tarelkin, Grigorij Pantelevics Malekov és Rogyion Romanovics Raszkolnyikov. A helyszín pedig pont az a ház a Mátyás király téren, amit látni tetszett.

- Talán leírta a kapucsengőről a neveket...

- Nem tetszik érteni: Tarelkin! Malekov! Raszkolnyikov!

- Hagyd már ezt a tetszikezést! Ismernem kéne őket?

- Ismernie! Tarelkin, Malekov, Raszkolnyikov, az Ta-Ma-Ra! Érti!? Ta-Ma-Ra!

- Tényleg! Már értem. És néhány nap múlva, 1985. november közepén kezdődött a röpcédulázás.

- Pontosán. Azt hiszem, november 21-én jelentették az elsőt. De nem ez a lényeg.

- Hanem mi?

- Tessék csak számolni! Illetve számoljon..., számolj! Épp kilenc hónap múlva fog megszületni Mari.

*

Dr. Zobor Árpád történésznek, aki több tanulmányban taglalta a megszállt szovjet hadsereg atrocitásait, e-mailen küldtem át az Aladár által kigyűjtött neveket. Már másnap üzent, hogy fölhívhatom, vállalja a beszélgetést.

- Gondolom, professzor úr, sok hasonló esettel találkozott.

- Igen, sokkal, noha minden eset különbözik. Ez pedig nagyon. Kideríthetetlen, hogy 1944-1945-ben a Vörös Hadsereg katonái hány magyar nőt erőszakoltak meg. Az ismert politikai körülmények meg az érintettek szegénykezése miatt a legtöbb eset titokban maradt. A feljelentések alapján nem is nagyon lehet a számokra következtetni jobban, ha a megszállás után kilenc hónappal született gyermekek megugró számarányát, a nemi betegséget kezelő intézmények statisztikáit és az öngyilkosságok számában jelentkező növekményt vizsgáljuk. A konszolidáció után persze megcsappant a szovjetek által elkövetett erőszak-tételek száma, de soha nem szűnt meg.

- Mit gondol, felelősségre vonhatók-e ennyi év után a megnevezett szovjet tiszték?

- Az erőszak ténye harmincvalahány év után nyilván elévült, az viszont nem, hogy egyikük lehet az ön ismerősének az apja.

- A megadott nevek alapján esetleg felderíthető?

- Nem. Ezeket a neveket senki sem fogja megtalálni. Tarelkin, Malekov, Raszkolnyikov. Furcsák voltak már első hallásra. Eleve gyanússá tette őket,

hogy a megerősszakolt kislánynak egyáltalán a tudomására hozták. Bármennyire magabiztosak lehettek, ez azért nagyon nem életszerű. Tudja, a nővérem lektor egy szerkesztőségben, ahol ráadásul orosz könyvekkel is foglalkoznak. Rögtön rájött, hogy ezek mind fiktív nevek. Raszkolnyikovot persze én is tudhattam volna, ő a *Bűn és bűnhődés* főszereplője, Kandid Tarelkin pedig egy híres 19. századi vígjátékból, a *Tarelkin halálából* lehet ismerős. Többször játszották Pesten is. A harmadik név Malekov, ő a *Csendes Don* hőse, a Solohov regényé. Emese, a nővérem, amikor megértette, miért mutattam meg neki a neveket, azonnal elsírta magát. Az irodalmi műveltségükkel kérkedő tiszt urak, illetve tiszt elvtársak szórakoztak. Sérthetetlenségük biztos tudatában még ki is gúnyolták az áldozatukat. Mert mi mást tettek volna azzal, hogy bemutatkoztak, csúfot üztek belőle. Erre gondoltam, amikor azt mondtam, hogy minden eset más. Ilyen esettel soha nem találkoztam. 1990 után talán meg lehetett volna indítani egy eljárást, igaz, akkor sem túl sok reménnyel, de ezekkel a nevekkkel csak nevetségessé tette volna magát, aki vállalja az ügyet.

*

Mari a második találkozásra jókora késéssel érkezett. Hat is elmúlt. Feliratos pólóban jött – Free SZFE –, és nem is próbálta leplezni a felindultságát.

– Tudod, honnan jövök? – Tudtam, beszélünk néhány órával korábban. A Színház- és Filmművészeti Egyetem autonómiáját védő diákok, nemcsak a mostaniak, az egykori diákok is fél órás váltásban ört állnak a Vas utcai épület bejárata fölötti előtetőn. Kiállítás az iskoláért. Mari félórása aznap volt esedékes. Tudtam, hogy négytől fél ötig áll, fölöslegesnek éreztem a kérdést.

– Tudom hát.

– Őrszem voltam az ereszen.

– Persze. Mondtad.

– Szobor, érted, ott álltam a tetőn, némán és mozdulatlanul, ráadásul ebben a kibaszott szájaszkban harminc percen át.

– Minden elismerésem...

– Nem azért mondom. Másról lesz szó, csak pontosan akarom elmondani. Ne is szólj közbe! Tényleg. Különben belesülök, mint a Melindába.

– Mondd!

– Szóval ott dekkolok fönn. Egy perc, két perc, három perc... Nem mozoghatasz, mereven állsz, előre kell nézned. Én ilyenkor verset mondok magamban. Gyorsabban megy az idő. Ott tartottam, hogy *mikor mozdulok, ők ölelik egymást...*, amikor megláttam, hogy néz. Tudod, lent a Vas utca ilyenkor tele van bábészkodókkal, főleg így délután, már mennének haza a munkából a népek, de odajönnek, hogy bírjuk-e még. Szóval voltak lenn vagy ötvenen. Talán nyolcvan is. Jöttek-mentek, de az a valaki csak állt. *Gyenge létemre így vagyok erős, ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál...* Csak állt és csak nézett. Engem nézett. Vagy legalábbis úgy éreztem, hogy engem néz. A túlsó járdán állt, vagyis legalább harminc-negyven lépésre. Lehet, hogy csak olyan nézése van, gondoltam, tudod

azok a képek jutottak eszembe, múzeumokban vannak olyanok, hogy bárhova mész, mindig követ a szemével. Tanították, van valami nevük is, de most nem jut az eszembe. ...*az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik: apám- s anyámmá válok boldogon...*, de hát nem mentünk mi semerre, se ő se én, álltunk csak, én azért, mert a szerepem szerint állnom kellett, mert az is egy szerep, hogy nem szabad mozogni. Ő meg mintha azért nem mozdult volna csak, mert én nem mozdulhattam. Az ő mozdulatlansága valahogy erősebb volt az enyémnél, mert körülötte mindenki mozgott, transzparenszeket feszítettek ki, zászlókat lobogtattak, fotóztak, szelfiztek, integettek, mellettem meg ugye mind az öt srác szoborra volt merevedve. ...*s apám, anyám maga is ketté oszlik s én lelkes Eggyé...* Olyan erősen néztem vissza, hogy pislogni is elfelejtettem. Kiszáradt a szemem, és szabályosan fájni kezdett. Szokott ilyen lenni, volt ott fönn valami kis szél, meleg szél, az is szárította. Ha ilyenkor néhány másodpercre becsukom, megtelek könnyel, és rendbe jövök. Hát becsuktam. És akkor esett le, hogy az ott nem lehet más, csak az anyám. Amikor kinyitottam, már nem volt ott. Szabolcs, aki mellettem állt, még rám is sziszegett a szája sarkából, hogy mi van má, mert elkezdtem forgatni a fejem, hogy hol lehet. Alig vártam, hogy jöjjön a váltás, lerohantam az utcára, ki a Rákóczi útra, először Blaháig aztán az Astoriáig, aztán megint a Blaháig, de sehol. Én meg egyre biztosabb voltam benne, hogy ő volt az. Ő. Kérj most nekem valami erőset! Bőgni fogok. Nem baj?

A magnóra vett hanganyagot igyekeztem a lehető legpontosabban, csak az ismétlődéseket és néhány, a témához nem közvetlenül tartozó, jelentéktelen közbevetést kihagyva írni le. A tetováló szalonbeli és a városmajori beszélgetést tettem csak hozzá a jegyzeteim alapján, illetve emlékezetből. A szöveget Tamara Mária színésznő egyetértésével küldöm tovább a Hitel szerkesztőinek abban bízva, hátha az olvasók közt akad valaki, aki tud az eltört tetoválásról, vagy ismeri azt, aki egykor viselte.

Tisztelt Olvasónk!

A *Hitel* lapárus terjesztése bizonytalanná vált. Megeshet, hogy utcai terjesztésben nem lesz elérhető a folyóiratunk. Amennyiben továbbra is nyomtatott formában kívánja olvasni, célszerű előfizetnie a Magyar Postánál. Ez történhet személyesen vagy a hirlapelofizetes@posta.hu címen.

Számaink tartalmát minden érdeklődő számára hozzáférhetővé tettük a honlapunkon: www.hitelfolyoirat.hu.

Vasas Tamás

megint az álom

itt megint az álom került elő.

aznap este, mialatt újra álmodtam,
ő úgy ugrott át a gyerekkoromon,
ahogy azon a szűk patakon
is szokott.

vajon, ha majd befejezte a verseit,
a végén visszatér még hozzá?

amikor felébredtem,
apát láttam.

éppen jegyet vett nekem
a 14:00 órai vonatra.

kinyomtatta és azt mondta,
hogy a biztonság kedvéért
elküldi e-mail-ben is.

mondtam neki, hogy
felesleges, de ő erre azt
válaszolta, hogy az
ördög nem
alszik.

akkor én arra gondoltam,
hogy legalább húsvétkor
egy kicsit talán mégis
alszik az az ördög.

uszodai siralom

én is láttam szegény
embert lefordulni
kocsmai székről.

zsákot kiesni
idegen testből.

takarítatlan uszodákban
sirattam a fiatalon házasodott
nőkre gondolt önkielégítéseimet.

most szaladok a kifordult gerincem
körüli, csak szaladok, és közben
egy kifilézett nyugalom
mélyen bennem,
félálomban
várja

az első ébresztő,
vagy más beállításban
józanító stroke-ját.

ennek a nyugalomnak
a hangja súgja: van,
hogy éjjel, ott lent
a mélyben,
a halottak
pukiznak
egyet.

kikerülhetetlen karók

ezek a kikerülhetetlen karók.

a kertek alatti álmok tiltott buckái,
nem szégyen megbotlani bennük,
csak tudjuk, hogy miben, és hogy
mi a következő lépés:

- csak ismétlések -

a következő lépés lesz
elfelejteni minden
tegnapot;

szórteleníteni a
holnapokat;

megnézni a mocskos
honlapokat;

csak egy őszinte imát
próbáltam elmondani;

hallgatni a történeletről.

Szerencse

Mindenesetre nagy szerencsétek van ezzel a kislánnyal! – Szabó Jóska, a szomszéd, megint ezzel a lelkendezéssel töltötte ki a beszélgetésben beállt csöndet, miközben áthajolt a kerítésen egy marék petrezselyemzöldet szorongatva. Sokkal rosszabb is lehetett volna – képzeld csak el, milyenek ezek –, tette hozzá. Mert van egy ismerőse, azok is nagy svunggal vágta bele, mégis jól befürödtek a végén. Kikötötték pedig, hogy nekik fogyatékos nem kell, de hát ha az állam fizet érte, nem nagyon lehet válogatni. Igaz, ugyan nem fogyatékos a kisfiú, de mit számít, ha olyan dührohamai vannak, hogy tör-zúz mindent. Az udvar mindig hangos a kiabálásától. Meg éjszaka be is pisil – az asszony folyton mos, az udvar tiszta fehér mindig a száradó lepedőktől – súgta oda bizalmasan. Most aztán nyöghetik. De hiába, még hibáztatni sem lehet szegényt, ki tudja, mi mindent élt át, amíg az állam elvette a szüleitől, vagy ők szabadultak meg tőle. Ráadásul egzecíroztatni se nagyon szabad, mert a gyámügy mindjárt a nyakukra száll.

Rózsika néni, miközben a bazsalikom virágait csipdeste, buzgón helyeselt. – *Igazad van, Jóskám, még a Jóisten is megverne, ha valami rosszat szólnék rá. Nagy dolog, hogy rendes családból származik, igaz, hogy faluról, de minden meg volt tanítva neki. Tudja, mi az illem. Meg hogy eddig még egy hangos szavát nem hallotta. Külön nem is kell neki mondani, hogy csináljon ezt-azt, magától is ugrik mindenre. De isten látja lelkét, nem is kérne ő tőle semmit. Csak amit magától megcsinál úgyis. Esetleg, ha a piacozásban besegít. Maga sem tudja, miért, ezt mintegy bizalmasan, hangját lehalkítva súgta oda a szomszédnak.*

A lány eközben ölében egy lapostányérral, rajta hagyma és paradicsomkarikák közé elhelyezett vajas kenyér, a tévé távirányítóját kapcsolgatta. Ma vásárnap van, gondolta, ennyi lazítás belefér. Hogy másfél órára – amíg a film tart – igazán egyedül legyen. Jó is, hogy a tévé a belső kishálóban van, így még egy ajtó választja el az örökké jövés-menéssel teli konyhától. Különben is a héten kapták meg nevelésének ellenértékét, az állami havi fizetést. Rózsika néni már előre lelkendezett, hogy most végre megjavíthatják az örökké szortyogó,

LAKATOS-FLEISZ KATALIN (1978) író, kritikus, egyetemi oktató. Kolozsváron él. Legutóbbi kötete: *Önreflexív alakzatok Krúdy Gyula prózájában* (GlobeEdit, 2017).

csöpögő csapot. Majd megkérdezte, nincs-e szüksége valamire, neki ne vegyen-e valami szépet. Természetesen nincs szüksége semmire.

Mielőtt kiment a konyhába, most nem hallgatózott olyan feszülten, mint máskor. Jólesően nyitotta meg a beteg vízcsapot. Máskor rendszerint akkor lépett ki, ha meggyőződött róla, hogy egyedül lehet. Gyorsan, kapkodva kente a kenyeret, mosta a paradicsomot, majd a tányérral bevonult a szobájába megkönnyebbülten. Most, ezekben a napokban magától is kiült a konyhaasztalhoz egy teával csak úgy semmiségekről cseverészni Rózsika nénnel vagy Poldi bácsival. Hogy mit mond a tévé, időjárás, politika. Karját lelógatja lazán, ott-honiasan. Ráérősen kevergeti a teáját. *Ezek is csak egymást szidják ott a parlamentben* – mondja, miközben lenyalja a kiskanalat. Rózsika néni helyesel, majd újra belelendül a régi történeteibe, hogy micsoda élet volt abban a szállodában, ahol ügyintézőként dolgozott felelős beosztásban. Micsoda emberekkel lehetett találkozni, és ki mindenki udvarolt neki! Mégis itt ragadt ezzel az emberrel. De hiába, így volt megírva. És persze a mézszínű hajáról, amiről akkoriban verseket írtak, és amiből ötvenöt éves korára már csak egy-két tincs virít. De persze így se hagyja el magát. Azért se! Állandó fodrásza van a Béke téren, de nem ám olyan gyorstalpaló tanfolyamon végzett, mint amiből vannak elegenden. Dauer is van, minden, ahogy kell. Igazi patinás család, az apja úri szabó volt, az egész város ismerte. Ott szokott pedikűrt is csináltatni – teszi hozzá rövid elgondolkodás után, miközben vaskos, bütykös lábfejét – amit egy rózsaszín, két pántnyi flipflop papucs fog keretbe – vizsgálja elmélyülten. Náluk rendszerint a vastag, elszarusodott sarokbőrt is lecsiszoltatja. És persze a lábköröm! Az a legfontosabb. Egyszer hagyta benőni, mert ő maga csipdeste le körömcsipesszel, el sem képzelel, milyen fájdalmas. *Amúgy* – tette hozzá bizalmasan – *sokan nem tudják, de még a körömcsipesz sem mindegy, milyen.*

Ő türelmesen hallgat, helyesel. Igen, a lábköröm. Az fájdalmas lehet. Ő ezentúl oda fog figyelni, soha nem fogja hagyni, hogy benőjön a lábkörme – teszi hozzá komolyan. Az arcán nyugvó örökös diszkrét mosoly most elvillan, majd újra visszatér. Mindig nagyon pontosan érzi, meddig mehet el. Érzi az arcát, a tekintetét. Hogy mi a helyes.

Mi tagadás, neki is nagy szerencséje van velük. Ő is ezt mondogatja magában mindig. Mert sokkal rosszabb is lehetne. Milyen emberek vannak, nem kell hallani mástól, el tudja ő azt képzelni. Hogy ezt csináld, azt csináld. Mert ha már felőlük jön elvárás, nem lehet ellentmondani. Még kevésbé, mint a vér szerinti szülőknél. Az valamiért rosszul esne neki, ha ők kérnék meg valamire. Hogy ennek elejét vegye, maga ajánlkozik, majd ő megcsinálja, ne fáraszák magukat. Inkább üljenek le, pihenjenek. De a legeslegjobban mégis nevelőszülei visszavonult életét érezte szerencséjének. Annak, hogy a piacról hazajöve, a ház körüli teggide-teddoda után késő délután rendszerint beülnek tévét nézni. Ez eltart estig, este már csak valami könnyű csoszogás ide-oda, hogy teljen az idő. Ilyenkor ő is egyedül van. Nem bírná elviselni, hogy akármikor megszólalhatna a csengő, és számára ismeretlen emberek körül kellene forgolódnia kötelesség-

szerűen, mert ő is a családhoz tartozik. Szerencsére eddig csak egyszer-kétszer volt ilyen, még most is összeszorul benne valami, ha arra gondol, hogy kereste az egérutat, kínjában milyen ürügyet talált, hogy lelépjen. De hiába vonult be a szobájába, csukta magára az ajtót, folyton – mint valami makacsul rászálló légy – a felharsanó, elülő, majd váratlanul ismét felcsapó hangok ritmusa követte. Kényszerítette magát, hogy máshova figyeljen. De ettől még inkább csak arra figyelt. Egy férfihang fennhangon magyarázott valamit, majd egy női hang is közbe-közbeszólt. Néha kicsattant egy kacagás. Hirtelen beálló csönd követte. A nevelőszülei hangját egészen pontosan felismerte. A szójárásukat, gondolataik bejáratott körforgását. Az egészben volt valami nagy-nagy unalom, kiszámítottság.

Emberzaj.

A film francia, nyugodt ritmusú, pontosan adagolt csendekkel. Mi másról szólhatna, mint a szerelemről. A főhősnő haja hátratűzve, visszafogott eleganciával adja át magát a szerelem adta testi élvezetnek. A fiúja jóval fiatalabb nála, és persze író, akinek ez az első komoly kapcsolata, a beavatás. A végső fordulatra, mire elérkezik a szakítás, a sötétítő már szűrtebben, tompábban engedi át a fényt az ablakon. Az árnyékok már nyúltak, de a meleg még jólesően átjár. Még messze a sötét. Vasárnap este. Ezt onnan tudni, hogy holnap hétfő, vastag, jól megtömött kerek tászkák gurulnak végig a satnya fákkal szegélyezett Hősök útján. Kopár meleg. A szobornál le kell fordulni balra. Az út kiszélesedik, mintha az állomás felé menne, utcára figyelő kettős ablakszemek mindenütt. *Mikor tetszik érkezni? A negyvenes busszal? Várjuk!*

Ez most már mindig így lesz. Nincs mit tenni.

Tehát akkor kimegy a kiskertbe leszedni a paradicsomokat, vigyázva, hogy a csumájánál be ne repedjenek. Az uborkát, tököt a kerti csapnál alaposan megmossa. A víz ráspriccel a lábára, hagyja. A földes nejlonpapucst is leveti, a vizes betonon pancsikol. Ezt nagyon szereti. A meztelen talpa hangját, ahogy odaütődik a betonra. A vizes talp nyomának rajzát. Gyerekkor. Anya, apa.

Akkor is nyár volt. Mindig. Gyerekkori öröknyár. Érett július, száraz tarló szúrása a talpon. Körülötte forró levegőt lehelt minden. Végtelen finom por, ahogy tűszűrásnyi pontokkal vonja be a lábfejét. Alatta a szekér nagyokat döccen, ahogy a földúton a lovak egyenletes ügetésbe fognak. Ilyenkor fogódkodik az ülődeszán. A ló gömbölyű fara, ahogy a farkával ide-oda csapkod. Patkó tompa puffanása a poros földúton. A pincénél hűvösebb, pókhálóval sűrűn befont kamrából vágott füstölt sonkaszelet. Az apja az ülődeszán vágja fel katonákra. Az érett, bordó hús márványos rajzolata. A só íze. Sárga lángnyelvek végtelenje. Napraforgók nehéz babafeje.

Apja jókedvű szavajárása, ahogy azt kiabálja, „akaszd magad, akaszd!”, ami annyit tesz, ne lazsájlj. Nyikorog a szekér, ahogy befordulnak a kapun, és már messziről megcsapja a forró olajban sült csöröge illata. Mert „milyen a pulya, megkívánja”. A hasas butélia, a tábori tűzhely, hogy az anyjának ne kelljen mindig a spórban koholnia. „Sebesen jársz, Juli” – kiált be az apja a tornácra,

miközben kifogja az izzadt, nagyokat fújtató lovakat. Harapósan nevet hozzá. Mert tudja, hogy ezzel bosszantja az anyát, valami ugyanilyen harapósat vissza is kap azonnal. Ezen is lehet nevetni. Az anyja viszont bosszankodik vagy csak teszi magát. – „Sületlen ez, Juli, tán a szeretőddel foglalkoztál közben?” Kint vacsoráznak, a szőlő alatt. „Majd megsül odabenn” – vág vissza az anyja egykedvűen. Az este utolsó leheletei, ahogy meztláb ülnek a földes tornácon. Éjszakára nyitva hagyják az ajtót, a tücsköket egészen közelről hallja.

Majd a tél. A robbanás nyomán megolvadt lucskos hó, pocsolya. Égett pernyeszag, a házfal tátongó sebei. A meztelen, házfal nélkül bútorzat kitéve a pornográf tekinteteknek. Addig szinte soha nem parkolt előttük autó, de akkor, hogy egymás után álltak meg, tudta, hogy többé nincs olyan, hogy *előttük*.

Emberzaj.

Valaki kézen fogja, elrángatja onnan. Egy hatalmas fehér épületbe viszik. Neki eddig csak a hó volt fehér. Innentől a fehér már nem szín. A fehér a fejben van. A fehér az, amikor dermedten állsz, és nem tudsz sírni. A fehér a látás maga. Amikor elővigyázatlanok voltak, és ő látta, amikor tolják kifelé azt a kereken guruló se nem ágy, se nem asztal szerkezetet. Egy test körvonalait. Majd kézen fogva elrángatják onnan is. De már késő, hiába volt letakarva fehér lepellel, ő látta mindennél jobban, a lepel alatt is látta. Most látott igazán.

Innentől már nem volt mit látnia. Ablakok vannak körülötte, önkéntelenül kinéz. Nem a halál döbbsentette meg, hanem hogy mennyire értelmetlen ez a mozdulat. Az is, hogy nyakánál összébb húzza a télikabátot. Valakik beviszik egy épületbe, valaki ül egy íróasztal előtt, neki is mond valamit. Hosszú, káposztaszagú folyosókon hurcolják végig, beviszik egy szobába, ahol több ágy van. Mutatják, hogy ez lesz a tiéd. Egy kockás pokrócot kap. Minek kockás? Szinte csodálkozik. Annyit felfogott, hogy minden felnőtt nagyon kedves vele. Ő elmosolyodott ezen az értelmetlenségén.

Gondolataiból halk kopogtatás riasztja föl. Összerezzen. A kopogtatásra mindig összerezzen. Néha azon kapja magát, feszülten figyel, ahogy a léptek hangja az ajtó felé irányul, majd egy pillanatra egész közel megáll. Érti, ahogy előnti a szorongás. Lábát gyorsan leveszi a székről, pedánsan keresztbe rakja. Haját megigazítja. Ha csak úgy néz maga elé, gyorsan egy könyvet vesz a kezébe. Elrendezi az arcát. Mosolyog. A másik belépése már nem éri készületlenül. Rendelkezésre áll. Talán az lenne a jó, ha nem is lenne az az ajtó. Ha nem is kopognának egyáltalán. Csak úgy bejönnének, és ő észre sem venné. Néha szinte kedve van odakiáltani nekik, ne kopogjatok, gyertek be, üljetek körém, nézzetek meg, tiszta vagyok, áttetsző, nincs mit rejtegetnem! Nézzétek, átsüt rajtam a nap, nyár van! Apa, anya...

– *Nem jössz vacsorázni?* – dugja be a fejét az ajtón Rózsika néni. – *Ne tessék haragudni, már vacsoráztam a tévé előtt* – üti meg a saját hangja. Rózsika néni bólint, majd mintha most jutna eszébe, hozzáteszi, hogy van friss felvágott a hűtőben. Megköszöni. Reggel megkóstolja mindenképp. A tévét lekapcsolja, kimegy a kertbe.

Tóthárpád Ferenc

Párizsi nyár¹

A kávéházra könnyen rátalálok.

Mint vadra vár a megszállott vadász,
feszült vagyok az utca dzsungelében,
e lesben állás éltet és aláz.

Reménykedem, hogy erre lesz az útja,
hogy észrevesz, talán reám köszön,
tekintetében ott bújik az éden,
s megérzi, ő lehetne börtönöm:
a lány, a nő, az asszony, aki éltet,
a múzsa, mely a Parnasszusra hív,
s ha vétkezem, hát ő lehetne vétkem,
az öntudatban is kicsit naiv.

Nem enyhülök a nyári forgatagban,
a napsütéstől szédülök kicsit,
elindulok, egy sört veszek magamhoz...
a flaska lehet még majd rekvizit.

Tombol a Nap,

már tele tűzte a várost
szikravető sugara.
Izzad az út,
pattog az agg kövezet.
Egy locsolóautó
halk ütemet dirigál.

Feltűnik Ő,
hajtja a cajga pedálját.
Érzi, hogy ott a szemem.

TÓTHÁRPÁD FERENC (1958) Kőszegen élő író, költő, szerkesztő. Legutóbb megjelent kötete: *Fordul az ég* (2013).

1 Részletek a *Francia flört* című versbatikból.

Huncut a lány
- gondolom -, mert idenéz.
Tudja, hogy őt figyelem,
s hogy vele libben a vágy.

Az ismerős mosoly mosolyt csal, de komoly
maradok csak azért is.
Látszólag közönnyel nézem, hogy suhan el,
s nálam felejtí mégis
azt az örök titkot, amivel csúcs-TikTok-
sztár könnyedén lehetne,
amitől a légzés akadozgat, s mitől
szinte bekebelezve
érezem magam. Végem! Nem találok mégsem...
Mint örvénylő hurrikán,
elragad a „mintha”, hogy majd visszahozva,
itt maradjon a „Talán”!

Tekinteted, ha öl, ha ég..., ha réved,²
s ha vágyba fúlva kellene alélnom,
lehet-e más, mi jobban andalíthat:
a lány, a nő, az angyalarcu démon?

A kép, amely ma engem szépnek láttat,
maradhat-e csodás? Ha megfakulna,
maradhat-e olyan, amit ölelnél,
avítt közöny ha csendben ránk borulna?

A parkok és a Szajna-part karéján
ne csak szemed, tekinteted is oszd meg,
s nem érdekel - ha láthatom, amit látsz -,
nem érdekel, az évek hogy peregnek!

2 Utalás Ady Endre *Add nekem a szemeidet* című versére.

Szenteste

Pócsmegyer, húsz december huszonnégy, csütörtök. Szenteste. Hívhatnak-e úgy egy napot, fiam vagy, ma születek téged, a zsoltár eredeti nyelve a fordítás, felsorolja a királyok szuperképességeit a gyermek. A második zsoltárt idézi az Egyenes utcában a néma. Miféle isten az, aki nem létezik, megmutatja a macskát a hegyről, a szürke macska a sárga ház mögött. Miféle szó az egyetlen, olyan, mintha az egy számnévhez egy fosztóképző kapcsolódna, azért szomorú a fenntartható fejlődés, mert sem nem fenntartható, sem nem fejlődés. Amikor az egyik betű egy másikra hasonlít, érthető volna a fájdalom, egy tévedés lehetőségei, ezt írta fel egy füzetbe, a születés megelőzi a feltámadást.

Pócsmegyer, húsz december huszonhárom, szerda. A nő becsületes volt, tisztességes és feddhetetlen, a férfi fejében pedig úgy kavargtak a gondolatok, a gondolat pedig a szélnél is gyorsabb, mint egy szép hasonlatban a valami a valami mással. Azokat a költőket szeretem, akik nem írnak verset. Álomban egy nővel találkoztam, a lányom keresztanyjával, aki egy recepciós pult mögött ült. Volt ott egy másik nő is, a munkatársa. A feleségemmel mentünk be valamiért abba az irodába. A gyereket pedig Lacinak hívták. Van abban valami meztelen, ahogy ruha nélkül hever az erdőszélen. Volt a kezemben egy papír, valami hivatalos irat, amit addig dörzsölgettem, amíg a recepciós pult színétől és formájától barna lett.

Pócsmegyer, húsz december tizenhat, szerda. Az első korty pálinka után a néma kertben az angyal lelke helyén üvöltő üresség tátong. A harmadik változat szerint üvöltő üresség mereng a homályos tükör falán, itt egy pillanatra mély levegőt vesz az illető, homályos tükörképe felé, fáj, mondanám, ha nem volna sóhajnak is beillő hallgatás a hallgatás. A nyelvtani szabályok felől nézve minden dolog viszonylagos. A semmi például keleten, ahol Jézus Krisztus születése előtt négyszáz esztendővel, nyugaton pedig néggyel, pozitív az, amin nevetni

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) költő, író. Legutóbbi kötete: *Anyám teste* (2015).

lehet, például kereszt, negatív pedig az, amin nem lehet nevetni, például nyugalom.

Szigetmonostor, húsz december tizenhat, szerda. Jézus mondta Péternek, hogy fogjon halat, mert a hal szájában, ha elég kitaratóan matat, majd egy pénzérmére akad. Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, de ez most nem itt az. Az első korty pálinka nyomán üvöltő üresség támadt az angyal lelke helyén. A helytartó, aki a császár árnyékában adott a tisztaságra, felhívta a harmadik evangélista tulok figyelmét a hibára, ám az egzegéta, aki kiválóan álmodozott latinul, héberül és görögül, azt mondta titokban ugyanennek a helytartónak, hogy Jézus idejében még nem ismerték a pálinkát. Egészen elkeseredtem a hiba miatt, időnként azonban elviselhető.

Pócsmegyer, húsz november harminc, hétfő. El kellene olvasni Izajás próféta könyvének negyedik fejezetét. A férfit hét asszony ragadta meg. Elkezdtek ráncigálni. Aztán a próféta érett gyümölcsökről énekel. Ugyanez a próféta szépnek nevezi annak a lábát, aki a hegyekre lép, örömhírt hoz és mosolyog. Valószínűleg különbség van a nevető oroszlán, a kacagó sakál és a vigyorgó hiéna között. Az ember gyakran úgy csinál, mint a színész, pedig időnként a színész is ember. Gyermekkoromból most előlép annak a sajtnak az illata, amit az örömhír hegyén fogyasztottak életerős férfiak. A Pityu bácsi fiát jobban szerettem, mint a Géza gyereket. Persze valami mindig valami másra hasonlít.

Pócsmegyer, húsz november huszonkilenc, vasárnap. Háy nem volt szimpatikus nekem, de ezt nem mertem mondani, mert Sanyi, a Petőfi, rajongott érte, mint Kassák Lajos Berzsenyiért. Spiró is írt egy laudációt a hatvanéves Háyról az életbe és az irodalomba, de nem olvastam el, mert nem ér semmit az irodalom, az élet vége pedig a halál. Advent első vasárnapján meggyújtjuk az első gyertyát a koszorún. Az örömünk giccsből fakad. Fel nem támadt lehetőség a kárhozat. Debrecenben láttuk a Pityu bácsi fiát a deszkán. Háy is ott volt. Tetszett neki az evangélista felesége. Amikor a fekete szűz a színházat meglátogatta, halkán dalolt az arcfesték, az arcbőr is alatta. Legyetek éberek, mert nem ismeritek az időt.

Pócsmegyer, húsz november huszonnyolc, szombat. Ma van öcsém harminckilencedik születésnapja. Ilyenkor az ember számol, nyolcvanegy, kilencvenegy, nullaegy, tizenegy, huszonegy. Akkor lesz negyven. Vasárnap eltoltam a fiúk szobájában a szekrényeket. Az egyik mögött penészedik a fal. A feleségem levágott a tapétából egy darabot, mert a tapéta alatt is penészedik. Az egyik fiú galambbá, oroszlánná és hallá tud változni, a másik fiú levágta egy oroszlán, egy medve meg egy farkas mancsát. A lány szobája a fiúk szobája mellett van. Amikor a lány megvakult, kivonszolta magát a sárból, üres szemgödreből a könnyek az esővel elkeveredtek, nekidőlt egy fának a templom mögött, leszállt a fára három hattyú az égből.

Szigetmonostor, húsz november huszonhét, péntek. A prófétát talán Jónásnak hívták. Finom volt az ebéd, nehéz ilyenkor a bálna belsejére koncentrálni, de az biztos, hogy az apja fia volt. Az Egyenes utca a városépítési munkálatok következtében görbe lett. Helyesebb volna talán átépítési munkálatokat emlegetni. Érkezett már arra vonatkozó javaslat, hogy átnevezzék. Jeruzsálemben a jezsuitáknál tanult, de amikor az egyik vízszintes vonalka rövidebbre sikerült, mint a másik, meg fogok halni, mondta az áruló, felkötöm magam a templom mögötti fügefára, elhagyta a gyermekkori szokásait. Halványodnak a dombok. Az áruló árnyéka meztelen.

Pócsmegyer, húsz november huszonhat, csütörtök. Ninivében a próféta szállást keresett. A fogadós, aki nem tudott olvasni, megölte a szomszéd utcában a borbély feleségét. A borbély felesége perzsa volt, mint a nappali házban a szőnyeg. A fogadós leverte a borbély cégérért, festett olló volt rajta, kék és zöld kígyófejek, hajnalban felszögezte a tölgyfakapu fölé. Holnapután lesz az öcsém születésnapja, gondolta rojtos úti köpenyében a próféta. Ninivében a borbély az Egyenes utcában lakott. A borbély szomszédja egy kopasz kereskedő. A kopasz kereskedő parókával kereskedik. A fogadós fogadójában mesékkel és történetekkel lehet vacsoráért fizetni. A fogadós fogadójában kenyér és bor a vacsora. A fogadós öccse bálnavadász.

Pócsmegyer, huszonegy április tizenhárom, kedd. Húsvétnek neveztem el, nem vágtam ki a nyelvét, a többiét viszont elástam a fa alá. Az alá a fa alá. Telt-múlt az idő. Karácsonyra a nyelv nélküliek közül nagyhétfő, nagykedd és nagyszerda összeaszott és megfakult, át kellett keresztelnem azokat, kishétfő, kiskedd és kisszerda lett az új nevük. A másik három megtartotta az alakját, de azok is megfakultak. Egyedül húsvét tűnt olyanoknak, mintha még mindig a nyakán ülne, szenteste fényesebben ragyogott, mint a betlehemi csillag. Különbőség van a hétköznapok és az ünnepnap között, mondtam a királyfinak, de a hétköznapok se mind egyformák.

Pócsmegyer, huszonegy április tizenkettő, hétfő. Húsvétkor szájamba vettem az élet fűvét, megérintettem vele a királyfi levágott fejét és a királyfi testét, amiről a királyfi fejét a sárkány lemetszette, majd ügyesen összeillesztettem a két darabot. A királyfi megdörzsölte a szemét, nyújtózkodott, hej, de jót aludtam, monda, aludtál volna, míg világ a világ, ha én itt nem vagyok, mondtam. A királyfi jót ivott a patak vizéből, levágta a sárkány hét fejét, elvette feleségül a királykisasszonyt, azóta is boldogan élnek, de nem sejtik egyikük sem, hogy én ugyanaz a kígyó vagyok. A sárkány testét a királyfi a múzeumnak ajándékozta. Az első feje hétfő.

Pócsmegyer, huszonegy április tizenegy, vasárnap. Húsvét a feltámadás ünnepe. A feltámadás misztérium. A misztérium görög eredetű szó, jelentése elrejtet-

lenség. Anyóssommal mentem a temetésre. Ha már úgyis ott vagyunk, tegyük virágot a sírra. Az első néhány mondat teológiai értekezés hangulatát idézi, aztán személyes hangvételre vált, feleleveníti egy temetés emlékét, betűkre bízva a tévedést. Fel kellene oldódni a népdalban. Ott van a szemünk előtt, mégsem látjuk, vagy látjuk, de nem értjük. Az emmauszi tanítványok közül az egyiket Kleofásnak hívják, a másiknak nem tudjuk nevét. A második zsoltárban felhőtrónján ül az Úr, kineveti a nyelvtani szabályokat és a nyelvtani hibákat, kezdetben volt a jelentés.

Postscriptum, Krisztus előtt huszonegy május tizenkettő, Mercurius napján. Amikor először meghallgattam a Chloét, csalódott voltam. Scott Joplinról fogok beszélni a nyolcadikosoknak. Duke Ellington nevét természetesen a *Tajtékos napok* előszavában olvastam először. Amikor Pauszanasz kifaragta ébenfából az időgépet, még csak annak tudtam örülni, hogy sikerült elsajátítanom a kelták nyelvét. A nyelv a legkegyetlenebb. Nem emberi. A mítoszok szerint valamelyik isten teremtette az embert, a valóság azonban az, hogy az ember teremti a nyelv által az isteneket, mert a nyelv gondolat. Az iskolában rossz a hangulat. Az Odüsszeiában is mindig történik valami az emberekkel, de az emberekkel csak az történhet, amit engednek az istenek.

Szénási Miklós

Mindent elvettek

Mindent elvettek nagyapámtól:
a lovat, a földet, az éveket.
Cserébe hagyták, hogy
a háza előtt üldögéljen,
nézze a lavórban fuldokló legyeket.

Remegett a szőlő levele a szélben.
Talán tudta, hogy rajta
nem múlik semmi.
A hangyák boldogan
falták fel az útjukba szórt mérget.

Lassan ment, a csípője, a térde,
a gyomra fáj. De azért
vitt magával, mutatta,
milyen az utca végén hullámzó táj.

Néha a városba mentünk,
karcosan köhögött a busz.
A kanyarban csak úgy dőltek
az öregasszonyok.

Már majdnem felnőtt voltam,
amikor ott hagyott.
Úgy halt meg, ahogy élt:
akik a történelemkönyveket
írták, észre sem vették.

SZÉNÁSI MIKLÓS (1967) író, költő, lapszerkesztő. Legutóbbi kötete: *A Pacsirta utcai társasház* (2020).

A sorompón túl

A sorompón túl magasra nőttek a házak.
Aki tehetett, rádiót hallgatott.
A Szabad Európát.
Kóla helyett sörrel öblítette le
a vasárnapi ebédet
apu és anyu.
Este nem túl sokáig nyikorogtak
az ágyrugók,
mégsem tudtam éjfél előtt
elaludni.
Engem hentesnek küldtek,
mert az emberek zabálni
mindig fognak,
ahogy apu mondogatta.
Hétfőn nyugdíjazták,
kedden agyvérzést kapott.
Már nem érte meg,
hogy a húsüzemet
bezárják a szlovákok.

A lányom vega lett.
Nem is tudom,
hogyan jutottunk ide.

Ez nem az

Ez nem az,
ami lehetne.
Akármiért is pusztult bele
sok ezer Petőfi,
ez nem az az ég,
nem az a föld,
itt nem az a szél jár.

Nem az Istenhez imádkoztak,
hanem hogy húzzanak haza
a muszkák.

Addig volt remény,
míg azt hitték,
egyszer vége lesz.
Vége lett.
Hazamentek.
Itt maradtunk.

Mint egy árnyék

Öninterjú koronás időben a képzőművészetről és a színházról

„A szabadság vezeti a népet?”
(Delacroix-parafrázis)

Reha György 1953-ban született. Azt hitte, művész lesz, így lett 1972-ben a szentendrei Vajda Lajos Stúdió egyik alapító tagja. 1975–76-ban a Toldi mozi klubjában kiállításokat szervezett [www.toldigaleria.hu], 1981-ben ugyanott a Toldi Fotógalériát vezette, amelyről a Műcsarnokban 2017-ben készült emlékkiállítás. 1984 óta Bécsben él, de rendszeresen hazajár. A Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Képzőművészeti Gyűjteményét vezette tíz éven át. Az elmúlt fél évszázad alatt szerzett tapasztalatai alapján foglalja össze a kortárs képzőművészetről és a színházról alkotott gondolatait.

– *Ötven éve figyeled a hazai kulturális életet. Most a kortárs képzőművészet terén szerzett tapasztalataidról beszélgetünk. Fekete György, a Magyar Művészeti Akadémia tiszteletbeli elnökével készült, talán utolsó interjúbán, 2020. április 15-én elhangzott gondolattal kezdeném: „A kortárs műveket egyre kevesebben értik. A vizuális művészetek, a kép, festmény, kispasztika, a fotó kikerült az átlaglakásokból. Nincs az a fogyasztó kulturális középosztály, aki haza viszi e műveket.” (Feladatunk hasznossá válni a nemzet számára. Zana Diána beszélget Fekete Györggyel, 2020. április 15. Elérés: <http://www.neplelek.hu/tag/fekete-gyorgy/>) Egyetértesz?*

– Ez rögtön két kérdés, ugyan összefüggnek. A második mondattal, hogy nincs a lakásokban kortárs művészet, azaz nincs az emberek életében, azzal teljesen egyet értek. Azoknál az ismerőseimnél sem látok kortárs alkotásokat, akik anyagilag megtehetnék. Miért? Két oka van. Egyik, hogy nincs olyan hely, ahol ilyet vehetne. A másik, hogy azokat a dolgokat, amit kortárs kiállításon általában lát, nem tenné a lakása falára. Fekete György az említett interjúbán az elmúlt ötven esztendővel indokolja. Ebben téved. A 70-es években voltak a Képcsarnok Vállalatnak boltjai, ahol kortárs műveket lehetett elfogadható áron venni. Az állam rendszeresen vett műveket, amiket ezekben a boltokban árult. Sokan húzták az orrukat az ott levő dolgokon. Pedig zsúrizett művek voltak, ami azt jelentette, hogy egy bizonyos színvonalat el kellett, hogy érjenek. Persze az akkori idők ízlésének megfelelően. Tehát rögtön látni, hogy állami szerepvállalás nélkül nálunk nem megy. Egyszer vidéken voltam barátom szüleinél, akik földműveléssel foglalkoztak. Házukban csodálkozva fedeztem fel

a falakon egy-két jó minőségű tájképet. Az a környezet köszönt vissza a képekről, amiben éltek. Elmesélték, hogy a termények eladása után bemennek a közeli nagyvárosba a szükséges dolgokért. Ha maradt egy kis pénzük, a helyi Képcsarnok boltjában vettek valamit, ami tetszett. Ilyen egyszerű. Persze nem hiszem, hogy egy ma végzett festő a tájat szeretné megörökíteni. De erről később. Emlékszem, itt vettem, azt hiszem, 1500 forintért egy Somogyi Győző nyomatot. Ma is megvan. Az Astoria közelében volt egy bolt, ahol iparművészekről lehetet dolgokat venni. Szőnyeget, függöny anyagot, lámpákat, kávé és teászkészleteket. Kisebb használati tárgyakat. Mindig bementem báméskodni. Vettem ott egy falilámpát. Sokáig megvolt. Szerettem. Ez a kulcsszó. Barabás Marcitól vettem a hetvenes években egy képet, ami ma is a lakásom falán van. Miért? Mert szeretek ránézni. Egy műalkotással való találkozás, legyen kép, zene, színház, mozi, egy érzelmi találkozás. De a kép, a szobor, satöbbi, áru is. Hol láthat és vehet ma az ember egy képet elérhető áron vagy egy olcsóbb nyomatot? Sehol. És ha lenne, arra fel kéne hívni a figyelmet, azaz népszerűsíteni kell. Ilyen helyek már évtizedek óta nincsenek.

– *Miért?*

– Szerintem elsősorban lustaság, érdektelenség és igénytelenség. A kiállítóhelyek üzemeltetői, de a művészek részéről is. Ha az állam nem csinálja, a művészek önszerveződésre képtelenek. Mindent az államtól várnak, hogy aztán kritizálják. A kortárs kiállítóhelyekről nem tud valamit megfizethető áron hazavinni a néző. Itt kéne elsősorban a kiállításokhoz kapcsolódó, olcsóbb, sokszorosított dolgokat árulni. De ezzel foglalkozni kell. A Múcsarnok shopja egy vicc. A Ludwigé is rossz helyen van. Egyik helyen sem árulnak műveket. A többi kisebb kiállítóhely nagy része még kiállításra sem alkalmas.

– *Hogy érted ezt?*

– Vannak helyek, melyek amióta megvannak, harminc, negyven éve semmit nem változtak, és már megnyitáskor rosszak voltak. Például a Ferencvárosi Pincegaléria. Nem lehet belátni. Ki megy szívesen egy pincébe? Ha rajtam múlna, pincében semmilyen bolt nem lehetne, csak raktár. A Karinthy Szalon sem sokkal jobb. A Józsefvárosinak sincsenek kirakatai. Keresni kell a kiállítást. A Várnegyed Galériát sem látni az utcáról. A Vizivárosi is egy szuterén, plusz kényelmetlen. Egyszer ott voltam egy könyvbemutatón. A túl kicsi galériában a lépcsőn is ültek. Köztük idős, Kossuth-díjas művészek. Lehangelő volt, de megérdemlik. A Forrás Galéria ugyan főútvonalon van, de kicsi és előnytelen. A Bartók 32 egy jó terem, de kívülről nem hív. A művészek már rég összefoghattak volna és az önkormányzatoktól kérhettek volna egy cserét, de csak magukra gondolnak, és ilyet csak közösen lehet elérni. Annyi üzlethelyiség üresedett meg az évtizedek során, ahol közvetlen az utcáról lehetne belátni a kiállítóterembe. Persze nem ismerem az összeset, és van jó példa is, mint a Hegyvidék, a Várfook, a Vintage vagy az A38. A magángalériák zöme lakásokban van, és ők sem árulnak olcsó dolgokat. De, hogy ott mi történik, az a tulajdonos magánügye, aki a saját ízlésének megfelelően azt csinál a pénzével, amit akar.

– *Ha valaki mégis vásárolni szeretne, akkor csak a műterembe mehet?*

– Ilyet csak egy gyűjtő tesz, nem az egyszerű érdeklődő. Megszerezni a művész címét, telefonját satöbbi, túl sok munka. Akkor már egyszerűbb egy posztert venni valahol. A művészhez csak egy kis réteg megy, akinek valamiért sok fölösleges pénze van. Ha egy átlagos néző eljut egy műterembe, ott azonnal sokk éri. Az árak. Több művész képeinél milliókra gondol. Pedig ezeknek a százazres és nem a milliós sávban kéne lenniük. De, kevesebért nem adja, még akkor sem, ha azok műtermében hegyekben állnak. Nem érdekli a vásárló, akinek erre nincsenek milliói. Fütyül arra, hogy a munkája valakit örömmel tölti el. Pedig ez lenne a lényeg: „A legnagyobb, amit ember tehet, hogy örömet szerez” – írja Hamvas Béla. Ha a vásárló pár év múlva szeretné eladni, mert azt hitte valami értékállót vett, akkor éri a másik csalódás. Nem tudja eladni, legtöbbször még annyiért sem amennyiért vette. Itt a kör bezárul. Csak meg kell nézni a kortárs árverések eredményeit. Azok a gyűjtők, akik az utóbbi évtizedekben a rájuk szakadt sok pénzt kortárs művészetbe fektették, most gondban vannak. A gyűjtemény teher lett. Szívesen megszabadulnának tőle. De eladni, talán csak egy-két darabot tudnak a több száz, néha több ezer műtárgyból. Közgyűjteménynek sem kell. Nincs hely a tárolásra és munkát senki nem akar ajándékba, mert azzal foglalkozni kell. Ilyen luxust Ausztriában csak az tud megengedni, aki mögött saját cége termeli folyamatosan a pénzt, így a tulajdonos élhet drága hobbijának. Ezek aztán gyakran a saját költségükön építenek, egy nemcsak kiállításra, hanem más programokra is alkalmas épületet. Ilyen nálunk nincs és valószínűleg egyhamar nem is lesz.

– *Mi lesz a művekkel?*

– Nagy gond a művészek halála után itt maradt rengeteg munka. Ha vannak örökösök, hamar rájönnek, hogy ennyi alkotás senkinek nem kell. Egy darabig kerülgetik, raktározzák, próbálkoznak valahova elsózni, de sem idejük, sem energiájuk nincs rá. Elfelejtik lassan, ahogy a készítőjüket is.

– *Térjünk vissza a kiállítóhelyekre!*

– Ahogy látni az egész elgondolás nem stimmel. Nemrég egy New York-i áruház vezetője mondta, hogy ide az emberek nemcsak vásárolni jönnek, hanem valami szépet is akarnak látni. Ezt mondta, szépet! Ezt a szót már nagyon régen nem hallottam egy kortárs kiállítással kapcsolatban. Az áruházban azért dolgoznak minden érzékszervvel. Színek, fények, illatok, ha akarod meg is foghatod, amit ott kiállítottak. Hangulatot csinálnak ahhoz, hogy ott hagyd a pénzed. Te meg lemész egy sötét pincébe, ahol látsz valamit, amit nem értesz, így azzal az „élménnyel” távozol, hogy az egész egy marhaság, nemhogy pénzt adj érte.

– *Mi lenne a megoldás?*

– Olyan helyek kellene, melyek becsalogatnak. Ahol több minden történik. Például az A38 hajó ilyen. Koncertek is vannak, és enni is tudsz. A kiállítóterem ott tökéletes. És ha nem tetszik a kiállítás, ott a szép kilátás. De ha tetszett, so-káig megmarad az emléke, mert egy szép estéd volt. Én az előbb említett kisebb

helyeket bezárnám. Ott úgy is csak a barátok találkoztak a megnyitón. Egy olyan épületben, ahol több minden van, nyitnék egymás mellett hármat, négyet. Mondjuk, mint a Bálna. A rendszer maradna, a kerületek döntenének, ki állít ki. Hetente nyílna egy. A közönség előbb utóbb tudná, ott mindig van valami esemény.

– *A kisebb helyekről beszéltél. A nagy kiállítóhelyekről, mint a Műcsarnok, a Vigadó vagy a Ludwig, mit gondolsz?*

– Ezek már az összefoglaló, az életműveket bemutató helyek kellene, hogy legyenek. Ha a Ludwig és a másik kettő kiállításait egymás mellett nézzük, látni, hogy itt két demonstratíván különálló világ van. Ez legalább olyan rossz, mint az, hogy minden politikai tábor a saját televíziós csatornáját nézi. A Ludwigban hiányoznak a kisebb, intimebb terek. A Műcsarnokban és a Vigadóban is rossz a világítás. Szerintem nincs annyi művész, aki ezeket a tereket rendszeresen megtöltené. A Vigadóban ezért legalább egy negyedévre hagynék nyitva egy kiállítást. Így kevesebb lenne a költség és több a néző. A Műcsarnok helyzete nehéz. Valamikor az első hely volt az országban a kortárs kiállítások terén. Ez ma nem egyértelmű. Ennek egyik oka a megosztottság. Vannak művészek, akik ide egész egyszerűen nem jönnek, és hiányzik egy kultúrpolitikai elgondolás is, ami a Műcsarnok helyét kiemelné. A 2015-ös, a Vigadóban rendezett Somogyi Győző életmű kiállítás is mutatja ezt a változást. Ilyen nagy életműkiállításoknak szerintem a Műcsarnokban a helyük. Nagy hírveréssel, hosszabb ideig kéne bemutatni, majd az ország más nagy bemutatóhelyeire alkalmazva továbbvinni. Hiszen egy ilyen tárlat azért jön létre, hogy minél többen lássák. Ehhez rendszeres egyeztetések szükségesek a nagyobb házak vezetői között. Mivel ők nem csinálják, ezért a politikának itt is irányító szerepet kellene vállalnia. Egy életműkiállítás megrendezése rengeteg energiába kerül, ezért is fontos, hogy minél több ember lássa azokat az egész országban. A 70-es években a közönséget próbálták motiválni, hogy menjenek kulturális rendezvényre. Most azt hiszem a kultúrát bemutató helyeknek kéne tevékenyebbnek lenniük. A nemzetközi kitekintés is hiányzik. A magyar intézetek hálózata is segíthetne a tájékozódásban. Persze diplomáciánk sem áll a helyzet magaslatán, és ez így van a kulturális diplomácia területén is.

– *És Ausztriában?*

– Bécsben helyesen ítélik meg a művészek helyét és az irántuk meglevő érdeklődést, ami más, mint nálunk. Az osztrák ember gondolatvilága realistább, nem fantáziál, rágódik, vitatkozik annyit, mint mi. Ha egy külföldi az osztrák a kultúráról beszél, akkor biztos nem az osztrák kortárs művészekre gondol. A turista sem a Modern Művészetek Múzeuma előtt áll sorba, hanem a Kunsthistorisches Museum vagy az Albertina előtt. Ha valaki az osztrák zenéről beszél, akkor Mozarttra vagy Johann Straussra gondol, és az újévi hangversenyre. Ez így lesz száz év múlva is, mert ez a zene örömet sugároz. Ezért veszi át 95 ország tv-je már évtizedek óta. Az osztrák emberek a szépre vágynak. Legyen az egy hangverseny, film, kiállítás vagy egy színházi este. Ez a művészet

lényege. Felemelni csak a szép által lehet, nem a szeméttel. Azt is meg lehet mutatni, de a jó és a szép nélkül semmit nem ér. Sőt, rombol.

- Tehát a nagy helyek jelentősebb összefoglaló kiállításoknak adjanak elsősorban helyet. Látsz valahol nagy életművet?

- Ez kétségtelenül a kiemelt intézményekben dolgozó művészettörténészek feladata. Nekik kéne figyelni, hol készül valami kiemelkedő. Egy biztos, ha ilyen lenne, akkor már nagy életmű kortárs kiállításokat látnánk. Én spontán Somogyi Győzöt, Aknay Jánost és El Kazovszkijt említeném, és talán Földi Pétert és Jovián Györgyöt. Somogyi Győző életműve teljesen egyéni és páratlanul gazdag. A korai grafikáktól a könyvein át, egész nemzeti hőseink arcképig. El Kazovszkij remek nemzeti galériai kiállítása élmény volt (A túlélő árnyéka - Az El Kazovszkij-élet/mű, kurátorok: Jerger Krisztina, Rényi András, Százados László, 2015. november 6. - 2016. február 14., Magyar Nemzeti Galéria - A szerk.). Ezen a manifesztáción látszott az alapos előkészítő munka eredménye. A rendezés hozzá tehet vagy csökkentheti a művek hatását. Kedves régi barátom, Jerger Kriszta - nemrég hunyt el, sajnos - a kiállítás rendezésnek igazi művésze volt. A kiállítás izgalmas volt annak ellenére, hogy egy démonjaival küzdő ember munkáit láthattuk, melyek az általánostól nagyon eltérnek. És mégis az a lényeg, hogy egy önálló esztétikai nyelvet tudott teremteni. Jelenát (El Kazovszkij) a vizsgakiállításán ismertem meg, ahogy a Barabás Marcit is. 1976-ban az egyik első kiállítását én csináltam neki a Toldi Galériában. A nemzeti galériai kiállításra a katalógus csak később készült el. Ezt támogatva, megvettem egy képét a Székesfehérvári Egyházmegye Kortárs Művészeti Gyűjteményébe. Ő nekem kortársam, akkor is, ha már nincs köztünk. Annyi munka sűrűsödik egy-egy nagy összefoglaló kiállításban. Kár, hogy túl gyorsan eltűnnek. Aknay életművét is jelentősnek látom. Ahogy Földi Péterét is, akinek a múcsarnoki kiállítása számomra nagy csalódás volt a rossz világítás miatt (Földi Péter, kurátor: Rockenbauer Zoltán, 2018. november 30. - 2019. január 20., Múcsarnok - A szerk.). A színek csak megfelelő világításban élnek.

- Tehát nem tökéletesek a kiállítóhelyek, és nem lehet olcsón hozzájutni kortársalkotásokhoz. De a Fekete idézet első mondatáról még nem beszéltél: „A kortárs műveket egyre kevesebben értik”...

- Ez a megállapítás is igaz. Azért van így, mert a művészt csak saját maga érdekli, a közönség nem. Sokat foglalkozik ezzel Hamvas: „Az egyéni élet nem teljesülhet közösség nélkül. A közös gondolata eltűnt.” A gond nem mai, csak sokkal elterjedtebb, mint pár évtizede. Műveit a művész csak magának készíti. Az, hogy egy társadalom csak akkor működhet jól, ha mindenki ad a másinak valamit, ez a ma művészet nem érdekli. Pontosabban őt sem. Ő egy individuum. Létrehoz valamit, amit a buta néző nem ért, nem akar megvenni és élete végéig nézegetni. Természetesen egy ilyen ember ritkán lesz boldog. Papírja van arról, hogy művész. Éveken át mondták neki - persze csak egy szűk kör -, hogy „hú de jó, amit csinálsz!”. És tessék. Értetlenség és pénztelenség. És itt az állam - szerintem rosszul - besegít. Nem nagyon, csak hogy épp éhen ne

haljon. Ha nem kap észbe és nem vált, egy boldogtalan, elégedetlen ember marad, akinek ügyeskednie kell állandóan, hogy valahogy, de biztos, alacsony szinten megéljen.

- *Ausztriában ez hogy van?*

- Kevesebb a képzőművész és nem az államtól várják a segítséget. Színészek egészen biztosan kevesebben vannak. De róluk, majd ha a színházról beszélünk.

- *Mit tehet a politika? Tehet-e egyáltalán bármit?*

- Természetesen igen. Ez a dolga. Figyelnie kell, merre mozdul a társadalom, és ha egészségtelen irányt lát, lépnie kell. Úgy, ahogy a munkanélküliségnél is az emberek azt várják a politikától, hogy igyekezzen munkahelyeket teremteni. Pár éve olvastam, hogy Budapesten több jogász van, mint egész Ausztriában. Jó ez? Persze biztos vannak, akik azt mondják, mindenki azt csinál, amit akar. Ez a szabadság. De ha mindenki jogász lesz, akkor majd hozzájuk megyünk, ha megbetegszünk?! Ha egy közösség, egy nép maga nem tudja kitermelni az élethez elengedhetetlen foglalkozások gyakorlóit, elszegényedik. A gazdag népek megtehetik, hogy - mint most a koronavírus alatt a németek és az osztrákok - behozzák repülőn, vonaton azokat, akik a termést leszedik, akik a vágóhídon az állatokat feldolgozzák és a magatehetetlen embereikre vigyáznak. Ezt ők csak úgy tehetik meg, hogy egyéb területen sok dolgot csinálnak, amire a világnak szüksége van, és ezeket nagy haszonnal eladják. Nemrég olvastam, hogy a találmányok tekintetében az elmúlt száz évben mi állandóan visszaesünk. Az osztrákok körülbelül húsz hellyel előttünk vannak. Ők inkább foglalkoznak olyan dolgokkal, ami sok embernek hasznos lehet, azaz eladható. Innen ered a gazdagságuk. Ezt kéne megértenünk, és ennek szellemében cselekednünk. És ha az egyén ezt nem érti vagy nem érdekli - ahogy ezt nálunk látni -, akkor a politikának kell meghozni a szükséges intézkedéseket. Nem a sok boldogtalan művészpályát támogatni, aminek gazdasági haszna nincs, a közösségnek szinte semmit nem ad, hanem az embereket egy értelmebb élet felé irányítani. Például a tanári pálya felé, ami oly fontos lenne a jövőnk szempontjából.

- *Ismét a Fekete Györggyel készült interjúból idézek: „Az egész magyar közéletet mint egy mérleget képzelem el. Az egyik oldalon a jó, a másik tányérban a rossz, a destrukció, a rombolás, a nemzettudat hiánya van. Nekiünk az a dolgunk, hogy a jó serpenyőjét állandóan erősítsük, ki ne billenjen a rossz irányába. Megvan a veszélye.”*

- Meglepett, hogy ennyire drámaian látta a helyzetet. Neki sokszorosan nagyobb ismerete és tapasztalata volt erről. A külső szemlélő csak azt látja, hogy a Széchenyi Akadémia művészei és a Magyar Művészeti Akadémia mint egy igen és egy nem - hogy Adyt idézzem - állnak egymással szemben. Ez a jelenség más területen is megtalálható, amivel hatalmas kárt okoznak az egész társadalomnak. Akkor is, ha sokan azt sem tudják, hogy léteznek. Szembenállásuk mint egy árnyék, rossz példa a társadalomnak. Az állítólagos elittől más viselkedést várna az ember.

– *Mi a különbség köztük?*

– A fő gond szerintem, hogy önmeghatározásuk is olyan, ami szembenáll egymással. 2013-ban az *ÉS*-ben megjelent Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia nyilatkozatában ez áll. „A két akadémia alapítása, önmeghatározása és a művészeti életről vallott felfogása között éles ellentét van.” (A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia vezetőségének nyilatkozata. *Élet és Irodalom*, LVII. évf. (7. szám), 2013. február 15., 10. – *A szerk.*) A helyzet itt – egyes fejekben – majdnem olyan, mint Észak- és Dél-Korea között.

– *Miben látható ez?*

– Sajnos nem a teljesítményekben, nem a jobbnál jobb kiállításokkal és más művekkel folyik a versengés. Elsősorban a politikai nyilatkozatokban. Tény, hogy korábban is és most is a Széchenyi Akadémia a jelenlegi kormánzzal szemben álló művészek gyűjtő helye. Konrád, Esterházy, Parti Nagy, Szűts, Alföldi vagy Enyedi Ildikó. A sor sokáig folytatható. Ebből az következne, hogy az MMA a kormánypártiak helye lenne, de ez sem igaz. Mindenesetre így az egész beteg. Hogy az MMA-béliek pénzt is kapnak, ez még bonyolultabbá teszi a dolgot. Nem olyan régen már számos művészeti díj után nyugdíj-kiegészítést kapnak a művészek, amit gondolom a Széchenyi Akadémiában lévők is örömmel felvesznek. Ilyen sincs Ausztriában. Érdemes lenne az egész kitüntetési rendszerünket is átgondolni. Az, ami nálunk van, rossz. Minden nemzeti ünnepeknél az emberek figyelik a listákat. Az miért kapott, és én miért nem? Mint az óvodában. A csoportos kitüntetések a teljesítményről elterelik a figyelmet. Ilyen sok példaképünk lenne? Nem látszik. Természetesen Ausztriában is adnak kitüntetések. Az is lehet, hogy többet, mint nálunk. A „hogyan” számít. Nincsenek csoportos átadások. Ilyenről még sosem hallottam. Ha egy olyan embert tüntetnek ki, aki tevékenysége miatt nem áll a nyilvánosság előtt, akkor azt senki nem tudja meg. Minek is? Csak ha valaki eleve a nyilvánosság előtt élt, vagy ha a politika ki akarja emelni a személy teljesítményét, számol be a díjátadásról a média. Különben senkit nem érdekel. Például, annál a cégnél, ahol dolgoztam, az egyik igazgató mikor elment nyugdíjba, kapott egy kitüntetést. A hatalom azt mondta, köszönjük, hogy jól dolgoztál. Ez a hír, csak a hivatalos közlönyben jelent meg. A területhez tartozó minisztérium egy termében, a család és pár barát előtt, a miniszter vagy a minisztérium egy vezető munkatársa méltatta a kitüntetettet. Koccintottak egyet, és másnap az élet ment tovább. Így a természetes. Nálunk biztos morgolódás lenne, ha erre a formára térnénk át. Pedig megpróbálhatnánk.

– *Van látható különbség a két csoport tevékenysége között? Mondjuk a képzőművészek munkái között?*

– Szerintem igen, és ez válik láthatóvá a Múcsarnok és a Vigadó és a másik oldalon a Ludwig kiállításain. Egy példa. A Ludwig egyik nemrég kiállítása Waliczky Tamás képzelt kamerái. A kiállítás a 2019. évi Velencei Képzőművészeti Biennále magyar anyagaként szerepelt (Waliczky Tamás: Képzelt kamerák. Az 58. Velencei Képzőművészeti Biennále magyar pavilonjának kiállítása,

kurátor: Szegedy-Maszák Zsuzsanna, 2020. február 14. – március 29. Ludwig Múzeum). Semmi bajom vele, csak azt akarom mondani, hogy egy ilyen kiállítást senki nem hagyja el azzal: „Hát ez nagyon szép volt!” Maximum, hogy érdekes volt. Az ilyen dolgok nekem inkább a tudomány körébe tartoznak, nem a művészethez. Az, hogy meglátni és megszeretni, itt biztos nincs. A tartalom, hosszabb tanulmányozás után jelentkezik, és akkor sem biztos, hogy mindenkinél ugyanúgy. Viszont, ha bárki bárhonnán bármilyen végzettséggel Michelangelo Piétája előtt áll, ott biztos mindenki ugyanazt fogja érezni. Ez egy más felfogás a művészetről! A Széchenyi Akadémiában levő képzőművészek többségének munkái a geometrikus hagyományhoz, a konstruktivizmushoz, oparthoz köthető. Nekem ezzel sincs bajom, de a nézőnek nem mond mást azon kívül, hogy a színek szépek és a geometria érdekes. Az érzelmi alkotóelem hiányzik. Az egyik ilyen művésznél a Wikipédia azt írja: „később a görbült síkok és a tér formáját állította művészete középpontjába.” Rendben, de ez az átlagembert nem érdekli.

A Ludwig Múzeum által képviselt művészetfelfogást lehet megismerni az 2019 őszén kiírt, ART transzfer-díj nevű pályázatának az első 9 helyezett nyilvánosságra hozott pályázataiból. A téma 2014 és 2019 között létrejött, a kortárs művészet közvetítését segítő projektek bemutatása és díjazása. Érdemes elolvasni őket. Idézet az első díjas pályázatból: „projektterveket dolgoztunk ki szubjektív vizuális üzeneteink elhelyezésére Miskolc városi tereiben. Így az öntapadós ragasztóval ellátott, cellux szalaggal impregnált üzeneteket készítőik ötletessége és bátorsága függvényében helyezték el közlekedési eszközökön, parkokban vagy éppen középületek falain.” Ezeket a „vizuális üzeneteket” aztán nagy számban láthatjuk padon, oszlopon, ahova épp kiragasztották őket, a mellékelt fotókon. Csak a szövegesekből idézek: „Közös nőnek túrós a nyála”, „Vasárnap jött a hétfő reggel”, „Na. Ez tök jó! Csak kár, hogy SZAR”, „Tiszta ótvar, retkes ház”. Az első helyezett pályázatából idéztem, ami az EMMI Kultúráért Felelős Államtitkársága háromszázezer forintos díját kapta. A különdíjas pályázatból is két mondat. „Iskolámban a Karinthy Gimnáziumban működő nemzetközi diák-ENSZ (KarMun) évente megrendezésre kerülő modellkonferenciáinak társadalmi, politikai témáit – mint terrorizmus, menekültválság, fenntartható fejlődés, harc az egyenlőtlenség ellen, illetve ezek egyes rész kérdéseit – igyekeztünk a művészet eszközeivel kihangsúlyozni, átélhetőbbé, megfoghatóbbá tenni.” Kedvencem a különdíjas pályázatból ez. „A Lakóközösségek vizsgálata témájában Erdei Kriszta kortárs képzőművész maga vezetett minket végig kiállításában, és személyes élményeket megosztva tette emlékezetessé a találkozást, valamint egy éjszakai pizsamapartin a „diktatúrák” természetrajzát térképezték fel vele a diákok.” A döntőbe jutott pályázatokban egy a közös. Egyikben sem szerepel a „szép” vagy a „szépség” szó, pedig a téma a képzőművészet volt. Ez van.

Egy utolsó példa, amivel ezt a felfogásbéli különbséget akarom megmutatni, az Erdély Miklós Hadititok című munkája. A Ludwig egyik fő darabja. Ennek

az elkészítését egyszer már leírtam. 2014-ben az *Artmagazin* lehozta a történetet, ahol elmesélem találkozásom Erdéllyel és a *Hadititok* című munkájának 1984-es megszületését. Itt adta írásba – szerintem – művészi hitvallását, hogy „a művészet bizony marhaság” (Reha György: A „művészet bizony marhaság”. Adalékok a hadititokhoz. *Artmagazin*, 12. évf. 2014, 71. sz., 16-17.). Mint magánembert egyáltalán nem zavar. Ha viszont egy múzeum mint egy ikont állítja elének, az már egy üzenet, egy állásfoglalás. Sőt, annyira fontosnak találja, hogy mivel az eredeti műről csak fotók vannak, állandóan rekonstruáltja. Lassan nem lesz senki, aki az eredetit még látta. Nem gond, a rekonstrukció is megteszi.

– *De miért nem az eredeti áll ott?*

– Azért nem, mert Erdély nem múzeumba szánta. A mű 1984-ben Bécsben, a kiállítóterem egy megadott helyére, rögtönözve készült. Körülbelül mintha itt az asztalra összeraknék kártyalapokból valamit. Aki itt van, megcsodálhatja, de ha megmozdítod, az egész összeomlik. Biztos, hogyha Erdély azt akarja, hogy műve szállítható legyen, úgy csinálja. Az ott egy akció, egy happening volt. A gond, ha azt hisszük és tanítjuk, ez a 20. századi magyar kortárs képzőművészet egyik főműve. Amikor megkérdeztem tőle, mi ez, mosolygott és azt mondta, a „művészet bizony marhaság”. Tehát, amit ő ott épp csinált. A fontos számomra a mosoly. Mert ha ez komoly, akkor azon nem lehet mosolyogni. Mert annak a következményeit ma látni. Az emberek elfordulnak a kortárs képzőművészettől, mert nem tudnak vele mit kezdeni. Arról, hogy örömeiket lelnék benne, nem is beszélve. Ez persze nem csak nálunk van így. Egyébként világszerte nagy gond a múzeumoknak a kortárs művek tárolása, kezelése, helyreállítása. Mindenféle anyagok, amit csak épp, hogy összetákolnak, nem úgy reagálnak, mint a rendesen lealapozott és megfestett képek. Azokat – ha megfelelően tárolják – ezer év múlva is látni fogjuk.

– *És az MMA-ban levő művészek jobbak?*

– A különbséget a kifejezés formájában látom. A „jobb” szó használhatatlan, mivel a művészet nem sport, ahol pontosan minden mérhető. És az, hogy valaki egy érthetőbb formát használ, még nem mond semmit a minőségről. Az MMA-ban többen vannak, akiknek a kifejezési formája a nagyközönség számára érthetőbb. Ezért is tartom gondnak e szervezeti felállást, mert a lényegről tereli el a figyelmet, a minőségről. Minden művészre vonatkozik a hamvasi gondolat: „Magasrendű művet, csak magasrendű ember készíthet.” Akadémia, díjak, anyagi támogatás. Ezek nincsenek Ausztriában, és mégis boldogabbak. A piac és az utókor dönt. Emellett persze intézmények, mint például a Nemzeti Galéria figyelje, mi történik e területen, és gyűjtsön, hiszen az utókorunk érdekes tudni, mi történt itt ekkor és ekkor. A baj az, hogy már nem tudom, mikor hallottam, hogy ezt vagy azt a kiállítás meg KELL nézni, mert annyira jó. Egyszerűbb e rendszerek falai mögül a másikat cikizni. Hiába a jóakarát, csak egymás akadályozása folyik az alkotás helyett.

2011-ben a Székesfehérvári Egyházmegye vezetője megkért, csináljunk egy kortárs képzőművészeti gyűjteményt és évente egy kiállítást. Természetesen

csak olyan festészetben gondolkodhattam, ami ábrázol valamit. Szakrális töltesű festészet kevés van, ezért olyan művészeket állítottam ki, akiknek a művei ezt a világot még érintik. Ahogy előbb elmondtam a Széchenyi Akadémiában levők többségének munkái erre nem alkalmasak, de egy művész ebből a körből Birkás Ákos festő, ezekben az években figurális képeket festett. Mivel a hetvenes évek óta ismertem ezt a szerény, kulturált művészt, gondoltam meghívom 2016-ra Fehérvárra. Mivel gyakran járt Bécsben, 2013-ban leültünk beszélgetni. Értette és jónak találta szándékom, hogy én nem akarom tudomásul venni a falat, mert az mindkét félnek rossz. Akkor épp a menekültkérdéssel foglalkozott képeim. Ez a téma nem idegen az egyház gondolatvilágától, plusz azt mondtam, hogy azt állít ki, amit akar. Igent mondott. 2015-ben el is jöttek az élettársával az ötödik rendezvényünkre. Minden nagyon tetszett nekik, annyira, hogy már itt sejtetem, lemondja. Így is lett. Ő jött volna, ám mások lebeszélték.

– *De hogyan kezdődött az, amikor a művészek kezdetek eltávolodni a közönségtől?*

– Nyilvánvaló, hogy az első világháború után a dadaizmusmal. Marcel Duchamp és a WC-csésze és ilyenek. A háborús traumák megjelennek a műalkotásokban. A folyamatosság a régivel megszakad. Az ember nem néz felfelé többé, az üressé lett helyre a démonok lépnek. Napról napra üresedtek ki a dolgok. De ilyen messzire nem akarok visszanezni, mert az egy könyv témája. Valamikor, 1993 és 1996 között, a belvárosi Dovin Galériában Esterházy Péter író nyitott meg egy kiállítást. Amit mondott, már rég elfelejtettem. Csak a beszéd vége maradt meg. Így szólt. „És most menjetek a picsába!” Sajnos le kell írni úgy, ahogy ott mondta, mert különben érthetetlen lesz az, amiről beszélnem kell. Sokan voltak. Még a közönség idióta vihogására is emlékszem. Akkor nem tudtam még, hogy amit hallok, irodalom. Ezt csak 2000-ben tudtam meg, mikor Esterházy fő művét a *Harmonia Cealestis* a kezembe vettem. A 137. oldalon ott áll egy rész végén (nr. 146) ugyan az a mondat. A 34. oldalon leírja, szülei megismerkedését (nr. 30). „Édesapámat, Szombatba menve, megszólította egy fiatal leány, hogy leszopná.” A végtelenségig lehetne az ilyen példákat a könyvből sorolni. Szeretném egy magyar tanár véleményét hallani ezekről. Esterházy a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja volt, ahogy Jókai Mór és Márai Sándor is. Számomra egy drámai változás.

– *Maradjunk még a képzőművészetnél.*

– 2019 decemberében egy elegáns budapesti szállodában rendeztek egy árverést kortárs alkotásokból. Nem nagy sikerrel. Volt itt egy nagyméretű kép, négymillió forint kikiáltási árral! A művész neve nem érdekes. A kép címe így szólt. „Ki a fasz vagyok én?” Azt hiszem nem kelt el, mert akkor a vásárló is megkérdőjelezhetné magától ugyanezt.

– *Miért van ez?*

– Csak a provokáció maradt. Ahogy Fekete említi, a rossz és a romboló az egyik oldalon. Aki nem felfelé akar vagy tud nézni, annak csak ez marad. Erről a művésztől a neten van egy írás melynek címe, jól mutatja a helyzetet. „N. I. hiperrealista örületei senkit nem hagynak érintetlenül.” Örületek. Ez van.

Hamvas ezt már korábban jól látta, mikor megállapította: „A kortárs művészek nem a spiritualitást vették át, hanem a démonokat.” E képet egy olyan művész csinálta, aki külföldön is élt. Biztos, ha máshol sikere lett volna, ott marad. A képzőművészek nyelve nemzetközi, tessék, próbálják ki magukat bárhol. Színeszeink csak itthon rombolhatnak. Bár már ez sem igaz.

– *Mi következik ebből?*

– Túl sok a művész. Az oktatásnál kell kezdeni a csökkentést. Vegyük példának a szobrászokat. A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének Szobrász Szakosztálya 2006-ban kiadott könyvében 249 szobrászról beszél. A Magyar Szobrász Társaságnak 2020-ban körülbelül 180 tagja volt, de vezetőjük körülbelül ötszázra becsüli az országban a szobrászok számát. Csak a Magyar Képzőművészeti Egyetemen körülbelül évi harminc festőt és tíz szobrász képeznek. Találomra megnéztem, a 2007-ben a szobrász tanszéken diplomázott 11 főből 3 van a pályán. Itt évi körülbelül 10-15 szobrászművész képzésére rendezkedtek be, aminek semmi értelme, de a rossz rendszer nem engedi a keretszámok csökkentését. Ha ezt – mondjuk – évi öt főben állapítanák meg, akkor kevesebb tanárra és egyebekre lenne szükség. Mivel a politikának nincs elgondolása, ismeretei, bátorsága, így nem nyúl a dologhoz. Ez azt eredményezi, hogy néha úgy kell keresni fiatalokat, hogy jöjjenek szobrásznak, csak azért, hogy a keretek maradjanak. Rengeteg elpazarolt idő, energia, élet az embernek és az országnak is. Míg az ország négy, orvosokat képző egyeteméről összesen évente körülbelül ezer orvos jön ki. Ha ezt a számot elosztjuk 45-tel

Fotó: Czimbal Gyula

– azaz a megszerezhető szakok számával – akkor átlagosan 22 fő jut egy szakra. Tehát mondjuk, évente 22 szemész lesz, míg ezzel szemben csak egy egyetem ennél több festőt képez! Minek?

– *Mit lehet tenni?*

– Vagy inkább azt kérdezném, mit kell tenni! Megpróbálni a változtatást. Persze ez egy hosszabb folyamat. Mindenekelőtt a művészképzést csökkenteni. Nem egyszerre, de folyamatosan, lépésről lépésre kéne átalakítani a rossz kereteket. Aki művész akar lenni, úgy is az lesz. A szépre próbálnám kíváncsivá tenni a fiatalokat. Mert az élet szép, még akkor is, ha a művészek ezt nem látják, vagy képtelenek visszatükrözni. Egy akadémia elég lenne fele annyi akadémiával. És ez ne járjon pénzzel. Erre ott van a művészeti díjak után járó nyugdíjkiegészítés. Díjat csak olyan kapjon az államtól, aki a pozitív emberi oldalt erősíti. Démonokat is be lehetne mutatni, hiszen szabad szinte mindent, de ez az államtól ne kapjon támogatást. Ahogy az állam kijelentheti, hogy a támogatott családmodell csak a férfi és a nő kapcsolata! Független attól, mi van és mi lesz még e területen, szerte a világban. Vagy hogy egy más példát mondjak. Évek óta a német tv irodalmi adásaiban, ha magyar szerző művét mutatták be, feltűnik, hogy az ábrázolt világ – azaz a magyar – nagyon durva. Rossz ezt látni, hallgatni, mert ott nem az átlag magyar ember világát mutatják be, hanem a szerző fejében levő valóságot, amit ő a démonjain keresztül lát és ír le. De ez ott mint a „magyar valóság” jelenik meg. 2019 februárjában a 3SAT-on ment, a svájci tv irodalmi adása, ahol, többek között szó volt Krasznahorkai László „Bárá Wenckheim visszatér” című munkájáról. Egy vezető német színész egy teljes oldalt olvasott fel belőle. Csak egy mondatot idézek az elhangzottakból: „Magyarnak lenni, az nem egy néphez való tartozást jelent, hanem az egy betegség, egy gyógyíthatatlan, elriasztó kór, egy járványos baj, amitől minden megfigyelőnek csak hányhatnékja támad.” És így tovább és így tovább. Méltán váltott ki ott a hallgatóságból és valószínű a sok nézőből is megdöbbenést. Költöttünk mi milliókat az ország image-ra, ha a kortárs magyar irodalom egyes tagjai ilyeneket írnak, és az ország „barátai” ezeket örömmel kiadják. 2004-ben még Kossuth-díjat is kapott. Ilyet más népnél még nem láttam.

– *Krasznahorkai is a Széchenyi Akadémia tagja.*

– Sajnos a táborokban egymást erősítik a szereplők. A közönség pedig lassan eltűnik, ők nem érdekesek. A könyvkiadásban sem látom a kultúrpolitika elképzelését. 2010-ben egy ismert irodalomtörténész tartott a kulturális intézetben előadást Márairól. Itt elhangzott, hogy Márai egyik kedves írója Krúdy volt. A végén, megkérdeztem tőle: „hogy lehet, hogy még ma sincs kiadva Krúdy összes írása?” „Sokat írt” – válaszolta. De legalább olyan furcsa, hogy a Kádár-kor legnépszerűbb írójáról, Szilvási Lajosról sincs egy rendes monográfia. Ehhez tizenegy millió eladott példány nálunk nem elég.

– *Most pedig beszéljünk a színházi életről!*

– Az itt végbement változás az elmúlt ötven évben drámai. Már a gimnáziumban premier bérletem volt a Nemzetibe. Sok szép előadásra emlékszem ma is.

Egyik ilyen felejthetetlen élményem a Vígszínház legendás *Ványa bácsi* előadásán történt. A főszerepeket Ruttkai Éva, Latinovits Zoltán és Darvas Iván játszották. A harminc év alattiaknak már semmit nem mondanak ezeknek a csodálatos művészeknek a nevei. A darab végén számtalanszor kellett meghajolniuk. Egyszer csak mind a hárman a színpad bal széléhez mentek és közvetlen az ott levő páholynak hajoltak meg. Ekkor derült ki, hogy ott Bessenyei Ferenc kollégájuk tapsol a félhomályban. Micsoda demonstrációja a szeretetnek és a tiszteletnek. 1994 februárjában Bessenyei Ferenc egy interjúban így panaszodik: „A kultúra sok vonatkozásban háttérbe szorult. A színház ontja a mocskot.” Hosszan kifejti. (Az idézet a <http://www.bessenyei.hu/> oldalról való.) Egy eseményt ő is kiemel. 1973-ban bemutatják főszereplésével a Madách Színházban Shakespeare *Othellóját*. Itt tanult emberek, ismertebb szóval értelmiségiek elhatározzák, hogy szembe fordulnak évezredek íratlan törvényekkel. Jágó, az áruló lesz rokonszenves. Az interjúban így kesereg Bessenyei: „Két évtized alatt annyit romlott a közerkölcs, hogy a nézőket meg tudta nyerni magának Jágó. Egymáshoz való viszonyunk aggasztóan megromlott. Nem tisztel senki senkit, és ez a folyamat eszményképeink lerombolásával kezdődött.” Hogy lássuk az ívet, idézem a III. Richárdot alakító Kulka Jánost egy 2004 novemberében készült beszélgetésből. „III. Richárd döntése, hogy gazember lesz, hatalmas, szabad és bátor tett, de átlép vele minden korlátot. Nem nagy furmány legyilkolni a rokonokat, a testvért. Lop, csal, hazudik és gyilkol – nem újdonság. Rossz politikus, és végül egy ország fordul ellene” (III. Richárd a 21. században: <http://valasz.hu/kultura/iii-richard-a-xxi-szazadban-364>). Innen már logikus a következő lépés: a 2018-as III. Richárd a Radnótiban, amibe egyszerűen beleírtak egy Orbán Viktor-paródiát. Primitívebb, rosszindulatúbb, gyűlölködőbb aljasságot nehéz találni. A világirodalom egyik legnagyobb gonosztevőjét a miniszterelnökkel egy mondatban említeni, súlyos lelki betegségre vall. És sehol a kritika. A főszerepet játszó Alföldi melleleg kitűnő volt.

– Mit gondolsz róla?

– Nem ő a gond. Maga is nyilatkozta többször, és róla is írták, hogy démonjai erősen fogják. Mikor megismertem őt 2012-ben, a Nemzetit vezette. Semmit nem tudtam róla. Megnéztem a neten, majd volt egy hosszabb beszélgetésünk, ahol egy szeretni való és tehetséges embert ismertem meg, akivel, gyakorlatilag semmiben sem értek egyet. A Bessenyei által képviselt színházi ideált nevétségnek tartja, számára minden nyersanyag, amivel határok nélkül bármit tehet. Ekkortól gyakran megnéztem rendezéseit. Az egyik ilyen volt Bernard Shaw *Szent Johannája*. Miközben néztem az előadást, jelenetről jelenetre jöttek elő egy 1975-ös Johanna előadás képei. Akkor a kiváló Kútvolgyi Erzsébet játszotta a főszerepet. A darab elején két katona beszélget. Nagyon zavart, hogy ők Alföldi rendezésében nagyon mocskos nyelvet használnak. Az 1975-ös előadásban ilyen nem volt, mégis hatott! Így ezt a változtatást értelmetlennek és károsnak is tartottam. Több rendezésébe beletesz ott korábban nem szereplő káromkodásokat. Ő maga is játszik ilyenekben, mint a *Vaknyugat*. Primitívebb, a bunkó

viselkedésre buzdító előadást keresni kell. Ilyen előadásokra az államnak egy fillért sem szabad adnia. Ausztriában elképzelhetetlen lenne, és be se mennének rá. A szünetben, mikor én láttam, többen elmentek. Ahogy hallottam, mindig vannak ilyenek, de a többségnek tetszik. Még valamilyen közönségdíjat is kapott. Divat lett a színpadon a mocskos beszéd. Nagyon meglepődtem a Játékszínben az *Éltrevalók* előadásán. Ez egy kedves francia film alapján készült. Rendezője, aki a darabot „adaptálta” is, a mocskos beszéd zuhatagját eresztí a nézőkre, ami a filmben nem volt. Egy filmeket és színházi előadásokat népszerűsítő újságból idézek. Az S.O.S. szerelem! című filmre, így csábítja a közönséget a cikk írója: „F. I. harsány bunkósága, bizonyítottan közönségcsalogató tényező.” A Bábszínház *Képzelt beteg* előadásához készült kedvcsinálóban így ír a darab dramaturgja Alföldi rendezéséről: „A szabadság – és olykor a szabadság – izgalmas művészi eszköz Alföldi rendezésében. A klasszikus nagy műveket újra láttatja velünk. Az előadás radikális és egyben merészen durva módon mutatja meg főhősünk fizikai állapotát, az altesti kínok megannyi variációját tárva elénk... A test minden megnyilvánulását pőrén, kendőzetlenül, nyers érzékiségben tárja fel a komédia...” Az alkotók „bátor szívű közönségnek” szánják munkájukat. Aki ezt olvassa, biztos nem mondja, hogy ő gyáva, és megnézi az előadást, ezzel is bizonyítva, amit az előbbi filmcsalogató író értelmiségi már kimondott: „a bunkóság, bizonyítottan közönségcsalogató”.

– *S hogy van ez Ausztriában?*

– A sötétség ilyen mérvű terjesztése a színpadon nincs. Vannak ott is próbálkozások, de kicsi rá a fogadókészség, és a politikusok és a média megegyezett abban, hogy nem engedik a viták stílusát egy szint alá süllyedni. Nemrég téma volt a médiában (2020. június 5.), hogy egy politikusnak le kéne mondania, vagy sem. A bűne, hogy az őt kérdéseivel és beszólásaival idegesítő hölgyet, „widerwartiges Ludernek” nevezte. Azonnal bocsánatot kért, minden politikai párt elítélte, hogy ez nem megy. Azért válaszolnak ezekre ilyen hevesen, mert azt mondják, a durva szavak után a durva tettek jönnek. Ez a viselkedési modell is része annak, hogy jól érzi magát az ember Ausztriában, de a magyar embert maximum az osztrák fizetés érdekli. Csak érzékeltetésként, itt van a két szó jelentése a szótárból. Widerwartiges: kellemetlen, visszataszító, bosszantó. Luder: dög, bestia, szajha. Nálunk biztos érthetetlennek tűnik, mi a bajuk ezzel. Nemrég újra téma volt Gyurcsány 2006-os beszéde. Tartalmával sokat foglalkoztak, de hogy a beszédben 28 mocskos kifejezést használt Magyarország akkori vezetője, keveseket érdekel. Az osztrákok azt mondják, hogy a politikusnak példát kell mutatnia. Nálunk pont a gyurcsányi példát követik egyre többen, de közben ausztriai viszonyokra áhítozunk. És aztán, hogy visszakanyarodjak a színházi élethez, pár szó Nagy Blanka 2018-as berobbanásához a magyar közéletbe.

Lehet, hogy ő lesz egyszer Magyarország miniszterelnöke, de most azt mondanám el, hogy a színpadon elhangzó mocskos szövegek elterjedését sokszor panasztam Alföldinél. N. B. beszéde után is írtam neki. „Látod, ezért te is felelsz.” Ingerülten válaszolt, hogy az a rögeszmém, hogy mindenért őt teszem

felelőssé. Szerinte – és most nem idézem szavait N. B.-ről – N. B. még életében sosem volt színházban! Aki aztán pár nap múlva egy tv-interjúban elmondta, hogy rendező szeretne lenni, és Alföldi a példaképe! Ebből is látni, hogy az országban mára meghonosodott durva beszédért és viselkedésért az egész színésztársadalmat felelősség terheli! Szerintem az egész szakma nagyon mélyre süllyedt a közönséggel együtt. Nagy részük a kultúra területét már rég elhagyta, és az alacsony szintű szórakoztató ipar része lett.

– *És ilyen érvek sem számítanak?*

– Nem, mert démonjai foglya. Egyszer azt nyilatkozta. „Lakásom tele van képekkel. Az anyukám szerint borzasztóak, de én úgy gondolom, hogyha az ember a problémáit kirakja a falra, kiszakítja magából a rossz érzéseit.” Ami persze tévedés. Hamvas sokat foglalkozik a démonokkal és a káromkodással. Ezekből kigyűjtöttem neki részleteket. Ilyeneket: „A létrontás ösztönei, amelyek az emberben komplexussá sűrűsödnek, a démonok. Az életpusztító erők tömörülnek, és a hatalmat az élet fölött átveszik. A káromkodás démoni erőt szabadít fel. Értelmetlen és céltalan.” Mikor szüleink ránk szóltak, hogy „hogy beszélj kisfiam, üss a szádra”, akkor nem tudták, de érezték a tovább adott hagyomány által, hogy nem szabad e szellemet a palackból kiereszteni. Mára a neten egyetemi dolgozatokat lehet találni, ami például a fiatalok körében elterjedt mocskos beszéddel foglalkozik. Itt olvastam azt a döbbenetes megállapítást, hogy a fiataloknak fel sem tűnik, mert ez lett a természetes. És ez történik igen gyakran a színpadon is. A dolgok drámai változásának megértéséhez a Bessenyei beszélgetés folytatása ad választ, mikor azt mondja el, hogy a „mocsokra, amit a színház ont magából” miért nem lehet semmit tenni. „Nem lehet megakadályozni, mert a színházban hierarchia van. A rendező felelős mindenért. Ő mondja meg, mit szabad csinálni, és mit nem.”

– *Alföldi még színházigazgató is volt!*

– Ez logikus, hiszen már korábban is idéztem, hogy a Széchenyi Akadémia művészettelfogása teljesen más, és ha a mögöttük álló politikai erők kerülnek hatalomra, akkor az elhibázott hazai szerkezet miatt nem tehetnek mást, mint lecserélik a kulcshelyekből az embereket. Ha ezt nem tennék, saját táboruk fordulna ellenük.

– *Megoldás?*

– A szerkezet rossz. A hatalmon levők érzik, hogy valami nem stimmel, de nincs sem politika, sem politikusok, akik kiállnak, és a vitákat vállalják. Az államnak lehetnek elvárásai minden állampolgárával szemben és azokkal az intézményekkel szemben, amiket fenntart vagy támogat. A Nemzeti Színház igazgatója nyilatkozta, hogy 2020-ban háromszáz független társulat volt Magyarországon, míg tíz éve, még csak száz. Bár így nőnének a magyar szabadalmak számai.

– *Te mit tennél?*

– Megpróbálnék lépéseket tenni egy jobb szerkezet felé. A színészképzést leszűkíteném. Túl sokan vannak, és ezt színészismerőseim is megerősítik.

A tanodák jó pénzért készítik fel a fiatalokat a pesti és a kaposvári helyekre, ahonnan aztán évi 30–35 fő jön ki álmodozó elképzelésekkel. Pár év múlva egyharmaduk már nincs a pályán. És hogy azt higgye, hogy ott van, mindenre képes. Jobb híján a függetleneknél folytatja. Értékes évek mennek kárba rossz célok kergetésével. Mire felfogják döntésük súlyát, már szétzilált családok hevernek szerteszét. A középiskolai művészképzést problémásnak látom. Színházba járó, irodalmat, képzőművészetet és zenét szerető emberek sokaságára és nem azt főállásban művelőkre van szükség. A vidéki színházaknál lehet jól látni, hogy a színházba járók száma lényegében nem nő. Egy város lakosságának 10–15%-a vesz bérletet. Egy előadást hússzor, maximum harmincszor tudják eljátszani, és emiatt több premiert kell csinálni. Ha tovább menne egy előadás, az nagy könnyedséget jelentene. Egy értékes előadást meg lehetne támogatni úgy, hogy a hirdetésre, közönségszervezésre, fiatalok ingyenes színházba vitelére adnának pénzt. Ehhez persze tudni kéne a kulturális vezetésnek, mi megy az ország színházaiban. Ezzel kialakulhatna egy vetélkedés. Az, hogy voltak idők, mikor például Madách Mózes a Sinkovits Imrével 22 éven át, hétszázszor ment, sajnos ez senkit nem kényszerít oknyomozásra. Hamvas felfigyelt arra a jelenségre, mennyi a tehetséges ember nálunk. A tehetséget ő „brutális kényszernek” tartotta. Ellenben nincs színvonal! „Így keletkezhetett az a helyzet, hogy színvonalatlan, műveletlen, ordenáré, tudatlan tehetségek az ízlést tökéletesen lerombolták.” „Kultúrnépeknél kitűnően látható, hogy másod- és harmadrendű képességekkel rendelkező művészek hogyan alkotnak – ha nem is kitűnő, de elfogadható és élvezetes – műveket. A színvonal állandó emelésével emelik a lét színvonalát is.” Ezt látom Ausztriában.

– *Hogyan lehetséges ez?*

– A példából világos lesz. 2016-ban Magyarországon 28 660 színházi előadást hétmillió ember nézett meg. A 2017/18 -ban, Ausztriában 3719 előadást két és félmillió ember. Döbbenetes különbség. Burgenland tartományban még állandó társulattal játszó kőszínház sincs. Nincs rá igény. Ettől még kultúr nép az osztrák. És szerintem elégedettebbek, mint mi. Hogy lehet ez? Inkább kimennek a természetbe vagy barátokkal egy egyszerű kertvendéglőbe, minthogy egy unalmas előadást nézzenek. Kevesebb a színház, és kevesebb színészt képeznek. Ami még azért is érdekes, hiszen az egész német nyelvterület nyitva áll előttük. Azok többsége, akik mégis színházba mennek, szórakoztató darabokra vágyanak. Egy átlag osztrák örül, ha egy átlagosan megcsinált előadást lát. Persze egy-két színház, mint a Burg- és a Volkstheater mást is játszik. Főleg a Volkstheater ilyen, ami a második legnagyobb színház Bécsben. Hogy könnyű legyen elképzelni, az épületet akkor építették, amikor a Vígszínházat. Ugyanazok tervezték, ugyanabban a stílusban. A szándék is hasonló volt. Ma a Vígnak 1100 ülőhelye van, a Volkstheaternek már csak 800, pedig amikor elkészült 1400 volt! Bécs városának baloldali vezetése itt egy politikus színházat képzelt el. Nekik, hogy Bécs a musical fővárosa legyen, nem elég haladó. Nos, ennek a színháznak a kihasználtsága 2017-ben 56%, 2018-ban 52% volt. Most épp renoválják. Felmerült

több ötlet is, hogyan lehetne másra használni. Az öt év után elbúcsúzó igazgatónő nevét senki nem ismeri, pedig biztos, ott is voltak érdekes előadások. Amit ezzel mondani akarok, hogy az osztrák embernél a színház egy mellékes dolog. Kulturáltan élni és dolgozni. Családdal lenni, kertet művelni, nem pedig partalan és végtelen vitákkal a saját és másik életét mérgezni. Magyarországon ezeket a káros vitákat a kultúra területén dolgozók és a színházak is erősítik.

A külföldön kapott elismerés az álmok netovábbja, amire a magyar színész vágyik. E területen is drámaiak a változások az elmúlt évtizedekben. A Katona József Színház fellépését a bécsi ünnepi heteken 1988-ban méltán olyan újságcímek kísérték, mint „Színházi csoda Magyarországról!” Láttam mind a három darabot, amit akkor bemutattak. A legendás *Három nővér* mellett, Gogol *Revizorát* is játszották. Ebben szerepelt egy Gelley Kornél nevű kitűnő, főleg kisebb szerepeket játszó színész. Ma biztos már senki nem ismeri. Mikor a banketten elmondtam neki, hogy jól emlékszem egy alakítására a *VII. Hadrián* című darabból, amit 1969-ben láttam a Nemzetiben, elsírta magát. Ilyen a színész. Akkor is, ma is. Szerepelni akar, minden áron. Szinte bármiben, ahogy a következő példából látni.

2020. június 3-án ment a 3SAT, Kulturzeit adásában egy riport a diktatúrában szenvedő magyar színészekről. Itt szólalt meg Láng Annamária is, akit a Burg szerződtetett annak ellenére, hogy német nyelvtudása nem tökéletes, pedig valamikor a bécsi Burg híres volt az itt beszélt német nyelvre. Miközben Annamária panaszkodott a magyarországi szörnyű viszonyokra, a képernyőn őt lehetett látni a Burg stúdió színpadán. Egy trónon ült lekötözve, míg a mellette álló színész arra biztatta egy ollóval a kezében a közönséget, hogy vágják el a köteleket, azaz szabadítsák fel Magyarországot, akit itt Annamária alakított. Pár pillanat is, amit láttam alakításából, elég volt, hogy felkelte érdeklődésem, ki lehet Láng Annamária? Nos, a Burtheater honlapján, fényképe mellett, ott a lényeg. „IN UNGARN HATTE ICH KEINE LUFT MEHR” azaz, „Magyarországon nem kaptam levegőt”. Majd hosszan kifejti – ahogy már a tv-riportban is – milyen szörnyű Magyarországon színésznek lenni. Gondolom az 1988-as Katonában vendégszereplő színészeknek is el kell ismerni, ez igen. Egy magyar színésznő a Burgtheater honlapján! Gyorsan megnéztem, még nem tagja a Széchenyi Akadémiának, de a dolog szerintem nem reménytelen. A honlapon természetesen azt is megtalálni, miben játszik Bécsben. Most koronajárvány van, így személyes tapasztalatom nincs, ezért a *Wiener Zeitung* 2020. január 20-ai kritikáját idézem. Még a cikk fordítását is egy hivatásos fordítóra bíztam, nehogy elfogultsággal vádoljanak. Mellesleg a *Wiener Zeitung* a legrégebbi napilap Ausztriában, ami teljesen állami tulajdonban van. A lap mellékleteként jelennek meg a hivatalos közlemények, törvények stb. Egy hangvételében visszafogott újság. A színházi kritika címe: „Hamletgép” a Kaszinóban: blúzt fel, nadrágot le. Heiner Müller mesterműve, Oliver Frljic rendezésében.

„Heiner Müller *Hamletgép* című darabja azon drámauniverzumhoz tartozik, amelyet a »posztdramatikus« jelzővel illetünk: ezekben a színpadi szövegekben

nem klasszikus értelemben vett szerepek vannak, így a színészek munkája inkább performatív irányt vesz. Ezen túl elbeszélhető cselekményük sincs, a szövegnek semmiféle értelme nincs, sokkal inkább szándékosan a jelentést boncolgatja.

»Baszd meg, Ausztria«

Oliver Frjlić, az extrém színházról ismert bosnyák rendező a *Hamletgép* című darabot vitte színre a Burgtheater stúdiószínházában, a Schwarzenbergplatzon található Kaszinóban. A 43 éves rendezőnek vérében van a posztdramatikus inszcenálás és rutinosan be is veti azt. Először is ott van a »blúzt fel, nadrágot le«-elv. Frjlić szimulált szexuális cselekményekkel koronázza meg a meztelenséget: Marcel Heuperman elég indokolatlanul veti rá magát egy élethű műanyag malacra. Az sem egészen egyértelmű, hogy Láng Annamária miért elégtí ki magát egy konyhakéssel, még ha az hatásos is: színházi vér folyik.

Végül pedig: megjelenítések, amelyek közvetlenségükkel elérik a fájdalomküszöböt. Az egyik jelenetben a színészek egy politikus portréfotóját fogyasztják el. Érezhető az erőfeszítés, ami ahhoz szükséges, hogy egy A4-es méretű képet a szájába tegyen, és még le is nyelje az ember. Az extrém színész, Heuperman még egy lépéssel tovább megy, és a képet mindenki szeme láttára a végbélnyílásába tömi.

A szöveg tekintetében Frjlić ismétlésekkel dolgozik, ez is a posztdramatikus mise en scène egyik sarkalatos pontja. Heiner Müller grandiózus szövegében a repetíció nem számít hibának. Kiegészítésképpen politikai beszédekből hallunk idézeteket, velős frázisok hangzanak el Orbán Viktortól és Vlagyimir Putyintól. Néhányszor torkaszakadtából üvöltik a mikrofonba, hogy »Baszd meg, Ausztria«, amely a premierközönséget láthatóan alig hatja meg. Az sem zaklat fel senkit, hogy a piros-fehér-piros zászlót zsebkendőnek használják, és vörvörös festékkel kenik be. Isten veled, politikai provokáció!

Ráadásákként a színészek saját, a próbák során kidolgozott szövegeket prezentálnak, amelyekben saját magukról van szó. Az öttagú társulat különlegessége, hogy berlini, budapesti, ukrainai és luxemburgi színészeket egyesít. A színpad két imperiális kaput és függönyt, valamint egy szónoki emelvényt leszámítva üres, a hétköznapi jelmezek szigorúan fekete-fehérek, zenei szempontból az előadás az európai dalrepertoárt vonultatja fel.

75 percig tart a vigalom a színpadon, a profi Frjlić a ritmus és az időzítés mestere, egy valami azonban hiányzik a turbulens jelenetek egymásutánjából: nem elgondolkodásra ösztönöznek, a képek sorozata utóhatás nélkül válik levegővé.”

Remélem sikerült az érdeklődést felkeltenem. A liberális *Standard* kritikusa természetesen lelkesedik ennyi szépség láttán. Most csak a cikk végét idézem: „Helsingörből egyszer csak Budapest lesz, az 1956-os forradalom színhelye. Samarovski a világ legelbűvölőbb Opheliája Ausztria zászlájába burkolózza. A harmadik, felülmúlhatatlan körben az őrjöngő Heupermann az egész szöveget birtokába keríti. A rendezője papírképmását erre az időre már a végbélnyílásába

tömté. A húsban újra életre kel a szó! Végül az Orbán és társai nélküli Európa reménye is meghal. És miközben Hamlet penetrálja a malacot, úgy cikázik Heiner Müller darabja, mint egy galvanizált béka. Müller játéka nemcsak szükséges, de lehetséges is. Ezt a bepillantást köszönhetjük most Oliver Frlić-nek. Le a kalappal!” (Ronald Pohl, 2020. január 19.)

A riport és a kritikák után ezer kérdés tódul fel bennem. Másban is? Nem hiszem, mert a kérdések válaszokért kiáltanak. Tudnak-e hivatalos helyen erről, sikereiről? Miként kezelik ezeket az előadásokat a színészkutatásban? Tudnak-e gondjáról, hogy otthon nem kap levegőt? Az 1988-as világsiker alkotói mit gondolnak munkatársnőjükről? Irigykednek az euróban kapott fizetésére? Gondolkodik szülővárosa, Mátészalka, hogy a város büszkeségeihez kiteszik a honlapjukra? Hogy micsoda zűrzavar lehet benne, ezt egy 2019. augusztus 25-ei, a *Fidelió*-ban készült interjú mutatja, ahol a színházról mint „szakrális térről” beszél, és hogy rendszeresen haza jár Budapestre, ahol gyermekei élnek. 2010-ben kapott Jászai Mari-díjat. Ami azt jelenti, hogy nyugdíjkiegészítést fog kapni azoktól, akik a levegőt elveszik tőle. Ilyen csak nálunk van.

– *A Burg színészei voltak, akik Budapesten 2015-ben egy színházi fesztiválon, a darab végén felolvastak egy levelet az Orbán-kormány ellen. Miért van ez?*

– Egy kis kör dönti el itt is, ahogy a médiában mi legyen. Ők a baloldal szócsövei. Mint magyarországi társaik csak pillanatnyi érdekeik szerint cselekszenek. Ahogy nálunk a mocskos beszéd elterjedésének hosszabb következményei senkit nem érdekelnek. Már említettem, a színház utáni érdeklődés kisebb Ausztriában, mint nálunk. Mégis, ugyanazok a művészek a szószólói Ausztriában a multikulti társadalom szépségeinek. Pedig ők is olvashatják az utolsó felmérést (2020. június 11.), hogy a bécsi általános iskolások 52%-a otthon nem beszél németül. Hogy az afgán menekültek 25%-a még semmilyen iskolába nem járt életében. Ez azt jelenti, hogy nem valószínű, hogy valaha is jól fognak beszélni németül. Tehát húsz év múlva még kevesebben fognak Bécsben színházba járni!

– *Pedig a k.u.k.-t (kaiserlich und königlich, magyarul cs. és kir., császári és királyi, a rövidítés az Osztrák–Magyar Monarchia közös intézményeinek megjelölésére szolgált – A szerk.) szokták emlegetni, mint multi-kulti példát.*

– Ezen az alapon, egy szentben és egy tömeggyilkosban is találhatunk közőset, mert mindkettőnek két füle van. A monarchiában volt egy tucatnyi nemzetiség, akik nem vándoroltak be az országba, mert mindig itt éltek. Ma Bécsben 183 különféle nemzet él! Ezt az apró különbséget már most látni, és a jövőben még jobban lesz érezhető. Ez hasonló ahhoz, amikor Szent István intelmeiből mindig csak a hatodik pontot emlegetik a tízből. Pedig ez csak akkor parancs, ha az előtte levő öt is. Itt egy fontossági sorrend van. Ezért áll az első helyen a katolikus hit megőrzése.

Egy utolsó példa, miért kell sok mindenen változtatni. A Hatszín Teátrum-ban játszanak egy *Mi történt Baby Jane-nel?* című darabot. Nem láttam, nem ez most a lényeg. A honlapon többek között van egy kisfilm az olvasópróbáról.

Hatan egy asztal körül, Alföldi a rendező az asztalfőn. Az alig kétperces kedvcsináló vége felé odafordul a két már szépkorú színésznőhöz, és azt mondja a darab egyik figurájáról, „Ő is egy geci.” A hölgyek nem reagáltak. Na és? Már tisztáztuk, hogy ez közönségcsalogató. A darabot 18 éven felülieknek ajánlják, tehát aki bemegy, biztosra mehet. Megkérdezte valaki – akinek ez dolga lenne, de lehet, hogy ilyen nincs – a színház vezetését, hogy erre gondoltak-e, mikor a honlap elején azt írják, „az új tulajdonosi kör az értékmegőrzés és a teremtés mellett döntött”? Érdekel bárkit is, hogy ez őrzés vagy már értékteremtés? Gyanítom senkit. E két színésznő koruk miatt és mivel mind a ketten Jászai Mari-díjasok, választhatók a Nemzet Színésze címre. Ahogy tíz év múlva Alföldi is. Tehát 2030-ban, mikor a díj épp harmincéves lesz. És akkor tegyük majd mellé Sinkovits Imrét, aki 2000-ben viselte ezt a címet, és nézzük meg mi változott harminc év alatt. Persze tíz év múlva már senki nem fogja tudni ki volt Sinkovits Imre, ahogy harminc évvel később már Alföldit sem fogják ismerni. Ami közben ezzel a szakmával és a közönséggel történik, az a lényeg! Még egyszer, nekem Alföldivel semmi bajom. A díjat kell megszüntetni a nemzet érdekében és a normális élet lehetősége érdekében.

– *Ha te lennél a kulturális miniszter, mit tennél?*

– Ha-ha! De rendben. Összefoglalom. Az oktatással kezdeném. Kevesebb képzőművész és színészt képeznék. E helyett a zenei oktatást vezetném be mindenhova. Először is, mert Kodály országa vagyunk. Mindenki tudjon kottát olvasni, és tanuljon valamilyen hangszert. Nem kell gyötörni senkit, csak hogy bele kóstoljanak. Kórus legyen minden iskolában. Az általánostól az egyetemig. Alakuljanak zenekarok. Minél több és többféle, annál jobb. Mivel mi az „egyéniségek” országa vagyunk, ahol ha két ember beszélget, három vélemény van, rettentően fontos, hogy ráérezzenek a fiatalok a közösség erejére. Erre a sport és a zene alkalmas. Egyrészt énekelni egészséges, de közösen énekelni felemelő, és megtanít a legfontosabbra. Csak akkor szólunk jól, ha együtt vagyunk! Ez vonatkozik a zenekarra is. Mikor a sok próba után sikerült együtt megszólalni, azaz senki nem volt gyorsabb, lassabb, hangosabb, mert figyelt, nemcsak magára, hanem a többiekre is, az katartikus élmény. Ezt kell, megtanuljuk, és ehhez az ének és a zene a legjobb. Ez a tudás, bármilyen szinten is, de élete végéig kíséri az embert, és csak örömet ad. Több osztrák politikus játszik jól valamilyen hangszeren. Mikor megtudtam, hogy Varga Judit miniszter asszony hegedül, nagyon megörültem. Bécsben láttam egyszer, okosan és higgadtan állta a támadásokat. Sok ilyen rátermett politikusra lenne szükségünk. A nemrég 75. születésnapját ünneplő volt kancellár, Wolfgang Schüssel egy interjúban elmondta, hogy hetente összejön barátaival egy kis házi muzsikálásra. Valószínű ezt nálunk nem érti senki. Ezért kell mindenütt éneket és zenét tanulni.

A kitüntetések átadása csak kivételes esetekben legyen nyilvános. A számuk, ami most van, nagy kérdés, hogy jó-e. Az akadémiai tagsággal ne járjon pénz. A tagok számát is csökkenteni kell. Az a lehetőség, hogy az összes művészeti ágban szerzett szakmai kitüntetés után jár nyugdíjas korban pluszjuttatás, elég.

A szakmai kitüntetések adható számát is csökkenteném. A Nemzet Színésze címet meg kell szüntetni, mert az évek során kiüresedik, és önmaga paródiája lesz. Tanulmányoznám az osztrák és német kitüntetések rendjét, és ami hasznos belőlük, azt átvenném. Minden, ami magán, színház, galéria, egyebek, az magánügy. Nem várhatom el senkitől, hogy majd segít kihozni a vízből, ha úszni sem tudok. Az állam mondja meg, hogy például a háromszáz független színházból szerinte tíz vagy akárhány kap támogatást, mert úgy ítéli meg a kormányzat, hogy ennyi elég. Egy ilyen döntés miatt Ausztriában nem lesz tüntetés. Magyarországon szinte mindent szabad, így lehet például egy színdarabban a miniszterelnököt is bírálni. Természetesen itt a kulturált kritikától az ízléstelen gyalázkodásig széles a skála. De hogy ezért még pénzt is szeretnének, az furcsa. Biztatnám az embereket, hogy hagyják ott azt az előadást, ha nem tesszik. A kortárs képzőművészetről könnyebb véleményt mondani azzal, hogy nincs az otthonokban, és kevesen látogatják a kiállításokat. A színház bonyolultabb, mert pénzt adtam érte. Előleget, ami, ha olyan az előadás, visszajárna. Olvassanak, főleg a klasszikusokat ahelyett, hogy néznék. Színház helyet a természetbe menjenek többet. Nagyon kevés embert ismerek, akiknek szép kertjük van. Ilyenekkel kéne foglalkozni. A legfontosabb, egymásra figyelni és segíteni, ahol lehet.

Készült 2020 júniusában.

Kibontani a történeteket

Hogyan látja a mai magyar társadalom és a kortárs művészet kapcsolatát egy a magángalériák világát és az állami fenntartású intézmények működését is ismerő galérista? Sipos Tünde kurátor, műtárgybecsüssel beszélgettünk.

– *Mesélj magadról! Mit csináltál az egyetem után?*

– Már a mesterszak végzése közben dolgoztam az akkori Biksady Galériában, ami kiállítóhelyként és aukciósházként működött a Falk Miksa utcában. A galéria főként német, majd hazai kortárs kiállításokat rendezett, de volt Dél-afrikai kiállítónk is. Ebben az időszakban műtárgy- és ékszerbecsüsként is végeztem, mivel számomra mindig is fontos volt, hogy a tárgyakat kézbe vehessem, és úgy vizsgálhassam. Az aukciósházban erre rengeteg lehetőségem volt. Ebben a galériában öt év alatt bejártam a kötelező lépcsőfokokat: először csak ügyfelekkel foglalkoztam, később műtárgyakkal, leírásokkal, klasszikus becsüs tevékenységet végeztem, kiállításokat nyitottam meg, és árverést is vezettem. Jellemző rám, hogy a kötelező feladataimon túl mindig benne voltam más művészeti projektekben is. A pályám következő állomása a Ludwig Múzeum lett, ahol kurátor asszisztensként dolgoztam. Két jelentős kiállításnak voltam itt a kurátorasszisztense: a Pécsi Műhellyel (Párhuzamos avantgárd – Pécsi Műhely 1968–1980, 2017. április 14. – június 25. – *A szerk.*) és egy a fluxus mozgalmával foglalkozó (Fluxus és barátai – Válogatás Walter Schnepel Kulturális Alapítvány és Gyűjtemény műtárgyaiból, 2017. szeptember 22. – november 26. – *A szerk.*) csoportos kiállítás munkálataiban vettem részt.

Majd született két kislányom. De már a velük otthon töltött idő alatt szerettem volna újra visszatérni a munkához, mert rengeteg erőt és inspirációt tudok meríteni belőle. Elkezdtem újra kiállításokról írni, majd múzeumpedagógiai foglalkozásokat tartani. Az utóbbi időben pedig a MANK (Magyar Alkotóművészeti Közhasznú Nonprofit Kft.) projektjeibe kapcsolódtam be. Egy művészeti gyerekfoglalkoztató könyv megszerkesztésében is részt vehettem itt, amin nagy lelkesedéssel dolgoztam (Sipos Tünde – Tardy Anna: *Kalandozás Pemzlivel. Magyarország képekben és rímekben.* Szentendre, 2020, MANK – *A szerk.*).

– *Egy pillanatra visszakanyarodva a bicsadys évekre: jellemző, hogy németeket vásárol a magyar műgyűjtői réteg?*

– Jellemzőnek nem nevezném. Inkább a galéria vezetőinek jó érzékű preferenciái miatt tevődött erre a hangsúly. Egyébként ebben az időszakban volt a Múcsarnokban is egy lipcsei iskolás kiállítás (A Lipcse-jelenség, 2008. március 28. – május 18. – *A szerk.*), így akkoriban ez az irányzat népszerű is volt. De az, hogy egy magángalériában is megjelentek ilyen művek, az teljesen újszerűnek hatott. A magyar gyűjtőknek a homlokterében egy ideje a kelet-európai művészek vannak.

– *Milyen hatással volt az elmúlt két év a gyűjtőikre, lehet-e beszélni szélesedő gyűjtői rétegről?*

– Én azt tapasztalom, hogy nem szűkült, inkább változott. A gyűjtői attitűdök is időről időre változnak. Ha megnézzük a neves aukciósházak árveréseinek anyagát, annak tükrében is jól látszik, hogy a régiségek, és a klasszikus 19–20. századi műalkotások mellett egyre nagyobb hangsúly kerül a kortársakra. A műgyűjtők érdeklődési köre egyre inkább tolódik a jelenkor felé. A műkereskedelemben mindig megvoltak a kedvelt korszakok – szecesszió vagy art deco –, és megfigyelhető, hogy egyre közelebb kerülünk a mai művészethez. A kortárs művészetnek most jól látható növekvő tendenciája van, ez megfigyelhető a magángalériák profilján is. A szisztematikus kutatói munka és a műkereskedelmi jelenségek kéz a kézben járnak. Én legelőször ezt az említett Pécsi Műhely-kiállítás kapcsán tapasztaltam meg, de számos más példát is lehetne említeni. Ehhez a tárlathoz számos közgyűjteményből kölcsönöztünk – Nemzeti Galéria, Székesfehérvár, Pécs, Paks –, de meghatározó munkák érkeztek magángyűjteményekből, és nem csak hazai kollekciónak.

– *És mennyire jellemző, hogy az egészen fiatal generációt fedezzék fel a műgyűjtők? Mennyi idő a kanonizálódásuk?*

– Ez leginkább a kereskedelmi galériák érdeke: ha most jó szemmel észreveszik a fiatal tehetségeket, és már most elkezdnek velük foglalkozni, akkor jó eséllyel idővel mindkét fél profitálni tud az együttműködésből. A műkereskedelmi árnak csak egy részét jelenti a művészár. Általában a sikerben nagy jelentősége van a galéristák tevékenységének is. Például külföldi vásárokon mutatja be a művészeket, katalógust készít, kiállításokban biztosítanak helyet. Az árnövekedéshez elengedhetetlen az ő munkájuk, és csak kevés kivételt látunk itthon ezen kívül.

– *Mennyire megy az önmarketing a művészeinknek?*

– Ebben nagy változás figyelhető meg. A legtöbb művész ma már jól tudja, hogy mennyire nagy szerepen van annak, hogyan mutatják meg magukat. Persze ez egy sokoldalú szervezőmunka az alkotás mellett. De ehhez már intézményi kereteken belül is nyújtanak segítséget, fontos példa erre a Budapest Art Mentor-képzés is. Olvasni egyre többet lehet erről például a *Művészlét – Kortárs kézikönyv képzőművészeknek* című kötetben (szerk. Bérczi Linda. Együtt a Művészetért Egyesület, 2019). De hasonló témáról szól Barabási Albert-László

kötete is, *A képlet*. A siker egyetemes törvényei (Libri Könyvkiadó Kft., 2018) című munkája is.

– „A kortárs műveket egyre kevesebben értik. A vizuális művészetek, a kép, festmény, kispasztika, a fotó kikerült az átlaglakásokból. Nincs az a fogyasztó kulturális középosztály, aki hazaviszi e műveket.” Ezzel a Fekete György idézettel indítja Reha György az írását. Mit gondolsz, vásárolnak az átlagemberek műalkotásokat? Kerülnek közelebbi kapcsolatba a kortársakkal?

– Meglátásom szerint a művészet soha nem az átlaghoz, és nagy tömegekhez szólt. A képzőművészetet történetileg áttekintve leginkább a reprezentáció eszköze, ami a legmagasabb társadalmi csoportokhoz köthető. Persze vannak olyan stílusok és irányzatok, amelyek a művészet demokratizálásának tekinthetők, például a pop art. A fenti idézet értelmezésem szerint a Képcsarnok Vállalat működésének időszakát emeli ki, mely korszakban gazdaságpolitikai szervezésnek köszönhetően a közalkalmazottak a fizetésük egy részét a Vállalaton keresztül műtárgyak vásárlására fordíthatták. Ebben az értelemben kerülhettek nagy számban műalkotások átlaglakásokba, de ezek egy részének művészi kvalitása megkérdőjelezhető. Persze lehetett jó műveket jó áron is vásárolni, de itt a termelés sokszor a minőség rovására ment. Ha pedig a 20. század elejének vagy még korábbi időszaknak a műgyűjtés-történeti jellemzőire tekintünk rá, akkor jól látjuk, hogy a polgári lakásokat, sőt inkább villákat és kúriákat rendezték be műtárgyakkal. Az átlaglakásokban legfeljebb egy-két örökségből származó mű kapott helyet. Továbbá ha csak a 20. századi történelem viszontagságaira gondolunk, akkor tudható, hogy nem ez volt a műtárgygyűjtemények

Fotó: Áfra János

virágkora, mert nem is lehetett az a vagyonok elvesztése, kollektivizálása, a lakó-körülmények mesterséges átformálása és még ezernyi ok miatt. Természetszerűen a mindenkori gazdasági helyzettel összefügg a műkereskedelem is. Ezek statisztikai elemzéseiről és a kapcsolódó jelenségekről is számos szakirodalomban lehet tájékozódni. Érdemes a *mutargy.com* kiadványait áttekinteni, vagy Martos Gábor olvasmányos kötetait forgatni a témában (*Műkereskedelem. Egy cápa ára*. Budapest, 2014, Typotex Kiadó).

– *És a te lakásodban, tulajdonodban van kortársaktól alkotás?*

– Van, de ez nyilván összefügg a munkámmal: van néhány, amelyeket emlékebe kaptam a művésztől, volt, hogy a férjem lepott meg egy képpel, melyre a tudtom nélkül licitált egy aukción, amit éppen vezettünk. Érdemes kiemelni, hogy ezek nem feltétlen drága dolgok. Sokféle árkategóriában lehet műtárgyakat választani.

– *Miben látod annak az okát, hogy nincs az átlaglakásban műtárgy, ha az ár nem gátolná a vásárlást? Esztétikai okai vannak?*

– A művészetben az esztétikai szép fogalma már meghaladott. A kortárs művészet esetén pedig nem az a kérdés, hogy tetszik-e vagy sem. Sokkal inkább az érzésekre, érzékszervekre ható, benyomást okozó élmény. Ahhoz, hogy a világot értelmezni, megismerni tudjuk, ahhoz nemcsak pozitív, kellemes benyomások kelljenek, ennek megfelelően a művészi alkotások is, amik reflektálnak a politikára, szociológiára, társadalmi jelenségekre, a környezetre, azoknak nem az a célja, hogy tetszenek, hanem hogy érzést váltsanak ki. És a legerősebb akkor – gondoljunk Marina Abramovióra –, amikor olyan érzést vált ki, amit más nem tud: akár undorodsz, akár meghökkensz, sokkolódsz. A kortárs művészet erről is szól. De ebben van szerepe a befogadónak is, mert ezek a művek úgy működnek, hogy a nézőnek is akarnia kell tőlük valamit.

– *Vigyek olyan alkotást azt otthonomba, amin gondolkodni kell?*

– A tévét kapcsolom be vagy inkább előveszek egy könyvet? Minőségbeli különbség van a kettő között.

– *Fogynak az olvasók, fogynak a művészetet befogadók is?*

– Nekem az a benyomásom, hogy nem fogynak az olvasók sem, csak áttevéődik az olvasás az online térbe. A könyvnek mindig van értéke, inkább az a kérdés, hogy mit olvasnak. Az tény, hogy a virtuális világban kevesebb türelme van az embernek az olvasásra, gyorsan és sokat akarunk. A kortárs alkotások közt nagyon sok van, ami visz magával, és hordozza ezt a dinamikát, reflektál az újabb befogadói szokásokra.

– *Mi a felelőssége a kiállítótereknek abban, ha érdektelen a befogadói oldal? Kell valami pluszt nyújtaniuk?*

– Mindenképp kell. A kísérőrendezvényeknek szerintem nagyon fontos szerepe van, mert más-más művészeti ágak, kapcsolódási pontok rajzolódnak ki, így másokat is megszólít. A másik, ami szerintem fontos, hogy én úgy szeretek kiállítást rendezni (ha tehetem), hogy több érzékszervre hasson az élmény: nézzünk, halljunk dolgokat, és lehessen megfogni is azokat. Fontosak a kísérőszövegek, tárlatvezetések, amelyek mankót tudnak adni a megértéshez. Vagy az,

ha a művész maga beszél. De ki más értené jobban a kortárs művészetet, mint mi, magunk, akik ugyanabban a korban élünk, ugyanaz a kulturális háttérünk, mint az adott alkotóé. A kortárs művészet releváns. És nem nehezen érthető, csak nem vagyunk ehhez a fajta komplex vizuális világhoz szokva. De ha a hibát keressük a képletben, akkor az az oktatási rendszer, melyben a vizuális oktatás nem vagy alig kap helyet. Pedig sosem találkozott még az ember ekkora mennyiségben képekkel nap mint nap.

– *Itt kell visszakanyarodnunk a Pemizlre. Mindenképpen szerettem volna, ha szóba kerül az edukáció fontossága és a művészettörténész, galériszta felelőssége.*

– A gyerekekben megvan az a nyitottság, ami a felnőttekben már lezárul. Nagyon izgalmas kisgyerekekkel kortárs kiállításra menni – azok számára is, akik egyébként nem járnak, mert a gyerek biztos bele fog kérdezni valamibe, ami közelebb fog vinni az adott műtárgyhoz, hogy válaszolni tudja a kérdésére, vagy rámutat olyan részletre, amit észre sem vennél. A gyerekek szenzorai nagyon jól működnek, velük érdemes belekóstolni ebbe a világba. A múzeumokban is szerencsére megdőlt már, hogy olyannak kell lenniük, mint egy templom: csendben kell lenni, távolságot kell tartani, így a gyerekek számára is élmény lesz a múzeumlátogatás. A kortárs műtárgyak közt ráadásul sok az olyan alkotás, aminek a „működéséhez”, mozgásba hozásához kell a néző is – pl. a kinetikus tárgyak esetén –, így jobban adott a közvetlenség.

– *Említetted, hogy korábban magángalériában dolgoztál, később pedig állami fenntartású intézményekkel volt kapcsolatod. Hogy látod az állami szerepvállalás fontosságát, melyik keretrendszerben adottabbak a lehetőségek a hatékony munkához?*

– A magángalériák világban is megvannak a magán és szubjektív érdekek. Az ideális az lenne, ha az állam demokratikus módon támogatná a művészeket. Művészet és megélhetés témájában volt egyébként egy jó cikksorozat az artportalon (Miből él ma egy kortárs képzőművész? I. <https://artportal.hu/magazin/mibol-el-ma-egy-kortars-kepzo-muvesz/> Az oldalon elérhetőek a további cikkek is a témában – *A szerk.*). Ezekben sok személyes tapasztalat és sokféle vélemény olvasható.

– *Milyen kiállítást érdemes megnézni?*

– A Ludwig Múzeum kiállításait mindig érdemes látogatni, jelenleg a Metafizikus áthatolás egy zebrán. Kortárs körkép vadászatról, természetéről. Kurátor: Fabényi Julia, 2021. szeptember 24. – november 21.). A Pannonhalmi Főapátságban a Láthatatlan spektrumok kiállítás (Kurátor: Frazon Zsófia, Gadó Flóra, 2021. március 21. – november 11.) nagyon jó példa arra, hogy tudnak összefonódni a múlt értékei a kortárs művészettel. A Néprajzi Múzeum kutatócsoportja foglalkozott a főapátság gyűjteményével, és erre kapcsolódtak rá nagyon jó fiatal kortárs művészek, és alkottak egyedit.

– *Egyébként számodra mi volt a legfontosabb feladat, ami meghatározó élmény volt a karriered során?*

– Mindig az aktuális. De az, amikor önállóan vezethettem aukciót, az nagyon meghatározó volt. Idén pedig, hogy Keserü Ilonának rendezhettem grafikai

kiállítást Szentendrén (Jelmeztervek, szitanyomatok, rajzok Szentendréről és a 20. századból. ÚjMűhely Galéria, 2021. május 27. – július 3.).

– *Mi inspirál? Mivel foglalkozol jelenleg?*

– Az, hogy élvezem, hogy koncepciókat találhatok ki, és jó csapatmunkában valósíthatom meg őket. Mindig kíváncsisággal és nyitottsággal fordulok a kapott feladataim felé is, melyek gyakran intellektuális kihívást is jelentenek. Legutóbb Gergye Krisztián kiállításának szervezésével foglalkoztam. Az Art Marketen a MANK Derkovits-ösztöndíjasokat bemutató standját szervezem. Novemberben pedig egy nagyszabású kiállítással készülünk, ami a növények erejével foglalkozik, igazán élő kiállítás lesz a MANK Galériában.

– *Miben látod a művészettörténész feladatát?*

– Szerintem a művészettörténész feladata főként a kutatás, megőrzés, ami táptalajt ad más dolgokhoz. Amit én csinálok inkább kurátori munka.

– *És kurátorként?*

– Az a feladatom, hogy minél inkább lebontsam a művészet befogadása köré kiépült gátakat, merjek minél közvetlenebbül beszélni, merjem kibontani a történeteket, mert azáltal válik minden élővé. A művész és a műalkotások történetén keresztül mindig mindenkihez kapcsolódik egy saját történet is, egy saját emlék, saját megközelítés. Ezért érdekel a művészet és a pszichológia kapcsolata is, próbálok úgy olvasni, hogy egy művészeti kötet után olvassak pszichológiával foglalkozót is, illetve irodalmi.

– *Mi volt az utolsó szépirodalmi olvasmányod?*

– Závada Péter új verseskötetét olvastam utoljára.

Isó M. Emese

ISÓ M. EMESE (1989) művészettörténész, középkorász. A késő középkori és kora újkorai művészet kutatója, a CentrArt tudományos titkára, a *Hitel* képszerkesztője.

Homoki Gábor laudációja

Homoki Gábor festő, rajztanár 1977. május 10-én Tiszapéterfalván született, a szabadságszerető kurucok földjén, ahol a tiszaháti táj, az anyanyelv szeretetét – kisebbségi létben is – az anyatejjel szívta magába, zárta szívébe, amely kibontakozó, környezet-megőrkítő rajztehetségét táplálta.

A helyi Kölcsey Ferenc középiskola elvégzése után a művészetek felé fordult érdeklődése. Az ismeretszerzés szándékával 1994-ben sikeresen felvételizett az Ungvári Erdélyi Béla Képzőművészeti Koledzs kerámia szakára, amelyet 2000 júniusában fejezett be. Egy tanéven át képzőművészetet oktatott a helyi művészeti iskolában. Az eddig megszerzett tudás elmélyítésének akarata arra ösztönözte, hogy 2001-ben felvételt nyert a Lembergi (Lvovi) Művészeti Akadémiára, szintén kerámia szakra.

Az akadémia elvégzése után 2003-ban újra visszatért a Tiszapéterfalvai Művészeti Iskolába tanítani, amely a több mint ötezer lakosú és öt falut egy polgármesteri hivatalba tömörítő (Tiszabökény, Tiszafarkasfalva, Tiszapéterfalva, Tivadarfalva, Forgolány) magyar közösség tehetséges gyermekeinek elismert gondozóműhelyévé vált. Hiszen ő előtte 1986–1999 között itt tanított a Viskről ideköltözött legendás Pál-házaspár (Pál Lajos zenetanár, népzenegyűjtő, színházi zenei szerkesztő és Pál Katalin karnagy), akik már a rendszerváltás előtt a felnőttekből és fiatalokból álló száztagú Tisza Dal- és Táncegyüttes vezetőiként, majd a művészeti iskolában bevezetett Kodály-módszer szerinti tanítás meghonosítói, magas szintű népzenei oktatás úttörőiként szereztek szakmai hírnevet. Egy ideig Pál Lajos a Péterfalvi Zeneiskola igazgatója volt. Tanítványai kitűnő eredményekkel szerepelnek országos versenyeken. 1994-től a mai napig szervezik a Kárpátaljai Népzene, Néptánc és Kézműves Tábort. Elindították az Általmennék én a Tiszán Népdaléneklési Versenyt. Kezdeményezésére itt született meg a tiszaháti magyar folklórt népszerűsítő Pál család zenekara, melynek tagja lett két gyerekük, Eszter és István. Később Pál István „Szalonna” és bandája

DUPKA GYÖRGY (1952) kárpátaljai magyar író, PhD történész, szerkesztő. A Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közösségének (MÉKK) elnöke, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet egyik alapítója és jelenlegi igazgatója, a Szolyvai Emlékpark Bizottság titkára.

néven vonult a köztudatba, azon túl, hogy húszas évei elejétől a Magyar Állami Népi Együttes zenekarvezető prímása, napjaink egyik legkiválóbb népzenei hegedűse lett. Bandájában fellépő testvére, Pál Eszter szintén elismert népdal-énekes lett.

Mindezt azért említem, hogy érzékeltessem, milyen miliőben formálódott Homoki Gábor vezetői és alkotói karaktere. 2004–2017 között ő lett az intézmény igazgatója, aki vállalta elődje örökségének folytatását, és a zenei oktatás szintjére emelte a művészeti képzést is. Tehetséges tanítványa volt többek között Kutasi Csaba, aki az Erdélyi Béla Művészeti Akadémia végzőse már. Tizenhárom éven át tartó, sikerekben bővelkedő vezetői pozícióját feladta, illetve lecserélte tanári állásra, hogy csakis az alkotásnak áldozza minden szabad idejét, azonban a gyerekek az iskolai órákon, a nyári táborozók a tanár úrtól továbbra is agyagozást is tanulhatnak. A kerámiakészítés megvalósításának műhely ötletével is foglalkozik, ahol művészi és népi jellegű munkák készülnek.

Az okleveles keramikus időközben műfajt váltott, az olajfestészet területére irányul az érdeklődése, nem az agyag, a korong, hanem az ecset, a színkeverő paletta ejti végérvényesen rabul. 1997-től foglalkozik komolyabban festéssel, új technikákkal kísérletezik. Képeivel egyre többször jelen meg 2007-től a csoportos kiállításokon, Ungváron, Beregszászban, Nagyszőlősen és az anyaország, főleg Budapest egyes galériáiban. Gazdag festői tevékenységére a helyi sajtókiadványok, a szakmai műhelyek is felfigyelnek.

Mint pályakezdő képzőművész jelentős anyagi áldozatot is követelő küzdelmet folytatott az önálló kiállítások megvalósítása érdekében. A tízéves kemény munka eredményeként megalkotott táblaképeit 2007-től többször mutatta be a szülőfalujában a 1980-as évek végén a György-kastélyban létrehozott Péterfalvai Képtárban, amely az ezredforduló után „amolyan kedves oázissá válik a kárpátaljai festőművészek számára”. Hogy mitől rangos ez a galéria? A kétszintes kúria hét terme több mint 200 legjelesebb kárpátaljai festőművész alkotásainak adott állandó otthont. A nyolcadik terem az aktuális csoportos és egyéni bemutatók színtere. A kárpátaljai magyarság legnagyobb szépművészeti gyűjteményének egyébként már komoly múltja van, hiszen még a Határőr Kolhoz Agrárcég idejében döntött úgy az egykori történelemtanári és iskolaigazgatói gyakorlattal rendelkező, művészetpártoló és mecénás Bíró Andor, a vállalat egykori elnöke, hogy évente néhány napra meghívja Kárpátalja festőművészeit egy alkotótáborba, amelynek során az elkészült képek egy része a Péterfalvai Képtár állományát gyarapítja. Nos, Homoki Gábor is folytatja a „bíró-andori” nemes kezdeményezést, és erre biztatja művésztársait is. Egyik tanítómestere, Balla Pál, aki egyben a képtár szakmai kurátora volt, javaslatára itt alakult meg a Munkácsy-émlékévből a MÉKK Munkácsy Mihály Képzőművészeti Egyesülete (felelős titkára Fuchs Andrea grafikus), amelynek Homoki Gábor is alapító tagja lett Réti János, Klisza János, Harangozó Miklós, Soltész Péter, Turák Angéla, Fuchs Andrea és mások társaságában. Azóta intenzív szervezeti életet él.

Bekapcsolódott az Ugocsai művészek tevékenységét segítő Sevlush Képzőművészeti Egyesület (elnöke Marinics Sándor festőművész), valamint az Impasto és a Révész képtár munkájába, valamennyiüknek Révész Imre a vonzó példakép, aki a nagyszülősi városi temetőben nyugszik. Szellemi nagyságától Homoki Gábor is inspirációt kapott. 2017-től így lett a rangos Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társaság (elnöke: Kulin Ágnes képzőművész) tagja. A „révészeselek” hűek maradnak az Erdélyi Béla és a Révész Imre által vallott eszmékhez is. A szülőföldjének értékeihez ragaszkodó Homoki Gábor 2018-ban a már említett Péterfalvai Képtár mellett létrehozta a Bíró Andor Alkotótábort, melynek alapítói és első kiállítói Erfán Ferenc, Kopriva Attila, Villásek Tibor és mások, ők is kötelezettséget vállaltak, hogy munkáikkal a helyi képtárat gyarapítják.

Az utóbbi évtizedben egyre gyakrabban mutatja be munkáit a kárpátaljai megyei központban, Ungváron (MÉKK-Carpatica art expo, RIT-tárlat stb.), az ország fővárosában, Kijevben (Pecserszkaja Lavra Galéria), valamint az anyaország nagyobb helységeiben megrendezett csoportos és egyéni kiállításokon, ahol a szervezőktől elismerő oklevelekben részesült.

Az egyik legrangosabb tárlatát 2020. január–februárban rendezték meg Budapesten a Kárpát-Haza Forrás Galériában a Nemzetstratégiai Kutatóintézet támogatásával. Az itt kiállított festményeit földije, Erfán Ferenc festőművész, MMA tag, a Boksay József Kárpátaljai Megyei Szépművészeti Múzeum igazgatója mutatta be. A reprezentatív tárlatot a szakmai sajtó is nagyra értékelte.

Az újabb alkotásain felfedezhetőek a kerámiaművészetre jellemző stílusjegyek, a kompozíciós egyszerűség, a stilizáció, a dekorativitás. Habár többnyire realista stílusban alkot, nagyon közel áll hozzá az expresszionizmus és impresszionizmus, illetve nagyon szereti a dekoratív festészetet is, amelyen fellelhetők az Erdélyi-Boksay névvel fémjelzett iskola és a nagybányai műhely jellegzetes színvilágának egyes jegyei. Kedvenc témái a szülőföldjének ékessége, a kanyargó szőke Tisza. Partmenti árterületét az éltető vízből kisarjadtt göcsörtös fűzfák, az ég felé ágaskodó karcsú nyárfák, a madárdaltól hangos rekettyebokrok, a buja mezei virágokkal díszített tisztások öveznek, amelynek arculatát az egymás váltó évszakok alakítják, ezen belül domináns szerepet tulajdonít a nyári, téli, őszi és tavaszi rejtelmes színek megjelenítésének és megörökítésének. A letűnő magyar parasztvilág néprajzi értékeit menti a vásznakra, ahol az öreg házikók, tájmúzeumba vonult életviteli eszközök, tárgyak, a falusi életet sugárzó – hol zajos, hol nyugalmas – utcaképek, az időtlenségbe emelt csendéletek láthatók. Táblaképein a magyar falusi életet meghatározó hit témái is jelen vannak, Isten hajléka, a krisztusi megváltás, az evangélium. Ezekben a festményeken érzékelhető a festőművész lélekemelő önkifejezőmódjának szuggesztív alkotóereje, a közösséget megtartó keresztény hitvallása.

Homoki Gábor önmagát egyszerűen „kolorista festőművésznek” nevezi. „Fontos, hogy ebben a rohanó világban rámutassak a környezetünkben azokra az apró csodákra, melyekre sokan figyelmet sem fordítanak” – vallja Homoki

Gábor. A Péterfalván élő és alkotó Homoki Gábor kinyilatkoztatott életcélja az értékörzés, gyarapítás és jövőépítés. Egy-egy tárlatának összbenyomását úgy is összegezhettük Szervátiusz Klárát idézve: „Ismerkedjetez ezzel a nagyszerű magyar festővel, Barátaim! Egy 21. századi impresszionista, a nagybányaiak folytatója, de színben, érzelemben, hangulatban Kárpátalja lelke szól hozzánk.” Kérem, engedjék meg, mint Homoki Gábor földijének, közeli barátjának, hogy szeretettel és tisztelettel gratuláljak eddigi életművét értékelő szakmai elismeréséhez. Az idei kitüntetettnek a Szervátiusz Jenő-díjat a Szervátiusz Alapítvány elnöke, a Kossuth-díjas szobrász özvegye, Szervátiusz Klára nyújtja át.

Homoki Gábor: Amorfüvegformák IV.

Radnai István

jeremiás komor látomásai

szelídséged mit sem ér uram
néped a pusztában bolyong
tornyait nyelvét építi babilon
egy kiáltás sem hangzik

jános fejét követeli a kedvtelés
lehet bárkit avatni dicsérni
megvéd a hamis hírneve
hiszen csak játék a szavakkal

mindent fogadni és ígérni könnyű
nézz be a hatalom hátsó szobáiba
és máris ott függsz a kereszten
az idő értelmét veszti benned

szelídséged mit sem ér uram
amikor kötelekből korbácsot fonsz
megértenék szavad a kufárok
száműzött lett a szentlélek

a hátsó szobákban osztozkodnak
mielőtt kísérteni előlép a gonosz
az egész világot népednek ígéri
mikor idézed fel a válaszod

jános fejével játszik a kedvtelés
nem hallottak volna szodomáról
hol az igazi jónás mikor megy ninivébe
majd holnap bár ma is igent mond

egy galambot láttam elrepülni
dörög az ég hallgat az égi szózat

RADNAI ISTVÁN (1939) költő, író. Utóbbi kötete: *Szívtáji Magyarország* (versek, 2019).

teliholdnál

mindig az elérhetetlen emléke maradandó
mint fázós puha éjben fehér párnán
haja ében bőre márvány s hideg kéken
villózik a villanyfényben ha rám tekint

a képzelet szülötte szobor lehetne
múzeum lépcsőjén állnék sorba
előttem zárna a mozi jegypénztára
kínzó hogy ma vették le a plakátot

de álmomban kézzel foghatóvá lenne
egy csók egy ölelés egy nyálas párna
így együtt az aljas természet felruházta
testté lett csábos gondolattal

hány és gyerekkorom óta a valóságba
költözött idol és fáradt recehártya

a múltás mezsgyéjén

rongyos a hótakaró
félfogát mutatja a tél
lusta a reggel minek kelne
felhőtől fűtve a dunna

nyakát sem tekeri
álmosan is rálát a köldökére
valaha ilyentájt szemezttem a nappal
előttem libegett csinos szoknya

sugarakból szöve vakított
arcát szemérem takarta
égett a lába két nyárfá
ecsetje szálkás ilyenkor

ha nem nézném az idilli képet
hogy feledném el a kórházi ágyat

N. Pál József

Hosszú útról visszatérni...?

A sikervilág másik arca

Soha rosszabb olimpiai szereplést – írta Horváth Zsolt történész, nemkülönben a sportért is bolonduló barátom augusztus nyolcadikán délután, a tokiói játékok utolsó napján nekem, s mi tagadás – bár most sem minden reményem teljesült –, egyet is értek vele. Hiszen a 156 olimpiai pontnál – majd’ harminc éve! – Barcelonában akadt több (211) legutóbb, a mostani húsz érmet meg az atlantai (1996) termés haladta túl eggyel, negyedszázaddal (!) ezelőtt, s szélesebbé lett a számkra értékelhetőnek bizonyult sportágak száma is. (Az aranyakon négy, az érmeiken kilenc, a pontszerző helyeken tizenkét sportág osztozott, a 173 versenyzőből 46 kapott érmet, 70 lett pontszerzés részese. Huszonhárom sportágban indult magyar, ennek több mint felében – tizenkettőben, mint írtam – legalább pontot érő helyen ért célt valaki tehát.)

Azt, hogy némelyik azonos helyezés értéke a léleknek más és más – a kerékpáros Vas Kata Blanka negyedik helye nagy bravúr, Olasz Annáé igen szép, ám a saját maga által is előbbre várt Kozák Danutáé a K1 500 méteren például már nem annyira –, ne firtassuk most, azt azonban muszáj említeni, hogy magyaros olimpiai szemléletünknek hibádzik e takaros sorban (6 arany, 7 ezüst, 7 bronz) valami. A hat aranyat gondolhatják „vékonynak” számosan, hisz a pekingi zökkenőt (három) kivéve legutóbb Montrealban, negyvenöt éve volt ennél is kevesebb (négy), s 2000-tól (Sydney, Athén, London, Rio) nyolchoz szokott a lelkünk és a szemünk minimum. Kettő hiányzik tehát, ezt a szívünk mélyén tagadni nem lehet, meg azt sem, hogy jár-kezel az agyunk, ki, kik „hagyta, hagyták ott” e kettőt, akire, akikre számítottunk a láng föllobbanásakor is még. Tudom, sokan a pólósokra (noha csapatsportágban macerás „biztosra” menni), mások a sportlövőkre (vajon miért – hisz „idegsportként” ez az a műfaj, ami tán a legkevésbé kalkulálható előre) gondoltak, mint várt aranszállítókra talán, de hogy kire legtöbben – sportvezetőtől, szövetségi kapitányon, újságírókon át a szurkolóig – aligha vitás.

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, az ELTE oktatója. Legutóbbi kötete: N. Pál József – Novák Miklós: *A magyar sport története* (2021).

Csak a játékok modernebb korának eredményeire figyelve: 1988 és 2016 közt nyolc olimpiát rendeztek, ebből négyszer az úszás végzett a magyar ponttáblázat élén (a másik négy alkalommal a kajak-kenu), 1992-ben 59-ig – minden idők legjobb honi teljesítményéig – ért, s e sportág lett a „zászlóshajó” 43 ponttal legutóbb, Rióban is, a legtöbbet Barcelona óta tehát. Volt azonban e sikernek egy látványos sajátossága! A hét éremből (3+2+2) négy (3 arany, 1 ezüst), a 43 pontból 26 (a hatodikként végzett 4×200-as női gyorsváltó részeseként 27) egyetlen versenyző, a magyar úszóválogatottal, szövetséggel demonstratívan is szemben álló, amolyan „kétszemélyes csapat a csapatban” viszonyt tartó Hosszú Katinka – és férje-edzője – nevéhez fűződött. Hosszú óriási sztárrá vált, az úszás honi vezérkara esengve bizonygatta, hogy ő, az általa hozott eredmény is a „miénk”, aztán tarthatatlan lett a helyzet, az Iron Lady nem békült, év végén lemondott az elnök, Gyárfás Tamás, de a viszony hívös maradt továbbra is. A 2017-es budapesti vében folytatódott azért a Katinka-féle sikerszéria (2 arany, 1 ezüst, 1 bronz), majd bomba robbant, az úszó és férje összekülönbözött, külső szemlélőnek váratlanul. Nagy válság kerekedett, az eredményekben alapos visszaesés (igaz, a 2018-as Eb 200 vegyesét a világcsúcsánál négy másodperccel gyengébb idővel is megnyerte Hosszú valahogy), majd – az előzőtől teljesen különböző alkatú, vérmérsékletű, Svájc-ból csak ezért hazajött – tréner került a képbe. Az év végére, 2019 elejére aztán minden összeállni látszott, futott a szekér tovább – a koreai vében például – rendületlenül. Menten fölélénkült a bizalom.

A *Nemzeti Sport* július 24-ei – az olimpia első versenynapja ez – száma van előttem, jó nagy betűkkel a címlapon: cél a 30. magyar úszóarany (1896-tól 28 volt addig). Hosszú Katinka és Milák Kristóf mosolyog reánk, egyértelmű hát: a hölgytől a 29. az ifjútól a 30. fényes medáliát remélte mindenki szinte. Nem csoda persze, tudtuk, a mezőnyt másodpercekkel előző, világrekorder Milákot 200 pillangón megverni csak hatalmas „baleset” esetén lehet, Hosszú meg az említett három arannyal – közte az első napon rendezett 400 vegyes bődületes világcsúcsával – a riói olimpia legeredményesebb magyar sztárja volt. Biztosan nyerte e számot a 2017-es és a 2019-es – tehát a két olimpia közé esett – világbajnokságokon (együtt a 200 vegyessel!), formája ez év tavaszától „alakulni” látszott, 2013 óta nem volt nagy verseny, midőn az évi legjobbjából (most 4:34,76-tal lett első a májusi Eb-n) ne „szedett volna le” az utolsó másfél-két hónapban másodperceket, hihettük, hihették sokan, ennek most is így kell lennie. Hitte, mondta maga az úszó s a kapitány is ezt (az Eb-s időt „több mint reménykeltőnek” nevezte, s három-négy másodperces javulás lehetőségéről beszélt), Veraszto Zoltán meg – ugyanennek a lapszámnak a harmadik oldalán, a verseny előtti szakértésként mintegy – 4:30 körüli időre s győzelmi esélyre tippelt. Aztán indult az előfutam, itt, nálunk július 24-én dél után, fél egy körül, s 200-nál sejtettem, a célba érés után (4:36,01-gyel hetedikként, az egyes pályára „csúszott” Katinka a döntőbe be) meg láttam – s ki is jelentettem az úszás neves honi tekintélyének telefonon, amivel ő, mert „egymás közt” megtehetette, nagyon

egyértéktett –: nemhogy arany, érem sem lesz ebből ezen az olimpián. Nem lett, 400-on az 5., 200-on a 7., 200 hátan a 20. hely „sikerült”.

Látta, sejtette-e e visszaesést – nem a helyezésekre, hanem első-, második harmadsorban is a Hosszútól igen gyenge időeredményekre gondolok! – előre valaki, nem tudom, de hogy nyilvánosan senki sem hozta szóba, biztosak lehetünk. Én sem, nem is tettem volna semmi pénzért hangosan. Mert hát ki tudja, meg hátha..., hisz az úszó korábban mindig „hozta magát”!

Megvallom: amikor a 2017–18-as forduló válsága után 2018 végére versenyzőnk „egyesbe jött” (jól ment a világbajnokság, a rövid pályás világbajnokságon négy első, egy második helyig ért, Petrov Árpád irányításával immár) a tokiói két aranyat reálisnak gondoltam, le is írtam (Hess, pillangó!, *Nemzeti Sport*, 2019. április 27.), amit a nyáron rendezett kvangdzsui véré két vegyes győzelme – jó (4:30,39, illetve 2:07,02) időekkel! – igazolni látszott. S még valami. Igen jó volt a tavasz is már: mind a nyolc egyéni, Tokióra szóló kvalifikációs idejét ekkor, 2019 március-májusában úszta, amiken a két vegyes és a 200 hát esetében a véré javított. Közben – még a világbajnokság előtt – történt, ami történt, magánélete 2019 májusától újra (ezúttal „jó irányban”) fölbolydult, új barátra talált, s mivel ez az instás, bulváros világ olyan, amilyen, s ami – akarva, nem akarva, ez mindegy! – aktív része az ő életének is, nem lehetett nem észrevenni (a sikeres véré után főleg nem), hogy Katinka nemhogy ragyog, de szinte fölrobban az örömtől, hogy hiszi: sorsa új értelmet kapott, amit pillanatokra (például az októberi budapesti világbajnokság-futamok közben sem) kívánt a nagyvilág elől elrejtetni. Mi történt a háttérben, nem tartozik reánk, hogy az új, a lelket érthetően fölforgató-földobó élmény miként hatott-hathatott a szorgalomra ösztől, még ez sem talán. A 2019. decemberi rövid pályás Európa-bajnokság négy – igaz, az esztendővel korábbiaknál szignifikánsan gyengébb idővel elért! – aranyérme azt is üzenhette, hogy a „váltásnak” (figyelem: kísézője párja, Gelencsér Máté immár a versenyen) nem lett súlyosabb következménye, hogy minden mehet tovább lényegében. Hosszú Katinka november végén Petrov Árpádot, a 2018 nyarán szerződötetett tréneret – akiről addig csak jót mondott nyilvánosan, s akivel sikert sikerre halmozott majd’ másfél esztendeig – méltatlan nyelvi fordulatok kíséretében kirúgta ugyanis! „Árpád nem akarta annyira a győzelmet, mint én!” „Nem tudott felnőni a feladathoz!” „Nem akarok még egyszer cipelni valakit a hátamon!” „Nem kap még egy esélyt!” Ilyesmiket mondott – a sajtó szerint – a versenyző akkor, nekem meg szinte elállt a lélegzetem. Mi történhetett, hogy emberi és szakmai méltóságában ennyire a földre döngölni igyekszik itt valaki valakit a nyilvánosság előtt? Ily haraghoz nagyon, de nagyon meg kellett itt „valakinek” bántódnia, ehhez a szakmai kifogás nem lehet elég! Ám ami a lényeg: kijelentetett, nem kell edző, tud mindent, edzésterveit úgyis ő írja régóta már, s egyik munkatársa (beosztottja) a klubban nyomkodja majd a stoppert, ha kell. Mondom, Koppenhágába az Eb-re kedvese kísérté már, s jött hír később, hogy Nagy József, a Mike Barrowman személyében olimpiai bajnokot faragott mellúszó-szakember is rajta tartja majd a szemét.

Így ért minket 2020, az olimpia éve, ám jött a Covid, alaposan átrendezve Hosszú Katinka edzési szokásait. 2020 márciusától – a nyári „négy nemzet” viadalt kivéve – 2020 őszi nem versenyezhetett, a játékok reménye meg 2021 nyarára csúszott.

Aki a tokiói teljesítményen mereng, ezt a koronavírus által fölforgatott „rutint” emlegeti elsőként általában. Magam e fölfordulás – meg az évnyi „csúszás” – jelentős szerepét nem tagadom, ám legfőbb oknak nem vagyok hajlandó megnevezni igazán. A történetet sokkal összetettebbnek gondolom.

Augusztus 5-én kelt hírt olvasok. Az úszó édesapja beszél, empatikusan, mértéktartón, nem mentegetve, amit nem lehet, de – számomra – kissé meglepően is. Azt mondja, lelkiismeret-furdalása van, mert az év januárjában (a 2020. őszi ISL-versenyek meg a kihagyott kaposvári bajnokság után tehát) ő beszélte rá Katinkát a folytatásra, hogy próbálja meg Tokiót, nehogy megbánja évek múlva, hogy kihagyta a játékokat. Ha ez igaz – annak vélem! –, csak azt jelentheti: az úszó fejében a visszalépés gondolatának komolyan meg kellett fordulnia! Miért, miért nem (pandémia vagy egyebek), tudta hát a hölgy, hogy közel sincs ő – „időarányosan” – azon a szinten, ahol a sikeres olimpiához akkor, januárban lennie kellene! De figyeljünk tovább, mert az apa másról is beszél. Arról, hogy leánya Shane Tusuppal volt mégiscsak az igazi, hogy ők ketten nagyon tudtak valamit. Ergo: kár talán – legalábbis visszatekintve kár –, hogy annak a kapcsolatnak – vagy a szakmai részének – vége lett. (Hadd értsem úgy: Hosszú István szerint Katinkának nincs megfelelő edzője az amerikai óta, így nem volt 2021 januárjában sem! Pedig – tudjuk – volt, az, akit ő akart, s került ehhez az illetőnek akkorra éppen „edzői papírja” is.)

Igen Shane Tusup, a különc edző-férj, a szenvedélyes, a sokszor őrjöngő pszichopata, aki bárminek és bárkinek nekiment, de aki mindent kiszorított a versenyzőből, s akinek a szakítás óta – bármibe fogott – semmi sem sikerült. A 2012–2017 közti öt esztendő szakmai élete fénypontja volt, ez aligha vitás. Kettő, azóta is fennálló (ötvenes medencében született, mert rövid pályán ennél sokkal többet!) világcsúcsot, három olimpiai aranyat, egy ezüstöt, hat világbajnoki, hét Európa-bajnoki címet (az egyéb érmeiket meg a 13 rövidpályás véré és a 10 ugyanilyen Európa-bajnoki aranyat nem számolom) hoztak össze ketten ők, meg sok-sok pénzt persze, világ legjobb úszója s egyéb címeiket többet is, s egy modellt, egy önálló életre kelt brandet is ugyebár, ami szinte mindenre rátelepült. Hosszú lett a legértékesebb magyar sportoló, a közösségi oldalak élovása félmillió „követővel”, az egyik legbefolyásosabb nő Magyarországon, idol, ikon, példakép, akinek minden – s még azon felül is – megadatott.

Ami – az úszó pályafutására nézvést – zavaró nekem: sokan mintha a Tusup-érát a siker, az utána levőt meg a sikertelenség korszakával kötnék össze visszatekintve most, noha nem így történt. 2018 nagyobb része a magánéleti válság hozta apály kora lett persze (bár – említettem – a glasgow-i Eb 200 vegyes aranya még így is összejött!), ám az év vége (négy véré arany rövid pályán), s főleg a következő esztendő (két – a nyolcadik és a kilencedik – világbajnoki cím

Kvangdzsuban) egyáltalán nem volt sikertelennek nevezhető. Sőt a szakmai eredmények semmivel sem maradtak a korábbiak alatt! A vegyes számoknak továbbra is Katinka maradt a királynője egyértelműen, s hátúszása ugyan kissé romlani, de a pillangó javulni látszott, s hogy az olimpia elsőszámú esélyese ne ő lenne, 2019 kora őszén senki sem hitte volna el. (Magam a vébén újra előkerült – mögötte másodikként végzett –, a londoni játékok vegyes számaiban taroló Je Si-ventől tartottam némileg, de a kínai időközben eltűnt másodsorra is.) S ami a lényeg: ezek a 2018 végi, 2019-es győzelmek már a 2018 nyarán kiválasztott Petrov Árpád edzősége idejére estek, bármit mondott Hosszú Katinka utólag, akkor is! Lehetséges, hogy a sikerek még a Tusup-éra melójának voltak köszönhetőek, jó másfél évvel a szakítás meg egy erős fél esztendő érzelmi válság, gyakorlatilag „leállás” után? Vagy: Katinka a Tusup-korszakban annyira mindent megtanult, hogy 2018–19-ben is maga edzette magát, s amit tett, azt az új tréner hál’ istennek nem volt képes elrontani, s a sikerszéria csak ezért folytatódott? De hát a Petrov-éra is létezett, ezt tagadni nem lehet, s azt sem, hogy az ő lapátra tétele, az „önállósodás” után az időeredmények ismét romlani kezdtek, a 2019. decemberi glasgow-i rövidpályás Eb (kísérője – egyelőre csak kísérője – Gelencsér Máté, mint írtam) négy első helye ellenére is. S mit ad isten: Hosszút 2020. február elején 200 vegyesen – 2012 nyara óta nem kapott ki e távon! – Kathleen Baker megverte, három másodperccel, igen alaposan. Egy hónap múlva jött a Covid, elhalasztották az olimpiát, el a többi versenyt, a bajnoknő korábbi edzési, versenyzési szokásai valóban fölborultak, s ezt követően mindent erre lehetett fogni már.

Milyen tréner Petrov Árpád – akit az apa sem említ a Tusup utáni időre nézve –, természetesen nem tudom, koncepciózus, innovatív volt-e, vagy mindent versenyzőjére bízott, ezt sem, de hát edzősége alatt csak jöttek – az előző, illetve, a 2017-es évinél az aranyakat tekintve nem rosszabb! – eredmények, ez kétségtelen. Katinka megvető fordulatát („Nem akarta a győzelmet eléggé!”) meg nem is akarom érteni. Mit jelent ez: nem lobogott a tűz a szemében, nem őrzöngött a parton, ahogy volt férje tette a világ előtt? Ez hiányzott belőle? Emlékszem, a Shane-nel való szakítás után mintha arról beszélt volna Hosszú (diplomatikusan persze), hogy nagy-nagy teher, méltatlan állapotok, olyan ember alól szabadult föl, akire fölnézni nem lehetett, hogy az új – általa választott – edző mennyire más, mint a megelőző volt, s hogy ennek ő mennyire örül. Lehet, e „másságban” később – amikor erre volt szüksége érvként – a „nem akarja eléggé a győzelmet” mentalitás csíráját fedezte föl hirtelen?

Nos, az a gyanúm, Hosszú Katinka – amikor sikerről, előmenetelről (ő a karrier szót használja), a maga életfelfogásának érvényesítéséről van szó – a személysége mélyrétegében ma is ugyanolyan, mint amilyené Shane Tusup 2012 őszétől kezdődően alakította, építette, kalapálta, faragta, formálta őt vagy alakították, építették, formálták egymást, ez mindegy. Amikor Shane azt mondta mámorosan, hogy „ő az én termékem”, valójában nagyon jól tudta, mit beszél. Az alakítás, a formálás gyakorlatiasan brutális mozzanatai – s nem az edzések

kegyetlen intenzitásáról van szó itt, azt mindketten akarták! – elviselhetetlen abronccsá lettek az évek során persze, így a közös cél, a nagy-nagy siker – Rió és a hazai vébé – elérése után a megnyomorított lélek föllázadt törvényszerűen, a szövetség széttörött, összeforraszthatatlanul. (Azóta nyilvánosan egymás nevét sem hajlandók kiejteni, Shane a Katinkáról készülő filmben sem szerepelhet.) Ám a személyiség alapszerkezete, a világfölfogás, ha tetszik, ugyanaz maradt, Katinka ma is Tusup „terméke”, csak a kibírhatatlanná lett „gyártótól” megszabadultán immár.

Ez a fölfogás a világot győztesekre és vesztesekre osztja, ahol nem győzni (nem akarni győzni) bűn. Az élet számára járó juss, alkalom, s annyit fog érni ő, amennyit az alkalmakat kizsigerelve, kihasználva elér („letesz az asztalra”) „látható” eredményben, pénzben, pozícióban, befolyásban, amiből még több pénz, még magasabb pozíció, még több befolyás, így még több alkalom is lesz majd természetesen. Nincs, nem lehet megállás, nincs morál vagy ésszerűség diktálta megfontolás, ami az enyém lehet, nem adom, minden dollárért le kell hajolni itt, s aki ebben akadályoz, vagy az utamba kerül, annak vesznie kell. Az élet üzlet, az a sport is tehát, s az üzletben kőkeménynek – kőkemény üzletaszozonynak is – kell lenni napra nap.

Hosszú társa az úszást üzletnek – egy grandiózus, ambiciózus, csúcsra törő életerv alapvetésének – fogta föl, Magyarországra költözésekor minden lehetőséget számba vett, a kapott segítséget köszönte (vagy nem köszönte, de élt vele), elfogadta, s kétségtelen, hogy nagyon kemény munkába fogott, az akkor a huszonnegyediket taposó (2009-ben már világbajnok, aztán megtorpant) kedvesével. Szokatlanul sok számot úszott a viláγκupa-sorozaton, 2012 végére – egyéb érmek mellett – már két világ- és három Európa-bajnoki cím is adódott rövid pályán, 2013 nyarán, a barcelonai vébében meg, mi tagadás, dörzsöltem a szememet. Szálkásra gyúrt nőt láttam, úgy nézett ki, mint egy torpedó. Hat (!) számban nevezett, két aranyat (200 és 400 vegyes), egy bronzot (200 pillangó) szerzett, 100 háton meg a perc alá vitt (59,40) országos csúcs után visszalépett, s 2009-es cápadresszes időitől alig maradt el valamennyivel (400 vegyesen egy tizeddel). A pár néhány hét múlva valahol a déli tengeren (óceáni szigeten) egybekelt, jött a viláγκupa, az ifjú feleség szórta a rövid pályás viláγκsúcsokat, ő nyerte (másodszor, de nem utoljára) az összetettet is. Decemberben Tusup már a Testnevelési Egyetemen tartott előadást huszonöt évesen, az év sportolója s az év edzője címet is bezsebelték ők. (E címet Katinka Tusuppal ötször – egyszer-egyszer meg Dave Salo, illetve Petrov Árpád idején –, a férj edzőként négyszer nyerte el. 2015-re nézve Dárdai Pál megelőzte, de a szövetség bocsánatot kért, mondván: „nálunk Shane Tusup az első”!)

2014 maga a tündöklés. A berlini Eb-re 11 (!) számban nevez, három aranyat s még három érmet nyer, három számban visszalép, kettőben kiesik, a zárás után Kiss Lászlóval táncikál nyilvánosan, én meg rájövök: nagyon nem takarékosan, mondhatnám, „bután” úszik ez a nő. Ha nem kéne is, hajtja az elő-, s a középfutamokat, a 400 vegyes első felét – a viláγκsúcs reményében – meg 2:07,71-re

kezdi (a riói nagy rekordnál 2:08,39-re, sokkal jobb állapotban!), s a végére kifulladás, lelassul alaposan. Így tesz a következő évben a kazanyi világbajnokságon is, a 200 hát aranyát és a 400 vegyes lehetséges világrekordját szerintem ezért veszíti el, de a 200 vegyes csúcsa (2:06,12) megvan, ez a legnagyobb boldogság a párnak, Shane az időt rá is tetováltatja az alkarjára menten. S dübörög az Iron Lady-program is már!

Ez már a nagy terv üzleti fundamentuma, ami a versenyzésnek is a része lett. A mindenkor, mindenütt azonnal fölismerhető, azonosítható „brand” építésének törvénye, amit, akár a meleg vasat, ütni kell, s amiből engedni, amit figyelmen kívül hagyni nem lehet. A nevet Shane szedte föl a távol-keleti versenyek során (egy sajtóhírben nevezték a „fáradni képtelen” Katinkát így), s alaposan ráharpott. Én heherésztem rajta talán, ám kiderült, nagyon nem értjük mi a lényeget! Amikor a kazanyi vébé (2015) 400 vegyes győzelme után – ötödik világbajnoki címe volt Hosszúnak, amivel nemcsak Egerszegit, a négyszer győztes Darnyi Tamást is „lepipálta” tehát, igaz, hogy az ő idejünkben négyévente volt vébé csupán, elfelejtették megemlíteni – a *Nemzeti Sport* „Arany Ladyként” köszöntötte őt a címdalán, a férj örjöngeni kezdett: Katinka neve Iron Lady, ezt kötelező tudomásul venni, ettől eltérni nem lehet! S valóban így jelent meg minden mindenütt ezután. A „motivációs” könyvek, amikkel élni akarták tanítani az „elmaradott” népet, a póló, a sapka (a „termékeim”, sóhajtottá áhítattal a hölgy) s egyebek. (Nem tudom, észrevette-e valaki: e név – noha szigorúan tilos – még a riói olimpián viselt téglaszínű melegítő hátrészén, filctollal írva egy kicsi fehér téglalapban is ott virított, a dobogó tetején állva is!) Az Iron Lady lett a minta, a sikeresség idolja, aki sosem adja föl, aki sosem fárad el, aki a rengeteg munkában hisz, akit „követni” kell a közösségi térben s a valós életben is. S ami elvárásokkal, önként vállalt igazodási kényszerekkel, kötelezettségekkel jár persze!

Azzal például, hogy muszáj sok-sok számban indulni, s az első pillanattól hajtani, hisz ez a fejekbe vert Iron Lady-képhez, az imidzshez – s önnön identitásukhoz is már! – hozzátartozik. A visszalépéseket – amik 2013-tól kísérik e pályát! – ki lehet magyarázni, főleg, ha vannak aranyak, hisz a rajongónak nevezett fogyasztó kizárólag a győzelmet várja, látja, az úszás minőségéről, az időeredményeikről, a sportág törvényszerűségeiről fogalma sincs általában, nem is érdekli őt. Őt a két karra aggatott, világbajnok futamokon szerzett – szakmai szempontból „semleges” értékű – érmek tömegével pillanatok alatt el lehet bővílni, kábítani s „követni”, védeni is fogja az ő rajongott idolját mindhalálíg. Hallhat, olvashat róla bármit, „jóra” fogja magyarázni menten, s minden létező vitában, konfliktusban neki ad majd igazat. A világot az elismerés-irigység dimenzióban lesz képes fölfogni csupán, ahogy a sikeres pár is tette. Vélték, mindenki sikerre tör(ne) itt a földön, ha valaki mégsem, az az ő észjárásuk felől nézvést nem is értelmezhető „lúzer”, ezért hitték – s hiszik sokan –, az őket ért kritika forrása kizárólag az irigység, a sikerek irigylése lehet! Viselkedésük e része olyannak fog tűnni, akár a celebeké. (A „csinálják utánam”, meg a „te mit tettél le az asztalra?” szindrómáról van szó természetesen.)

Ez a brand a „foga fehérjét” 2015–2016 fordulóján mutatta ki egyértelműen, s akkora vihar kerekedett, amekkorát a két főszereplő sem akart talán (például Kiss László jó félszázados ügyének előkaparását, s ezzel a neves, nekik kezdetben rengeteget segített edző tönkretételét). A december 22-én és az új év január 6-án tartott, szerződéstépéssel tarkított sajtótájékoztatókról van szó, amibe sokan sok mindent beleláltak, s ami a világszínvonalon teljesítő, meg nem alkuvó, szabadságharcos Katinka imidzset hatalmasra dagasztotta aztán. Emlékezzünk: voltak, akik a korrupció és diktatórikus rezsim engesztelhetetlen támadóját ünnepezték, s néhány balos csoport rögvest a zászlajára is tűzte Hosszút. Mások meg Orbán Viktor emberét vélték fölismereni benne, akinek a balos kötődésű Gyárfás Tamást kellett eltüntetnie, hogy az új elnök e sikeres sportágban is „pártkatona” lehessen végre. Szerintem meg a pár a közös világkép, a brand törvényét, logikáját követve cselekedett csupán. Jelezték: a világ, ami őket körülveszi – noha előnyeire igényt tartottak továbbra is! – számukra idegen (mi az, hogy a magyarországi vébé népszerűsítő filmben való szereplésért nem kapnak milliókat ők, ez az USA-ban elképzelhetetlen!), változzon meg – mondjuk az elnök lemondásával – mindenestől, mert ha nem, ők lépnek ki belőle, s megcsinálják a tervet egyedül! Mindezt két hét alatt – karácsony és szilveszter idején! – szánták tető alá hozni, tudván, hogy lehetetlen, a második opciót lépték meg tehát azonnal és könnyörtelenül (állítom: ez is volt a cél). Tudott ma már: ettől kezdve a szövetség és a házaspár közt gyakorlatilag semmi kapcsolat nem létezett, decemberig – Gyárfás lemondásáig – bizonyosan nem. Az olimpián sem, ahol az első aranyérem megszerzése utáni másodpercek mindennél hívebben beszéltek a nagyvilág színe előtt. Máig, s ahogy nézem, még sokáig élő, hatalmas világcsúcs (4:26,36) született 400 vegyesen, az úszó a kötélre ült, két kezének mutatóujjával előbb az ég felé, majd a saját mellkasára mutogatott, aztán jobbjával a bal vállát kezdte leseperni, beharapott szájszéjjel, miközben szeme haragtól villogott. Én csináltam meg, én (mi) egyedül, ti meg senkik vagytok, nem kellett nekünk! Gyárfás döbönt faarca a lelátón mindent elmondott akkor. A három arany jól jött a csapatnak persze, de nagyon kellett volna még egy legalább – én Cseh Lacitól vártam –, amit nem a vaslédi szerez nekünk. Nem lett, lett helyette a bizonygatás: az a három is a miénk, s Hosszú – itt tanult úszni, itt nevelkedett, itt versenyzett majdnem húszéves koráig – a magyar sport része egyértelműen.

Ők nem így gondolták. Katinka a harmadik „motivációs” könyv elejére a magára mutogató fotót látta szükségesnek tenni, karácsonykor fenyőjének csúcsát a riói érmekkel díszítette föl – mit mondott Balczó András ekkor, nem leírható –, Shane másik kezére a 400-as világcsúcs tetováltatott, majd saját klubot alapított a pár. Gyárfás Tamásnak decemberben, a hét Hosszú-aranyat szült kanadai rövidpályás világbajnokság előtt mennie kellett, lett új, „külsős” elnök, ám az „állam vagyunk az államban” elittudata nemcsak megmaradt, föl is erősödhetett. A budapesti vébé befejezéséig – a rióiaknál szerényebb időekkel, de a egyes két aranyát (s további két érmet) megint, szinte már automataként „szállította”

Hosszú –, illetve 2017 végéig lényegében semmi sem változott. Aztán a szakítás, a válság, a visszaesés s végére a talpra állás esztendeje (2018) jött, új edzővel immár. Katinka nagyot látszott változni emberileg is. Az lett, aki Shene előtt volt, mondták, láthatóan fölszabadult, újra mosolyog, a csapattal együtt él, mozog, megint köszön, akinek – hírlett, a férj parancsára – évekig nem azelőtt, s jött a vegyes két újabb vébéaranya is 2019 nyarán meg a remény, hogy Tokióban ismételhünk.

Két dolog azonban a 2017 előtti idő örökségeként itt maradt. Az egyiket említettem már. Hosszú 2018 végére lenyugodni látszott, az Iron Lady nevet sem szorgalmazta annyira, olyat is mondott, hogy változnak az idők, s most már nem kell sok számot vállalnia, de a vérévé vált szemlélet lényege a világkép mélyén élt makacsul. Az életet a sikerek hajszolása alkalmának tekintette továbbra is, ebben jottányit sem változott. Shane hagyta-e rá az ötletet, nem tudom, de most meg – a tenisz, a golf vagy az atlétika példájára – az úszást akarta s akarja egész éves, a versenyzőknek pénzt fialó sportággá tenni elszántan és mindenáron. E kísérletet modorosnak, a versenyeket meg – az időeredmények megszállottjaként – élvezhetetleneknek, sőt, identitáshiányosan tartalmatlanoknak látom eddig, igaz, ez nem érdekes.

A történet másik „hagyatéka” sokkal inkább. Ez arról szól, hogy 2016 elejétől Hosszú Katinka azt tesz, amit akar, nem lehet olyan kérése, kívánsága, ami ne teljesülne, ha tökéletesen ésszerűtlen dologról van szó, akkor is. Mert az általa 2013-tól – a válság évét nem számítva – rendre előállított minimum két arany rettenetesen kell, azt veszélyeztetni pillanatra sem szabad. Minden úgy lesz, ahogy Katinka kívánja tehát, őt még szóval bántani, kritikával illetni sem ildomos. Így volt ez 2019–20-ban s az olimpiai fölkészülés véghajrájában is.

Így volt, amikor edzőjét – külső szemlélő számra hirtelen jött ötletnek tetzőn – elküldte, s így akkor, midőn kijelentette: egyedül is képes csinálni tovább. Mi lett volna, ha nincs Covid, ha az olimpiát 2020 nyarán megrendezik, nem tudjuk meg soha, ezen tépelődni fölösleges, ám vélem, a „dolgok” 2019–20 fordulója körül sem voltak megnyugtatóak már, s nemcsak a 2019. végi s a 2020. eleji, relatíve gyengébb – 200 vegyesen, a „presztízsszámban” való súlyos vereségét idéztem már – időeredmények miatt mondom ezt. Nem hiszem, hogy úszásban lehet edző nélkül eredményt elérni, erről van szó egyszerűen! No, de jött a pandémia.

Sokat emlegetett módszere, ami szerint a legjobb edzés a verseny, mennyire az ő alkatára szabott, nem tudom – gyanakszom, hogy amolyan pszichológiai placebo hatásról is szó lehetett –, tény, hogy e módi 2013 és 2019 közt eredményesnek mutatkozott, meg az is, hogy e lehetőség most elveszett. Lényegesebb, hogy március végén kiderül: nem lesz nyáron olimpia, majd az, hogy Európa-bajnokság sem augusztusban. Sőt, nem tudni, mikor lesz verseny egyáltalán. Katinka keménynek mutatja magát, edz szárazon, tornázik odahaza, s egy bájosan groteszk képet is közöl: úszódresszben, sapkában, szemüvegben, „teljes menettfelszerelésben” ül a földön a tévé előtt, hogy így – legalább pszichésen –

tartsa „formában” magát. Ám nincs mese: a motiváció (ezt a sikerszemlélet divatszavává lett fogalmat igen szereti, nincs két-három mondata egymás után, hogy ki ne ejtené) valóban elveszett, sem ő, sem más – Milák Kristóf például egy keserű májusi interjú szerint – nem leli a helyét. A „négy nemzet” versenyen – július végén, a járvány apálya idején rendezték a Margitszigeten – legjobbjától 200 vegyesen nyolc, 400-on tizenhat másodperccel marad el, miközben Milák 100 pillangón és 200 gyorsan alig valamivel. (Régi észrevételem megint igazolódik: Milák valóban úszózszeni, „vízérzéke” igen gyorsan helyreáll, Hosszú Katinka nem az, „csak” jó alapképességekkel megáldott, káprázatos szorgalmú és munkabírású, megszállott sportoló, olyan, mint a szintén „rajongó-, siker- és munkamániás” Cristiano Ronaldo a fociban, aki így a született zseni-nél is eredményesebb – de ettől még nem jobb! – lehet sokszor.) Az év első fele kiesett tehát, de ami lényegesebb: Hosszú 2020 őszén már versenyezhetett, ha nem a megszokott módon és körülmények között, akkor is, ráadásul „duplán” hazai pályán.

Budapesten, a Duna Arénában, ahol minden csempét ismer, hisz kiváltságosként ott gyakorolhatott egyedül, igaz, „buborékban” élve közben, az általa álmodott ISL-sorozaton, hat héten át, ám a maga gründolta, főnökölte csapat (Iron Team) eléggé lemaradt. A bajnok közepesen kezdett, ígérte, a versenyzéssel egyre jobbak lesznek az idők, erre egyre gyengébbek lettek, noha Katinka rövid pályán – kiváló fordulói miatt – különösen jól szokott teljesíteni. E versenyt el is felejtettük mára tán, bár nem lehetett nem látni: beragadt a szekér. Rádöbbenhetett, nagy itt a lemaradás, a decemberre tolt országos bajnokságot ki is hagyta sztárunk, mondván, edzeni kell, erre van szüksége most. (Mégsem mindig legjobb edzés a verseny tehát?) Ama „nagy beszélgetés”, amit az édesapa említ, ekkortájjra eshetett, a döntéssel: mégiscsak meg kell próbálni Tokiót. Edzőtáborokról jöttek hírek ezután, képek az Instán dölgivel, Dubaiból és máshonnan, Mátéval, a kedvessel, aki – OKJ-s gyorstalpalóval rendelkező, a kiemelt edzői programba magas fizetéssel bevett trénerként immár! – vele együtt végzi a szárazföldi munkát, meg egy delfinnel, amiért a követők közül többen megharagszanak. Megtudjuk: erőnléti és bokszedző is elkísérte, minden – természetesen az anyagiakat is beleértve – segítséget megkapott, a munka ideje ez nem lehet baj tehát. A március végi bajnokságon már nem lehetett nem elindulnia. 4:42-t úszott 400, 2:11,47-et 200 vegyesen, pillangón tűrhetően ment (100-on 59,30, s 200-on Kapás Boglárkától csak három métert kapott), de például 200 gyorsan – noha jól bekezdett, győzni akart – 2:02-vel (legjobbja 1:55,41 2015-ből!) negyedik lett csupán.

Ekkor írtam (Tempó délelőtt, *Nemzeti Sport*, 2021. április 7.): „Lehet, már nem a mindenáron való győzelem a legfontosabb életében? Véleményemmel a májusi Eb-ig várnék inkább, de állítom: ha az olimpián 4:30-ig – vagy annak közelébe – ér, az összes kalappal le előtte, ha megelőzi valaki (valakik), akkor is!” Jött az Eb arannyal (400 vegyes), ezüsttel (200 pillangó), bronzsal (200 vegyes) – itt kiderül: nem úgy van ám az, hogy Katinka a szoros versenyeket

mindig megnyeri! –, akár reményt sugallónak is nevezhető idővel (a 4:34,76-os négyvegyes, ami az USA válogatójáig a világ idei legjobb ideje volt), amin ha a „szokásos” mértékben javítani tud, nem kell féltetni őt. Ezt írtam (Munkából jövet, *Nemzeti Sport*, 2021. május 27): „ha 400-on 4:30-31-ig, 200-on 2:08-ig (kicsit alája) ér, tisztelet neki”. Nem ért oda, az Eb-n úszott időktől (a 200 vegyes előfutamat kivéve) is meglehetősen elmaradt.

Mi történt az olimpiáig hátra levő két hónapban, nem tudom. Hírlett, Katinka fegyelmezetten készül, ám a Mare Nostrum versenyek gyarló időit látva gyanakodni kezdtem: mi lesz ebből? Újra sok számot vállalt, közte a 200 mellett is, másfél másodperccel gyengébbet (2:44,82) úszva, mint Kaczander Ágnes (2:43,41) majd ötven esztendeje a müncheni játékokon, 2:12-13 körül 200, rendre 4:40 fölött 400 vegyesen, miközben a tudósítások – írtam, ez kell a rajongónak! – a „hány aranyat (vagy érmet) nyert” naponta és állomásonként stílusban szóltak továbbra is.

Összefoglalva: a koronavírus felfüggesztette gyakorlat hiányát nem tagadva is el kell mondani, hogy Hosszú a 2020-as őszi s a 2021-es tavaszi évadot – jó, ősszel nem egészen a szokott módon – ha akarta, végigversenyezhetette (volna) már, s ennél sokkal több lehetősége a szintén „leeresztetten” indult 2018–19-es idényben, a sikeres kvangdzsui vébé előtt sem adatott. Igaz, akkor volt edzője, akiről zokszót sem hallottunk 2019 novemberig, s vele gyakorolva 2019 márciusában 400 vegyesen például 4:33-nál tartott (most 4:41–42-nél). Aztán meg: ő sem lett fiatalabb közben, s éljen, étkezzen fegyelmezetten bár, eddzen akár-mennyit, lehet, nem mindegy, hogy harminc, harmincegy vagy harminckét esztendő már valaki. Summa summárum: úgy gondolom, kellett itt a pandémián kívül valami más hibának, hibáknak is lennie!

Június végi hír: a két vegyes mellett 200 pillangón és 200 háton is nevezte magát. Nem írom le, mit mondtam akkor, de ettől kezdve egy pillanatra sem bíztam a jó szereplésben. Minden korábbi írásomban – nem mintha hittem volna, hogy foganatja lesz – imádkoztam szinte: az olimpián csak a két vegyest szabad vállalnia, a többi számnak – noha „joga van” indulni – semmi értelme sincs (no, jó, az esetleges váltókat nem zártam ki.). A 200 pillangó és a 200 vegyes „ütközéséről” nemcsak tudott – az olimpiai úszómenetrend elég régi már –, Londonból (2012) főbekölintő tapasztalata is lehetett. A pillangó középöntőjét és a vegyes döntőjét azonos „műsorban”, negyvenöt perc különbséggel rendezik ugyanis, s ennyi idő alatt 200-as távok esetén a legállóképesebb klasszis sem képes tökéletesen regenerálódni. 2012-ben Hosszú a teljes erővel végighajtott 200 pillangó középfitam után (nem került döntőbe, ám Jakabos Zsuzsanna igen) háromnegyed órával a vegyes fináléjában utolsóként, a hetedikről méterekkel lemaradva, 2:14-es idővel ért a célba. A két számot így, ilyen körülmények közt „egyenértékűen” lehetetlen teljesíteni tehát, ezt mindenki értő ember tudja, tudta ő is. A 200 háta önnevezését pedig minősíteni sem akarom. (Kvalifikációs idejét – 2:07,48 –, a kvangdzsui vébében, csúcsformában, a szám középfitamában úszta még, s döntése miatt az idei budapesti Eb-n 2:09,72-vel – Hosszú ennek a közelében

sem járt 2019 nyara óta, s 2:12,84-gyel esett ki Tokióban –, döntőt úszott ifjú tehetség, Szabó-Feltóthy Eszter az olimpiáról lemaradt.)

Miért „vállalta” e számokat is – mint minden téren, ebben is ő dönthetett! –, találgatni nem akarom. Az öt körömszakadtáig védők egy számomra mosolyogtató ötlettel álltak elő, miszerint „be akarta biztosítani magát”. Vagyis: ha 200 vegyesen nem kerülne döntőbe (ez a reggeli középfitamon kiderül), maradjon esély az este induló 200 pillangón. No, ne röhögtessenek! Először is: e sportágban nincsenek véletlenek. Ha ereje vegyesen a fináléra sem elég, miből gondolná az úszáshoz közel élő normális lélek, hogy pillangón fél nap múlva szárnyalni kezd? S még inkább: kiben rémlett föl, hogy a 200 vegyes világrekordere, olimpiai bajnoka, sorrendben négyszeres világ-, ötszörös Európa-elsője Tokióban a döntőről lemaradhat? Tudjuk, nem maradt le, hetediként 2:10,22-vel (világcsúcsa: 2:06,12) az egyes pálya jutott neki, pillangón (akár Rióban) megvisszalépett, ahogy az önnevezés pillanatában borítékolni lehetett. Emberi rosszindulatot föltételezni nem akarok (mármint: Jakabos Zsuzsanna indulását akarta megakadályozni megint, akinek döntős esélye edző-férje, Petrov Iván szerint sem nagyon lehetett – ám ő legalább elindult volna biztosan, aztán... ki tudja?... teszem hozzá). Tudni kell: a dolog nem Tokióban, hanem itthon, június 22-én, a nevezés pillanatában dőlt el, Jakabos lemaradásának oka nem Katinka későn – a vegyes középfitama után – jött „ötlete”, hanem a hónappal korábbi döntés volt tehát. A 200 hátra a „mentők” se nagyon kerestek mentséget eddig, hacsak...? Elvégre a nyolcadik helyért is jár 2,8 millió forint, a hetedikért meg kétszer annyi. Ehhez viszont nem lett volna szabad már az előfutamban kiesnie!

Egyetlen, csak lélektanilag értelmezhető magyarázatot tudok elképzelni, aminek titka a jellemezni próbált alkat rögzült szokásaiban, reflexeiben keresendő. Hosszú hitte, hogy különleges lény, vagy azzá lett, aki nemcsak bármit megtehet, de az Iron Lady-s emléktől sem képes szabadulni végleg, s bízott benne: a nevezéstől a versenyig rendelkezésére álló egy hónap alatt a megfelelő formát most is meg fogja „találni” majd. Lehet, már nem hiszi?

Tudom, ama sikerparancsos világképben, amivel egyggyé lett ő az idő során, az empatikus, morális szempontnak nincs helye. Ami jár neked, ne engedd el (rajongói írják: úszott volna Jakabos vagy Szabó-Feltóthy Eszter a mi Katkánknál jobb kvalifikációs időt!), a siker a fontos, az fölment minden alól. Biztosan így van ez? Vagy lehet a történetnek más olvasata is?

Félreértés ne essék: azt a mocskolódást, ami a háromszoros riói bajnokot éri most, csak megvetni lehet. Mert amit elért, soha senki nem veheti el tőle már, eredményei a magyar és az egyetememes sport nagyjai közé sorolják őt mindörökre. Ám van, amivel, egyszer majd számot kell vetnie – önmaga előtt legalább. Mert nem a tőle gyarló olimpiai helyezésekkel van a baj, hanem annak a világképnek, életvezetési modellnek a legmélyebb rétegével, amiről sokan hiszik, állítják, sulykolják erőszakosan is, hogy csakis ez vezethet a világ tetejére föl. Mert a Hosszú-féle, reá álmodott – 2012 őszén indult – narratívát, ami csábos „ajánlatként”,

könyvekben, címlapokon, képregényben, filmen, s csak az orrukig látó „rajongók” lelkében is készült, dagadt, azt, úgy, mint eddig, továbbírni nem lehet (hozzátennem: a nagy-nagy rössel beharangozott filmet „úgy” folytatni sem), ahhoz hazudni kell immár – önmagunknak is!

A Gundel Takács Gáborral még Tokióban, a versenyek után forgatott beszélgetést nézem többedszerre. Egy végtelenül megtört, mondhatnám, megszeppent, szinte fátyolossá lett hangú nőt látok tépelődni, akiről lefoszlott a keménység, aki már mérgessé lenni sem tud, aki nagyon egyedül – a morális magány értelmében egyedül! – van, s nyugalmat kíván csupán. Megértem, mert – hinni szeretném – a szembesülés keserves, de megspórolhatatlan ideje most kezdődött – kezdődhet! – számára el. Hosszú Katinka annak az utóbbi évtizedekben – de úgy 2010 körül, az informatikai forradalom meglődülésével, a virtuális tér uralmával mindenképpen – reánk borult, minket fogságba ejtett „trendnek” lett tán leglátványosabb magyar kirakatembere, ami a „másik”, de a valóságosabb arcát most mutatta meg neki is irgalmatlanul. Képes-e – Ottlik Géza szavával – e „nehéz tudás ólmával” kezdeni valamit, élete, sorsa ezen múlik, s nem az eddigiekhez hasonlatos, világiasan látványos sikerek ismételt, további hajszolásán. Abból nem kell (nem kellene) több már, a mindenhatóság illúziójának kora véget ért. Köszönje meg a Teremtőnek, hogy nem lesz mit év végén, karácsonykor a fenyő csúcsára tennie, hogy a fán – mert nem ott a helyük! – hamisan csillogó medáliák helyett szerettei arcát láthatja majd.

Mi történt a tokiói medencében, minden szakember tudja, ha – egyelőre – nem mondja hangosan, akkor is: nem volt a versenyző fölkészülve rendesen, ezért úszott nevéhez méltatlanul. Miért nem, ezt meg Hosszú Katinka tudja pontosan, ám – mert embernek kell maradnunk – ez csak reá, és akit legjobban szeret, arra tartozik. Nekünk a riói 400 vegyesre – de nem a célban elkövetett öntelt s „mérges” magára mutogatásra! – kell emlékeznünk.

Pallasz Athéné és Aszklépiosz

Cyógyító bölcsészettudományok a nemzet szolgálatában

Pallasz Athéné az ókori görög mitológiában egyebek mellett a bölcsesség istennője volt. Zeusz és Métisz gyermekeként teljes fegyverzetben pattant ki apja fejéből, aki azonnal megszerette gyermekét. Aszklépioszt az ókori görögök a gyógyítás isteneként tisztelték, aki Apollón és Korónisz nimfa gyermekeként a halandók sorából emeltetett az istenek közé. Rokonoknak számítottak, hiszen előbbi Zeusz egyik gyermeke, utóbbi egyik unokája volt. Aszklépiosz egyik gyermeke, Makhaón sebészmeister volt, aki – az *Iliász* szerint – a görög seregek tábori orvosaként és a flotta egyik parancsnokaként vett részt a trójai háborúban, és akitől, legalábbis apai ágon, Arisztotelész – akit Aquinói Szent Tamás neves egyszerűséggel csak „A filozófusnak” nevezett – is származtatta magát.

E rövid bevezető után írásomban arra a kérdésre próbálok válaszolni, hogy kimutatható-e valamifajta rokonság vagy hasonlóság az élet- és egészségtudományok, valamint a társadalom- és bölcsészettudományok célkitűzései, vizsgálati és kutatási módszerei között? Illetve miként milyen értelemben lehetnek „gyógyítók” a társadalom- és bölcsészettudományok?

A kérdések megválaszolásához alkalmazott vizsgálati módszereim a komparatív fogalom-, szöveg-, kultúr- és művelődéstörténeti elemzések lesznek.

Nézetem szerint a társadalom- és bölcsészettudományok célja önmagunk, társadalmi létünk, társadalomban elfoglalt helyünk és viszonyaink, tehát emberi világunk megismerésén túl lényegét tekintve ugyanaz, mint az élettudományoké. Megelőzni az egészségtelen, kóros folyamatok kialakulását és orvosolni – vagy legalább enyhíteni – azok következményeit.

A társadalomtudós tevékenysége nem sokban különbözik egy orvosétól. Először diagnózist kell felállítani, pontosan rámutatva a felmerülő társadalmi problémák okaira, majd terápiát kell javasolni azok megoldására. Ugyanis egészsége nemcsak az egyénnek, hanem a társadalomnak is van, nem csupán egészségszociológiai értelemben, hanem például a mentális egészség értelmében

véve is. Ez utóbbi szempontból nézve sajnos az egész nyugati civilizáció állapota nem különösebben tölti el optimizmussal a társadalomkutatót.

Mielőtt ennek kifejtésébe kezdenék, fontosnak tartom megemlíteni, hogy mi az oka annak a látszólagos ellentétnek, amely a természettudományok és a bölcsészettudományok között feszül. Amikor a 19. században August Comte és a pozitivisták nyomán az egyes szaktudományok elkezdtek leszakadni a filozófiáról, hiszen addig minden filozófiának és mindenki filozófusnak számított, az újonnan létrejövő tudományok erőteljes támadásokat indítottak az öreg diszciplína ellen, megkérdőjelezve annak tárgyát és vizsgálati módszereit is. A filozófia pedig, védekezésre kényszerülve, kénytelen volt önmagát természettudományos értelemben újradefiniálni, és a természettudományos értelemben vett egzaktság látszatát kelteni. Csakhogy, ahogy a jeles amerikai filozófus, Donald Davidson megfogalmazta: a természet egyáltalán nem logikus, a természetben a kauzalitás törvényei érvényesülnek, míg emberi gondolkodásunkban a logika törvényei. Egyik sem magasabb rendű a másiknál, csak más természetű, sőt még az is kérdéses, hogyan vonatkoztatható egyáltalán ez a két dolog egymásra. Nyilvánvaló, hogy a világban sem természettudományok, sem társadalomtudományok nincsenek. Csak a valóság van a maga totalitásában, és az imént említett dichotómiának csak abból a szempontból van értelme, hogy a mára elképesztő mértékben felduzzadt információhalmazról értelmes párbeszédet tudjunk folytatni és tovább tudjuk bővíteni ismereteinket. A fentiek alapján mindenki számára világos lehet, hogy a különféle címkekkel ellátott tudományok semmiképpen sem ellentétei – különösen nem ellenségei –, hanem kiegészítői egymásnak. Mindegyik csupán a valóságnak egy-egy szeletéről beszél, ám aki valamifajta képet szeretne alkotni a valóság egészéről, az nem nélkülözheti a többi tudományterületen felhalmozódott ismereteket.

Mindezek után a fentebb említett társadalmi mentalitás kérdésére térve általánosságban elmondható, hogy az a társadalom, amely nem képes önmagát reprodukálni, beteg és súlyos problémákkal kell megküzdenie. Ez az egész nyugati társadalomra jellemző vonás és sajnos a mai magyar társadalom sajátossága is (annak ellenére, hogy a jelenlegi kormányzat által képviselt családpolitika világviszonylatban is egyedülálló, és pozitív hozadékai már érzékelhetőek). Ellentétben egyesek vélekedéseivel, ennek okai távolról sem gazdasági természetűek, hanem sokkal inkább mentális megalapozottságúak. Ezen mentális okok közül én most csupán néhányra – nem is a leglényegesebbekre, de a téma szempontjából legrelevánsabbakra – szeretném ráirányítani a figyelmet.

Elsőként a magyar történelemoktatás sajátosságaira kívánok rávilágítani. A történettudomány képviselői sajnos régóta tudják, hogy a közoktatásban tanított történelem nem egyéb, mint mesés, többnyire fiktív történetek halmaza. Ezen történetek többnyire az úgynevezett „aranykor mítoszairól” szólnak, és állítólagosan „nemzeti identitásképző” funkcióval bírnak. Sajnos azonban be kell látnunk a tényt, miszerint a hamisan tanított történelem hamis identitástudat

kialakulásához vezet. A hamis identitástudatnak pedig messzemenőleg súlyos következményei vannak egy adott nemzet társadalmára nézve, hiszen az a nemzet, amely nem ismeri valódi történetét, az nem ismeri önmagát sem, és arra van kárhóztatva, hogy – Milan Kundera szerint – újra és újra ugyanazokat a történelmi hibákat, tévedéseket és bűnöket kövesse el, amelyek már oly sokszor tűntek fel az emberi történelem színpadán. Aki nem ismeri önmagát, azt rendkívül könnyű különféle külsődleges érdekek szerint becsapni, megtéveszteni. Ez a tény nemcsak az individuumra, hanem egy nemzet társadalmára nézve is ugyanúgy igaz.

Hadd világítsam meg egy példával a fentieket. Általános tévhit, hogy Hunyadi Mátyás¹ 15. századi regnálása a magyar történelem minden szempontból legprosperálóbb időszaka, amelyet a magyar állam szinte beláthatatlan gazdagsága fémmjelez. Való igaz, hogy a középkori magyar állam reálértéken számított legnagyobb bevételeit Mátyás uralkodása alatt érte el. A kincstár éves bevételei mintegy 600 000–700 000 aranyforintra rúgtak, ugyanekkor II. Mehmed török szultán például 1 800 000 dukátos (1 aranyforint = 1 dukát) éves jövedelmet tudhatott magáénak, míg a francia király éves bevételei némelyik évben a 3 000 000-öt is meghaladták. Ezt a 600 000–700 000 aranyforintot is olyan elképesztően nagymértékű adóztatással tudta csak Mátyás előteremteni, amelyre sem előtte, sem utána nemigen volt példa a magyar történelemben. Éppen ezért általánosságban elmondható, hogy Mátyást a saját korában gyakorlatilag a magyar társadalom döntő többsége, finoman fogalmazva, nem kedvelte, főképp a társadalom több mint 90 százalékát kitevő jobbgység nem. Nem véletlenül terjedt el halálakor a – később hamisnak bizonyult – szóbeszéd, hogy az uralkodót mérgezett fűgével gyilkolták meg, ugyanis igen sokaknak állt érdekében a halála. Gyakorlatilag csupán azok az itáliai tudósok és művészek kedvelték igazán személyét, akiket felesége révén hozatott a királyi udvarba. Pedig a magyar állam ekkoriban világhatalmi tényezőnek számított, Mátyás hadai Bécsset ostromolták, udvarában virágzott a reneszánsz kultúra, világhírű könyvtárat hozott létre, felépítette a visegrádi palotát stb. Anyagi lehetőségei, bevételei mégis alig érték el a belga király éves jövedelmét, pedig a belga királyság akkoriban csekély jelentőségű, kicsiny királyság volt. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy mikor és hogyan lett Mátyás az igazságos uralkodó magyarországi mintapéldája? A választ főként a 19. századi nagy regényíróink – például Mikszáth Kálmán vagy Jókai Mór – műveiben találhatjuk meg.

Látható tehát, hogy a magyar állam „mérhetetlen” gazdagságáról szőtt tündérmesék is csupán csak az „aranykor mítoszai” közé tartoznak, amelyek százával és ezrével betegítik meg közgondolkodásunkat. A közoktatásból kikerülő tanulók ugyanis a fentiek nyomán még a legjobb esetben is egy olyan hamis történelemképpel a fejükben élnek, miszerint a mai kor „szegénységéhez és sívárságához” képest régebbi történelmi korokban minden jobb volt. E hamis kép

1 Kubinyi 2001, 57–60.

szerint mi, magyarok nem aktív alakítói, hanem passzív elszenvedői vagyunk a történelemnek, és minden „rosszért”, ami velünk történt az évszázadok során, mindig mások, mindig külsődleges erők, hatalmak a hibásak és felelősek, mi magunk sohasem.

Nekünk, magyaroknak kulcsfontosságú – mivel megmaradásunk előfeltétele –, hogy őszinte szívvel nézzünk szembe és vállaljuk történelmünket.

Szerencsére vannak biztatóan pozitív előjelű törekvések és nézetek mai magyar társadalmunk mentalitásában. Például az, hogy nekünk már nem kell elmagyarázni: a szabadság olyan érték, amelyért folyamatosan meg kell küzdeni. Jelen pillanatban az egyik legaktuálisabb, bennünket, magyarokat is érintő világpolitikai és történeti kérdés a nemzetállamok létének vagy nemlétének problémája. Ma a világ vezető egyetemén olyan tudósok téziseit tanítják az elitképzésben részt vevő hallgatónak – akik egyetemi tanulmányaik végeztével aztán kulcspozíciókat fognak betölteni a világban –, mint Benedict Anderson, Eric Hobsbawm, Jürgen Habermas, Ernst Gellner vagy Isaiah Berlin.² Említett szerzők, népszerű és nagy ívű elméleteik által, arról kívánnak meggyőzni bennünket, hogy a nemzetállam egy ósdi, elavult képződmény, amelynek sem történeti előképei, sem valódi történeti gyökerei nincsenek. Nézetük szerint a nemzet nem egyéb, mint kultúrobjektíváció, absztrakció, amely a 19. században jött létre, különféle, ám egybecsengő gazdasági érdekek szerint. A nemzet hagyományai nem valódi, hanem kitalált hagyományok, a nemzetközösség pedig nem reális, hanem elképzelt közösség csupán. Hangsúlyozzák a reformáció és a nyomdakapitalizmus szerepét a nemzetállamok kialakulásában, kiemelik a tér- és időszemlélet új formáinak megjelenését, a technikai civilizáció felgyorsult fejlődését a nemzetállamok kiformalódásának folyamatában. Jelentős munkáikból rendkívül sokat meríthetünk laikusként és szaktudósként egyaránt. Fel kell tennünk azonban azt a kérdést, hogy vajon valóban a „miért?” vagy inkább a „hogyan?” kérdésre válaszolnak az említett szerzők a nemzetállamok kialakulásával és elterjedésével kapcsolatban. Véleményem szerint ez utóbbival állunk szemben.

Ahogy arra Anthony D. Smith³ is rámutat kutatásaiban, a modern nemzetek etnokulturális magjai számos esetben már az ókorban kimutathatók, tehát igenis megvannak a történeti gyökereik és beágyazottságuk, éppen ez szolgálhat legfőbb magyarozatául a világméretű és rendkívül gyors ütemű elterjedésüknek. Filozófiai nézőpontból tekintve pedig valójában minden közösség elképzelt, nemcsak a nemzeti, de még a családi közösség is. Valójában akkora szabadságot az átlagember még sohasem élvezett a történelemben, mint amekkorát a modern nemzetállami létforma biztosít számunkra. A társadalmi szolidaritáson nyugvó polgári demokratikus államberendezkedés, az önkormányzatiság eszméje, a parlamentáris rendszer, az általános, egyenlő és titkos szavazás

2 Ld. Anderson 1991; Hobsbawm 1990; Habermas 1998; Gellner 1982; Berlin 2013.

3 Ld. Smith 1986.

lehetősége, a választás és választhatóság lehetősége mind millió elszakíthatatlan szállal kapcsolódnak a modern, nyugati típusú nemzetállam eszméjéhez, akár a francia típusú államnemzeti, akár a német típusú kultúrnemzeti koncepciót vesszük is tekintetbe. Ki kell mondanunk tehát a tényt, miszerint aki a modern, nyugati nemzetállam felszámolására és megszüntetésére törekszik, az egyúttal a polgári szabadság felszámolását is akarja. A modern, nyugati nemzetállam eszméje ugyanis elszakíthatatlanul kapcsolódik a polgári szabadságot biztosító intézményekhez és mentalitáshoz.

Kulturális antropológiai és szociológiai közhely, hogy az ember társas lény. Szüksége van csoportidentitás-tudatra is az egyéni identitáson túl. A nemzetre ennek értelmében érdekesebb egyszerűen egy olyan köztes csoportidentitásképzőként tekinteni, amely példának okáért a falu vagy város közösségénél nagyobb, de az egyház közösségénél kisebb csoportokra tagolja emberi közösségünket. A nemzet nem ördögtől való princípium, amelynek csak negatív konzekvenciái vannak, sőt ha objektíven mérlegre tesszük pro és kontra érveinket, azt tapasztaljuk, hogy a nemzetállami létforma fenntartása a lehető legtöbb ember érdekét szolgálja. Etikai, morális értelemben pedig még választásunk sincsen annak tekintetében, hogy a nemzetállam által biztosított szabadságot értéknek tekintjük-e és megvédelmezzük-e. Erre ugyanis felmenőink áldozatvállalása és gyermekeink jövőjének felelőssége kötelez bennünket. Életünk nem csupán a miénk, nem áll szabadságunkban, hogy minden dologról saját belátásunk szerint döntsünk, hiszen a társadalmi szolidaritás nem csupán horizontális, de vertikális értelemben is felelősséget ró ránk.

Ennek láttatása a társadalom- és bölcsészettudományok képviselőinek közös felelőssége. Miként az orvosra, aki diagnózist állít fel, és feltérképezi a betegség okait, majd terápiát javasol a gyógyításra, ugyanolyan teher és felelősség hárul a társadalomtudósra is, csak nem az egyén, hanem a társadalom léptékében mérve. Pallasz Athéné és Aszklépiosz rokonok, ennek minden konzekvenciájával.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London/New York, 1991, Verso.
- Berlin, Isaiah: *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*. New Jersey, 2013, Princeton University Press.
- Gellner, Ernest: *Nationalism and the Two Forms of Cohesion in Complex Societies*. Proceedings of the British Academy vol. 68. 1982, 165–187.
- Habermas, Jürgen: *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*. Frankfurt am Main, 1998, SuhrkampVerlag.
- Hobsbawm, Eric: *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge, 1990, Cambridge University Press.
- Kubinyi András: *Mátyás király*. Budapest, 2001, Vince Kiadó, 57–60.
- Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986, Basil Blackwell.

„Egy istenarc van eltemetve bennem”

Reményik Sándor halálának 80. évfordulójára

„Legyek összeszedett,
Szelíden is kemény,
S hogy ne ítéltessem,
Mégse ítéljek én,
Nevessek a világ
Játékai felett,
De ez a nevetés
Legyen egy ölelés,
Amellyel mindenkit
Magamhoz ölelek.”
(*Vízválsztó*)¹

A Trianon után kisebbségi sorba kényszerült erdélyi magyar költő, Reményik Sándor halálának 80. évfordulójára emlékezünk ebben az évben, abban a reményben, hogy egyre többen kívánnak munkásságával, verseivel, gondolkodásmódjával megismerkedni.

Az ember mindig történeti módon nyitja meg a világot, s a múltból merít azért, hogy a jelenben elláthassa feladatait, kijelölhesse helyét. Ez volt Reményik Sándor küldetéses szerepvállalása is, saját magát kutatta, értelmezte, értékelt olyan módon, hogy a történelmi közösség tagjaként tevékenykedett. Küldetés-tudata, sorsvállalása példaértékű volt, kortársaival folytatott közös munkája, irodalomszervező tevékenysége nyomán képet kapunk az erdélyi magyar irodalom alakulásáról. Publicisztikai munkái egyértelműen tükrözik, hogy olvasatában az erkölcsben rögzülnek azok az elvek, normák és ideálok, melyek társadalmilag elfogadottak az adott közösségben. „...az erkölcsi és az esztétikai értékelés szorosan egymás mellett állnak [...] mindkettő a szellem önértéke [...] Köztük nem lehet szó alá- és fölérendeltségről, csupán mellérendeltségről.”²

A természet és a történelem együttélése számára a szabadság és a szükség-szerűség birodalmaként jelenik meg, biztosítja a cselekvések színterét, egyrész-

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. PhD-fokozatát a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktoriskolájában szerezte 2019-ben. Legutóbbi kötetei: *Látószögek* (Kráter, 2018), *„Zászló a szélben”*. *Transzcendencia és küldetésstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020).

1 Reményik Sándor: *Vízválsztó*. In *Összes versei, II.* Bp., 2000, Auktor Kiadó, 206.

2 Reményik Sándor: *Etikai és esztétikai érték (Válasz Csiki Endrének) = Kézszorítás. Írók, művek, viták, 1918–1941.* Kolozsvár–Bp., 2007, Polis Könyvkiadó–Luther Kiadó, 404.

ről megőrizve a teremtett, létrehozott dolgokat, másrésről nyit a jövő felé az új lehetőségek befogadására. A természeti kellékekkel való azonosulás során sokszor szenvedélyeit szabadjára engedi, a felszabadultság érzése tölti meg a sorokat, s katartikus élményekhez juttatja önmagát éppúgy, mint az olvasót a recepcióban.

*Sötét a fenyves, sötét a világ.
De fenn a fenyőn vidám mókus ül.
Fény-mókus. Én futtattam fel a fára.
Ül és fütyül a fekete világra.*

...
*Sötét a fenyves, sötét a világ.
És háború van s ó, annyian félnek!
Uram, bűnömül ne vedd – én nem félek.
Bízom, hiszek, s fényemet táncoltatom.³*

A természeti környezettel való azonosulás, az erdélyi tájat uraló fenyő, ahogy Láng Gusztáv is kiemeli egy a korszakkal foglalkozó tanulmánykötetében, „erkölcstani értékjelképként”⁴ van jelen. *Lobogódísz* című költeményében Reményik a fenyőkkel szimbolizálható kitartás és elkötelezettség birtokában, az ellentétek hatásnövelő fekete-fehér kontrasztjában kilép a biztos védelemből, s önmagát a fenyőkkel azonosítható szerepvállalással hegytetőn kimagasló zászlódísznek tekinti, a tér és az idő fölött győzni tudó örökkévalóságban. „Fekete fenyőlobogók között / Lobog egy hófehér: / Én vagyok az – fehér ruhámba / Belemarkolt a szél... [...] Zászlótestvérek, bús fenyők, / Rivalljon most az ének: / Egy roppant kéz utánam nyúlt / És kitűzött közéték.”⁵

Különös jelentőségű ez az évforduló, hiszen a korábban mellőzött költő ma végre megkaphatja az őt megillető helyet a kánonban. Pomogáts Béla – aki a korszak és Reményik Sándor életművének egyik legjobb ismerője – doktori disszertációm opponenseként új adalékokkal is gyarapíthatta ismereteinket. Értékelése során kiemelte, hogy Reményik Sándor a *Végvári versekkel* kivívott elismerést és megbecsülést a második világháború után teljesen elveszítette. Nem írtak róla tanulmányt, esszét és méltatást. Ő maga is csak 1952-ben, Melocco Miklós szobrászművész jóvoltából ismerhette meg Reményik Sándor költészetét. Elemző írások és költészetértelmezések csak akkor kezdődtek, amikor Kántor Lajos 1983-ban sajtó alá rendezte válogatott verseit *Az építész fia* címmel.

Napjainkban különösen fontos az értékek megőrzése, a nemzettudat megerősítése. Reményik költészetének éppen az az üzenete, hogy a kisebbség nemzettudata értékképző szerepet tud betölteni kisebbségi sorba kerülése mellett is.

3 Reményik Sándor: *Visszanyert fény*. In R. S. *Összes versei*, II, i. m. 286.

4 Láng Gusztáv: *Kérdezz másképp...* Bp., 2015, Parnasszus Könyvek, Magasles X, 155.

5 R. S. *Összes versei*, I, i. m. 351.

Mivel Erdély a történelmi Magyarországhoz tartozott, így az erdélyi irodalom össznemzeti funkciót tölt be. Az identitás tehát tekinthető „olyan tradíciók vállalásának, melyek közösek az egész magyarság számára”.⁶ Ilyen módon érthetővé és értelmezhetővé válik számunkra az 'erdélyi gondolat', a transzszilvanizmus eszméje, mely a kialakult történelmi-földrajzi környezet meghatározó volta mellett a létrejött regionális különbség értékmegőrzésére törekedett történelmi, szellemi együttélésben.

A megemlékezések során mindig van valami fontos, az alkotó életútjában olyan esemény vagy időszak, amelyre minden alkalommal fokozott figyelemmel fókuszálunk. Reményik esetében ezek a *Végvári versek*. De ezek a versek, bármennyire is a háború okozta borzalmakra s annak következményeire reagálnak, nem buzdítanak harcra, sokkal inkább összetartásra, az összetartozás szükségességére, melyben a költő vezérszerepet szeretne betölteni. „Ami viasz volt bennem: most acél”, vallja meggyőződéssel a *Nyugodt vagyok* bevezető soraiban. A szülőföldhöz való hűségét és megmaradását az identitástudat megőrzésével látja megoldhatónak, ebben van segítségére a már említett transzszilvanizmus ideológia.

Csak kellő fanatizmussal lehetett az adott történelmi-politikai körülmények miatt cselekvésre ösztönözni, lemenni erkölcsi-eszmei mélyrétegekbe, nem venni tudomást az emocionális-egzisztenciális kisémmizettségről. Szereptudata birtokában így tudja megénekelni a magyarság elpusztíthatatlanságát.

Nemzetem nincs már...!

De magyarok még vannak.

*Ország nincs már, a haza elveszett,
De egymást átölelő lelkek vannak,
És egymás felé kinyújtott kezek.⁷*

Reményiket eredendően keresztény-vallásos világképe, személyes adottságai nem harcos közéleti szerepre teremtették. A megbékélést, a megmaradást kereste mindenáron. Erre utal a *Miért hallgatott el Végvári?* utolsó soraiban is. „Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: *igazabbá lenni.*” A versek legfőbb értéke tehát a kisebbségi kánonban az esztétikán túl mutató identitásmegőrzés felmutatása. A reményiki szerepkánon paradigmateremtő ereje abban rejlik, hogy transzszilván értékek hagyományteremtő erejével kollektív lírai beszédmódot valósít meg.

6 Láng Gusztáv: Séta egy definíció körül. In *Száz év kaland Erdély irodalmából, 1918–2017 (Az erdélyi gondolat léte)*. Csíkszereda, 2018, Bookart, 19.

7 R. S.: Új szövetség. In R. S. *Összes versei*, I, i. m. 111.

A Reményik-arculat kialakulásának korszaka ez, annak a költői attitűdnek a megszólaltatása, melynek jellemzői egész életművére vonatkoznak: fizikai gyengeségből fakadó melankólia, Istennel folytatott örökös párbeszéd, küldetéses sorsvállalás.

A külvilág és a belső világ személyiségjegyeinek traumatapasztalataiból származó nyelvi-pszichológiai képzettársítások hozták létre azokat a vándormotívumokat, melyek mint természeti képek már az 1921-ben kiadott *Vadvizek zúgásában* is megjelennek. A vándormotívumok pedig szorosan kapcsolódnak a folyamatosan megjelenő ellenpólusokhoz. Fény és sötét, fent és lent, vár és rom, mennyország és pokol, tűz és víz oppozíciói kísérik végig a feszültségteremtés és feloldódás, az elbukás és a felemelkedés dichotómiáját.

*Azt akarom, hogy a lelkembe láss,
Mélyen, egészen, úgy, mint soha még. [...]*

*Ó, mert én minden percben elbukom,
És minden percben fölemelkedem.
Azt akarom, hogy a lelkembe láss,
És lásd, hogy az a fölemelkedés
Sokszor keserűbb, mint az elbukás.⁸*

A megemlékezés során nem hagyhatjuk ki annak fontosságát, hogy milyen módon szervezte, alakította Reményik az irodalmi lapok közötti együttműködést. A *Pásztortűz*, a *Helikon* és a szász *Klingsor* folyóirat közös programjai és találkozói bizonyítják, hogy az irodalom önazonosság megtartó, értékmentő, társadalomépítő szerepet tölthet be. A három lap a szülőföld élményeinek és a történelmi múltnak a kanonizációjára törekedett abban a szociokulturális mezőben, melyet a transzszilvanizmus teremtett. Reményik lapja, a *Pásztortűz*, 1921-ben indult azzal a céllal, hogy az egyetemes művelődésbe bekapcsolódva, annak hagyományaira támaszkodva magyar érzést, magyar gondolatokat szóltasson meg, helyet biztosítva a *Nyugat* nagyjainak, de rendszeresen publikált itt Áprily Lajos, Bartalis János, Dsida Jenő, Berda József, Berda Mária, hogy csak néhány ismertebb nevet említsünk. A lap fő célkitűzése volt az Erdélyben élő nemzetiségekkel folytatott irodalmi párbeszéd megvalósítása az 'erdélyi lélek', az 'erdélyi gondolat' elfogadásával. Úgy vélték, hogy az „erdélyi öntudat”, a faji egyéniségek különbözősége ellenére is közös, mert az „uno trium nationum” problémáját a nemzetek jogos nemzeti kívánságainak figyelembevételével meg lehet oldani. Ez az együttműködés a véleménykülönbségek és politikai állásfoglalás változások ellenére is igen nagy jelentőségű volt, a mai kozmopolita-globalizmusra törekvő generációk számára is tanulságos. Miként Pomogáts Béla is kiemelte, az irodalmi regionalizmus jelenléte és az egyetemességre törekvés

8 Uo., Vallomás és előljáró beszéd. In R. S. *Összes versei*, I, i. m. 189.

jellemezte az alkotó munkát, melyet nemzeti kötődés, öncélúság, elfogadás és elzárkózás egyaránt jellemzett.⁹ A párbeszéd megszakadásához nagyban hozzájárult az a tény, hogy az első békeszerződést követően a szász kisebbségi irodalom beleolvadt anyanyelve irodalmába, a magyar irodalom egysége pedig éppen ekkor bomlott fel,

„Diszharmonikus elemekből harmóniát teremteni” – jelöli meg Reményik önnön feladatát. A szövegszubjektum pozíciója világba vetettségét interpretálja a létezés háttérében, alkotói folyamata újrajátszásában, egy örökké elérhetetlen horizonton, ahol intellektuális tisztánlátással vállalja az önelrejtettséget, amelyben kívülről, kikezdzhetetlen elkötelezettségét tudatállapotának szkepticizmusa gyengíti.

*Mert én vagyok a foglalat,
Mely minden arcról egybegyűjti
Az ős testvér-vonásokat.
És én vagyok az ötvözet,
Amelyben tűz a vízzel összefér,
S a híd vagyok, mely átvezet,
S a sarkoktól a trópusokig ér¹⁰*

Reményik Sándor több mint száz verset dedikált családtagoknak, íróknak, politikusoknak, teológusoknak. Dedikált versei filológiai adalékot jelentenek az életmű értelmezéséhez, hozzájárulnak a korszak és az életmű közé tartozó háló megalkotásához. Terjedelmi korlátok miatt utolsó dedikált versét szeretném megemlíteni, melyet Babits Mihálynak címzett. A *Fény-torony* néhány hónappal a *Nyugat* szerkesztőjének halála előtt keletkezett alkalmi vers Babits akadémiai székfoglalójára. Babits reagált Reményik versére, neki ajánlva a *Sorsunk*, 1941, 1-2. számában utolsó versét.¹¹

E megemlékezés, a költő halálának 80. évfordulóján úgy próbált bepillantani Reményik Sándor életművébe, hogy meggyőzően bizonyíthassa, a költő mély vallásossága, elhivatottsága és kitartása az utókor számára útmutató legyen a magyar identitás megőrzése mellett, olyan út, mely mindenképpen követésre méltó, s amit mindenképpen szükséges beépíteni az elkövetkezendő nemzedékek tudatába. Reményik Sándor irodalomtörténeti befogadása és megítélése végre kijelölheti méltó helyét a közgondolkodásban éppúgy, mint az iskolai tananyagban.

Munkásságának jelentőségét fémjelezze most a kortárs Dsida Jenő méltatása. „Reményik Sándor – fogalom ez a név az egyetemes magyar nyelvterületen –

9 Vö. Pomogáts Béla: *A szellem köztársasága*. Bp., 2004, Akadémiai Kiadó, 50–51.

10 Reményik Sándor: *Ötvösmunka*. In *Összes versei*, I, i. m. 263.

11 Vö. „Engem nem látott senki még”. *Babits-olvasókönyv*, II. Szerk. Sipos Lajos. Budapest, 1999, Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó, 823–824.

a tiszta művészet felületi csillogásán kívül valami mélyről előtörő fényesség is árad belőle: a hitben, böjtölésben, imádságban megtisztult ember arcának fényessége, az eszmékért lüktető szív tüze és sugárzása. [...] A magyar szó katakombákba visszahúzódó szertartásainak őskeresztény értelemben vett apostola ő, a lemondásnak, a belső élet tiszta szegénységének, a nagy megtisztulásnak a prédikátora, de hangja néha túlzengi föld alatti életünk mécs világította sikátorait, és tömegeket ráz meg a lélek legmélyéig.”¹²

Homoki Gábor: Amorf üvegformák III.

12 Dsida Jenő: Reményik Sándor és a Bamugarten-díj. In *Dsida Jenő Emlékkönyve*. Szerk. Pomogáts Béla. Budapest, 2007, Lucidus Kiadó, 142.

Tóth Lászlóról¹

Ha laudálás ürügyén elkezdénem fölsorolni Tóth László műveinek bibliográfiai adatait, akkor nyilván jóval már az előtt lejárna a számomra megszabott idő, hogy akár csak a legfontosabb munkái címét kimondanám. Logikusabb megoldás, ha méltatását azzal kezdem: az az ember ő, aki kíváncsisággal, érdeklődéssel elegy kötelességtudatból szinte mindig tudatosan olyasmit csinál, ami a közvetlen közegében még nem volt. Ezért aztán – szerzőként, összeállítóként, szerkesztőként, műfordítóként – sok olyan könyv kapcsolódik a nevéhez, amely a maga nemében „első”. Az életműnek látszólag a perifériáiról, illetve korai szakaszából hozván erre példát: az 1980-as évek elején neki köszönhető az első interjúkötet szlovákiai magyar írókkal – a *Vita és vallomást* egyébként az 1945 utáni csehszlovákiai magyar irodalom „keretes regényének” nevezte –, az évtized végén pedig az első szlovák és szlovákiai magyar írókkal közösen készült interjúsorozat (*Hatszempközt, avagy Korbúcsúztató anno 1989* főcímmel – mely cím a beszélgetések időpontjára is utal). Tőle származik a csehszlovákiai magyar irodalom 1945 utáni első meseregénykéje – *Ákombákom*, 1980 –, és ő szerkesztette a terjedelmét és minőségét tekintve egyaránt méltó első antológiát az 1945 utáni szlovák költészetből – *Gyújtópont. 26 mai szlovák költő*, 1984.

Költőről lévén szó, talán logikus lenne, ha szépírói munkáira, versesköteteire szánnám a legtöbb időt, noha alkatomnak inkább egy másik vonulat felelne meg jobban; a kisebbségtörténeti munkáié. Másrészt magam jelentettem ki róla többször, hogy életműve – akkor is, ha ma úgy gondolja, van olyan munkája, amellyel más, fontosabb opusoktól vonta el az időt – szokatlanul egységes, minden könyve ugyanannak a szemléletnek egymáshoz kapcsolódó, egymást kiegészítő lenyomata. Harmadrészt azonban Tóth László szépirodalmi teljesítményeiből kétségtelenül a versesköteteket értékelték először – és a legtöbbre. A költészetéről nemrégiben megjelent tanulmánykötetben – *Az „én” létesülése és elhallgatása –*

FILEP TAMÁS GUSZTÁV (1961) magyarországi kisebbségkutató és művelődéstörténész, a (cseh) szlovákiai magyar irodalom-, sajtó-, valamint esztétorténet kutatója.

1 Elhangzott Tóth László Magyar Művészeti Akadémia-beli székfoglalója alkalmából.

népiek, posztmodernek, egzisztencialisták egyforma hévvel keresik e költészet értelmezési tartományait. Nem gyanús-e, tettem föl a kérdést a kötetet kézbe véve, hogy annyi és annyféle embernek tetszik? Talán nem. – Ennek egyrészt a Tóth versvilágát átható végtelenül gazdag allúziórendszer lehet az oka, amelyben mindenki megtalálja a magáét. Költészetének talán legizgalmasabb árnyalata az általa mások kapcsán emlegetett ontológiai abszurd, amelynek egyik legértékesebb változatát ő hozta létre a magyar költészetben, s amelynek hősei mi magunk vagyunk, a 20. század végi, 21. század eleji, ezredfordulós-létvégi kor ügyefogyott, magányos kisemberei, kísértelmiségjei, akik tömegestül vettünk részt a társadalmi mozgásokban, forradalmakban, de azért (ma már?) szívesebben olvasunk Kantot vagy – hogy Tóth egyik utóbbi verseskötetének címére is utaljak – Wittgensteint.

Költészete rendkívül gazdag kulturális hagyományból nő ki, s jellemző talán, hogy akik éppen a szocreálba ojtott klasszikus kulturális örökség védelmében bírálták őt pályája első szakaszában, kevésbé voltak tisztában e hagyomány összetett mivoltával, mint ő és nemzedéke jelesebb tagjai. Ehhez és a költészethez való viszonyát hadd próbáljam meg érzékeltetni két, újabb munkáiból vett idézettel: „A hagyomány [...] nemhogy megköt, hanem továbblök bennünket” – illetve: „annak igazolását, hogy a vers [...] megszűnt természetes környezetünk lenni, abban keresni, hogy az emberek nem igénylik a verset, nem több pusztaszemfényvesztésnél; ez a felelősség áthárítása mindazok részéről, akik a mulandóval kufárkodnak a múlhatatlan értékek őrzése, tisztelete helyett”.

Utólag már nem is meglepő, hogy Tóth László, akit korábban a költészeti modernitás összmagyar vonatkozásban is egyik újtójának tartottak, egyszer csak elkezdett művelődéstörténettel foglalkozni. Aminek az előzményei ott voltak már az 1970–1980-as évek fordulóján írt irodalom- és színháztörténeti tanulmányaiban, vagy a pozsonyi *Irodalmi Szemle* című folyóirat koncepciójában – amely szerkesztőségéből azután Varga Imrével együtt eltávolították –, de főképpen a Budapestre: szülővárosába történt áttelepedése utáni tevékenységében. Ahol két évtizeden át a maga szlovákiai magyar identitását éppoly magától értetődőnek vette, mint a magyar irodalom egységét. S látva, hogy az erdélyihez viszonyítva a csehszlovákiai magyar szellemi életnek Magyarországon alig van recepciója, nincsenek hívei, nincs tábora, tervet dolgozott ki a csehszlovákiai magyar irodalom hazai kiadására, aztán 1989-ben létrehozta a *Regio* című, eredetileg csehszlovákiai magyar súlypontú kisebbségtudományi szemlét, mely már 31. évfolyamát éli.² Igényes könyvkiadót alapított és működtetett, az Istert, amelynek programjában a 20. század első felében működő magyar filozófusokat bemutató könyvsorozat is szerepelt, s ahol egy olyan sorozat indítására is kísérletet tett, amelyben a szomszéd népek szempontjából láttatja a magyar történelmi személyiségeket. S itt jelzem azt is, hogy komoly apportot vitt be a Kalligram és a Nap (Dunaszerdahely) kiadók programjába is.

2 Közben két évig szünetelt, így az idej valójában a 29. évfolyama a lapnak. (FTG)

Nem hinném, hogy túlzok, ha azt állítom, hogy a csehszlovákiai, illetve szlovákiai magyar társadalom számos jelensége, a közösség kultúrájának sok eredménye Tóth munkája révén kerülhetett be a feltételezett magyar kulturális köztudatba. Idevágó munkáit talán nem illenék módfelett dicsérnem, hiszen több ilyen vállalkozásában részt vettem. A szubjektíve legfontosabb ezen a területen mindkettőnk számára nyilván Peéry Rezső válogatott írásai három kötetének sajtó alá rendezése volt. Peérynek később Tóth még további két kötetét is összeállította-rekonstruálta, s ahogy mindjárt hallani fogjuk, saját identitásában is támasztékot talált e pozsonyi polgár munkásságában. Ezzel a második világháború után predesztináltan népi-parasztinak, illetve úgynevezett baloldalinak minősített szlovákiai magyar szellemi örökség és az ő és nemzedéke által honosított modern irodalmi hagyomány mellé beemelte a történetesen pozsonyi történelmi urbánus szellemi értékeket, utat nyitva a két világháború közötti ilyen irányú szlovenszkoói eredmények újrafelfedezésének. Egy egész – állítólag nem létező – korszakát fedezte föl a csehszlovákiai magyar szellemi életnek: – az 1945–1948/49 közötti jogfosztottság és a „hallgatás évei” több száz dokumentumát ásva elő levéltárak, kéziratárak mélyéről és személyi hagyatékokból. S ő kezdeményezte *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története* című négykötetes vállalkozásunkat, amely megelőzte és sokáig helyettesítette a szlovákiai magyar hasonló kiadványokat is, amikor pedig azok elkészültek, hangsúlyozottan támaszkodtak erre az előzményre. Kiadója, szerkesztője, társszerzője volt ennek a ma is megkerülhetetlen kiadványnak.

Azt ígértem, nem fogok bibliográfiát felolvasni. A tíz évvel ezelőtti monográfiámban hol rövidebben, hol bővebben Tóth minden könyvéről, szerkesztői tevékenységéről, mindenféle kultúrmisszionáriusi munkájáról külön szoltam. Aki többet akar tudni a most elmondottaknál, lapozzon bele abba a monográfiába, esetleg csak a végén levő műjegyzékbe. Még jobb, ha elövesz, elolvas vagy újraolvas tőle egy-egy ott adatolt könyvet. Így cselekedhetünk az ő instrukcióihoz méltón. Mert, ahogy legutóbbi könyveinek egyikében írja: „Nem az írás az igazi alkotómunka, hanem az olvasás. Az írással az ember önmagát teremti meg – jó esetben mások számára. Az olvasással az élhető világot hozza létre – önmagának.”

Közép-Európa: sors és identitás a 20. században – egy életpálya tükrében¹

Előképek egy időszerű élettörténet-rekonstrukcióhoz

„Alapvető életérzésem: az élve maradtok lelkiismeret-furdalása. A kínzó csodálkozás afelett, hogy bár nem ragaszkodtam túlságosan az élethez, s bár igyekeztem becsületes maradni, nem pusztultam el, ha nem is a mártírokkal és hősökkel, akiktől alkatom idegenkedik, de a szerencsétlenekkel és ártatlanokkal, ama mit sem sejtő milliókkal, akiknek vérét és csontjait magának követelte a nemzeti győzelmek és a társadalmi világmegváltás szörnyetege: a 20. század.”

(Peéry Rezső: *A pozsonyi Duna-parton...*)

Ma, amikor székfoglalómat tartom, 2021. június 23-át írunk. Tehát egy ideje már benne a 21. században, sőt annak is eltelt már az ötöde, s elkezdjük taposni a harmadik évezredet is. Amint azonban előadásom címe is mutatja, a 20. századról kívánok beszélni. És ahogy most körülnézek itt a teremben, látom, jócskán maradtunk még itt rajtam kívül is a múlt századból. Sőt, ami elég ritkán esik meg az emberrel: a múlt évezredből is. A már ez új évszázadban-évezredben felnőttek, illetve születettek szemében tehát, gondolom, afféle végóráikat, végnapjaikat, végesztendeiket élő őslények lehetünk. Ezért csak remélni tudom, hogy kihalásra talán mégsem ítéltettünk mindenben. Hogy mindabból a tudásból és tapasztalatból, ami az előző században: a *mi* századunkban felhalmozódott bennünk, érvényesíthető lehet valami az ezredfordulótól mifelénk is erőteljesen érzékelhető globális világ bizonyos értelemben új időszámításának keretei között is. Amikor egyre több minden kerül a sutba és merül feledésbe mindabból, ami a világunkat, életünket, sorsunkat, tapasztalatainkat meghatározta, s amire tudásunk épült és épül.

S mivel az ember akkor is magát mondja, ha nem magáról szól, mintegy személyes vallomásként, egy ilyen életpályán: élményvilágon, életérzésen, élet-

TÓTH LÁSZLÓ (1949) Budapesten született, Dunaszerdahelyen él. Költő, író, művelődéstörténész. Legutóbbi kötete: *A guillotine nyílása, avagy élet és irodalom* (esszék, naplójegyzetek, 2019).

1 Peéry Rezsőről írt korábbi tanulmányaim egynémely elemeire, tanulságaira épülő esszém némileg rövidített formában székfoglaló előadásként hangzott el 2021. június 23-án a Magyar Művészeti Akadémia Pesti Vigadó-beli székházának Makovecz Imre-temében. *T. L.*

tapasztalaton és -szemléleten, az 1910-ben született Peéry Rezsőén keresztül kívánom a következőkben bemutatni életút és sors kölcsönviszonyát, egymásra hatását. Azt, hogyan befolyásolhatja valakinek az életútja a sorsát, annak alakulása pedig hogyan hat(hat) vissza az előzőre és hogyan terelheti azt különböző irányokba, s a kettő együtt milyen befolyással van élet- és világ-szemléletére. Írónk esetében például: történelmi éles- és tisztánlátásának köszönhető-e, ahogy maga nevezi, „alkati és gyakorlati pesszimizmusa”, vagy ez utóbbi hozta magával az előzőt, mely – érett írásaiban – végül, Szabó Zoltánnal szólva, „Az irónia felső fokának [...] a szelíd elnézés felső fokával” való „akadálymentes párosodását” eredményezte gondolkodásában. Magyarán: hogyan válik *entitásból* *identitássá* valaki, ami különösen fontos kérdés lehet ma is, amikor az ember identitását, ön- és énképét, szerepeit, értékrendszerét stb. soha nem tapasztalt fenyegetések érik napra nap. Amikor 1982-ben, még diktatúrában, *Istentelen színjáték* című kötetem fülszövegében arról szóltam, hogy a 20. század végéhez közeledve aligha látok az ember számára fojtogatóbb félelmet és kényszerítőbb parancsot az önazonosság megőrzésének parancsánál és elvesztésének félelménél, nem gondoltam volna, hogy ugyanezt négy évtized múltán, az ún. szilárd identitások lassú felhígulásával, az identitásnélküliség vagy a különböző hibrididentitások utómodern ideológiáit nézve, fokozottabb mértékben elmondhatom, s amit annak idején *istentelen színjátékon* értettem, más díszletek között, a Stuart Hall amerikai kutató szerint az ún. 'szociológiai szubjektum' (társadalmi lény helyét átvevő 'posztmodern szubjektum' rendezésében – aki számára „az identitás »mozgatható ünnep«” lesz, s „aszerint formálódik és alakul, ahogyan a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket” – ugyanúgy folytatódik. Ezért ha most az egy romantikus, 19. századi musseti gesztussal a saját százada gyermekének vallomásait fogalmazó Peéry Rezső életét és életművét idézem, az, azon túl, hogy segít(het) eligazodásunkat a 20. század közép-európai történelmének labirintusában, arra is választ adhat, sors és életút párosa hogyan vesz – hogyan vehet – részt az emberi identitás (ki)alakulásában, s miképp erősít(het) vagy gyengít(het) azt, és rá nézve milyen fenyegetéseket jelent(het).

Amikor az 1956-os magyar forradalom elbukása utáni emigrálását követően, életének egyik legkiélezettebben válságos, ausztriai időszakában a negyvennyolc éves Peéry Rezső megkísérelte összegezni addigi életútja és százada tapasztalatait, a következő felismerésre jutott: „Életem minden későbbi megpróbáltatása, szenvedése és megrázkódtatása ebből a három adatból következett: *Pozsonyban születtem, magyarnak születtem, és olyan polgári családból születtem, mely a humanitás és szabadelvűség iránti tiszteletet természetemmé tette.*” Ezek a szavak – kiegészülve élete két további sorstapasztalatával: a kisebbségi, illetve diaszpórabeli (emigráns) lét, valamint a magyar 1956 személyiségformáló ráhatásaival – már önmagukban is egy jellegzetesen közép-európai utat s élettapasztalatot jelentenek, ami lehetővé teszi, hogy portréján keresztül a 20. század arcképét is többé-kevésbé felvázolhassuk.

Írónk, akinek életműve jelentős része az önelemzés folyamatos belső kényszeréből, a világra vonatkozó tapasztalatai szüntelen elemzésének nem lankadó gesztusából született, idősebb éveire, a „látottakba beleőszülve”, borzongva tapasztalja, hogy százada 1914 óta, az első világháború kirobbanásától tulajdonképpen a „permanens világháború korának” tekinthető, melynek az „egyéniség megsemmisülése”, a „lelkiismeret kioltása” váltak fő ismérveivé. Felfogásában a 20. század „a Viviszekció és Emberirtás” kora, és úgy látja, hogy „Isten – szövetségesünk az ismeretlenben – soha ennyire nem hagyta magára az embert”, mint ekkor. A sors egyébként is különös rendező, s bizonytalannal egyetemleges érvénnyel, a világ mindegyik sarkában az, mégis itt, Közép-Európában, mintha jellegzetesen egyedi és nyakatekert „húzásokra”, abszurdabbnál abszurdabb „megoldásokra” ragadtatná magát. Főként a kifinomult abszurdítások iránti fogékonysága figyelemreméltó: vannak dolgok, amelyeket „földszintes” logikánkkal ugyan kapásból képtelenségnek minősítenénk, utólag azonban, a mindenkori körülményeket elemezve, mi sem tűnik természetesebbnek náluk. A pozsonyi Limbacher család mindössze négy nemzedékének életében pedig láthatóan se szeri, se száma az ilyen fordulatoknak. Peéry Rezső szépirodalmi igényű értekezéseiből, emlékező esszéiből százada közép-európai gyermekeinek cirkuszi harsonákkal kísért véres és kegyetlen pokoljárása bontakozik ki, illetve egy olyan, végérvényesen letűnt világ rekonstruálható belőlük, amely, magában hordva önnön végzetét, végső soron képtelenség bizonyult reménykeltően komplex értékrendjét és mélységes humánumból fakadó, a közösségi, általános emberi érdekekre figyelő eszményeit hatékonyan képviselni, minduntalan feláldozva azokat mérhetetlen önzésének, beteges kapzsiságának oltárán.

Ennek a (magán)világnak, személyes univerzumnak a része volt írónk végérvényesen elvesztett kiindulópontja, városa: Pozsony, melyet egész életén végig húzódozó igyekezettel, mondhatni prousti eltökéltséggel igyekezett rekonstruálni – már-már a maga tárgyi valóságában, egészen a finom részletekig. Szülővárosát, a két világháború közti Pozsonyt így szinte egy személyre szabott, külön bejáratú magánmitológia részévé avatja, akárcsak Márai Kassát és Krúdy a Felvidéket s annyi más miliőt. És a földrajzilag (Közép-)Európában centrális helyet elfoglaló Pozsonynak ez a mítoszszervező szerepe Peéry életében mindvégig megmaradt, akinek gondolatrendszerében még városa tájféldrajza is – a hegy és a síkság együttes látványával meg a Dunával – metaforikus szintre emelkedik. Peérynek a *más*, a *mátság* iránti, egész életére jellemző érzékének a gyökerei végső soron itt, szülővárosánál, pontosabban: szülővárosa tájféldrajzi elhelyezkedésében, jellegzetességeiben (is) kereshetők. A Dunát pedig egyenesen „lelki nevelőjének” tekinti, s az olyan erős köteléket jelentett a számára, melytől élete végéig nem tudott ténylegesen elszakadni. Hisz ha életútja állomásait nézzük is: az szülővárosából előbb, 1946-ban Budapestre, majd – 1948-ban, Rákosiék parancsuralmi rendszerének térhódítása elől, önkéntes száműzetést vállalva – Mosonmagyaróvárra, a Szigetközbe, később Bécsbe vezetett, szintén a Duna

mellé, kőhajításnyira szülővárosától, végül pedig Stuttgartban ért célba, ahonnan viszont gyakran eljárt a Duna pár órányi autókázásra levő Fekete-erdei forrásvidékére, ahol a folyó – képletesen – a szülővárosával kötötte össze.

A második fontos pillér a Peéry születésének évében, 1910-ben hetvennyolcezer lelket számláló, az időben még háromnevű és háromnyelvű szülővárosának: Pressburgnak, azaz Pozsonynak, vagyis Prešporoknak a magyar és a közép-európai történelemben, művelődéstörténetben évszázadokig betöltött szerepe, mely lakóinak enyhe többségét: 42%-át az említett esztendőben még mindig a németek adták, szemben annak 41%-nyi magyar, illetve 15%-ot kitevő szlovák és 2%-nyi egyéb (horvát, ruszin, szerb, cseh stb.) népességével. E pillér személyes vonatkozású díszítését képezik azután Peérynek a városhoz fűződő történeti és művelődéstörténeti élményei, melyek szintén messzemenően meghatározták életsorsa és pályája egész későbbi alakulását. S mindezek előterében említhetni a főhatalomváltás traumáját, a város népességének, sokszínű kultúrájának két világháború közti egyneműsödési folyamatát, majd a pozsonyiakat sokként érő első bécsi döntést, a város nacionális és kulturális átalakításának ezt követő fölgyorsítását, s ugyanezen törekvések második világháború utáni drasztikus véghezvitelét. (Ha zárójelben is, de megjegyzendő, hogy a város az 1880 és 1930 közé eső fél évszázad alatt kétszer is jelentős kulturális és nyelvi kódváltáson ment át, amikor is előbb a német elemet kezdte mind erőteljesebben visszaszorítani a magyar, majd 1918 után ez utóbbit kezdte felszámolni a terjeszkedő szlovák és cseh, míg végül a második világháború végét követő idők kíméletlen, később lassabbra fogott lépéseivel gyakorlatilag be is fejeződött a város népességének kicserélése, illetve Pozsony kulturális és nyelvi *újrakonstruálása*.) Amikor pedig Peéry 1947-ben, édesapja temetésére egy-másfél év távollét után a lezárt határon át a magyar fővárosból visszaszökött szülővárosába, ahonnan a csehszlovákiai magyarságot sújtó teljes jogfosztottságából menekült el az előző esztendőben, már nem ugyanabba a városba érkezett vissza, mint ahonnan útra kelt: Pozsony (Pressburg, Prešporok) helyett már Bratislavában találta magát – utalva szülővárosa észrevehetően megváltozott *identitására*, hiszen, tudjuk, nemcsak a személyeknek, nemcsak egy-egy emberi közösségnek, hanem az egyes településeknek is meg lehet a maguk identitása, azok is áteshetnek identitásváltságon, melyek teljes identitásváltással is járhatnak.

Művelődéstörténeti látószögben Peéry „Kelet-Európa nyugatán” helyezte el Pozsonyt értékrendjének térképén, mely minden idegszálával, történelmének valamennyi mozzanatával a nyugati civilizációhoz kötődött. S ha szűkebb körben szülővárosa jelentette számára azt a talajt, melybe emberi-nemzeti identitásának gyökerei belenőttek, tágabb körben a történeti Észak-Magyarország, a Felföld adta neki ugyanezt. Élete során több nekirugaszkodással, számos írásában is sorra vette azokat a helyi jellegzetességeket és művelődéstörténeti vonatkozásokat, illetve azokat a „küzdőket, építőket és megtartókat”, amelyek és akik lokális jelentőségük ellenére is az európai tágasságot, távlatot biztosították számára. Szülővárosáról olyan bensőségességgel és ihletettséggel tudott írni,

hogy szinte a mesevilág – egy mesebirodalom – elevenedik meg ezen írásaiban előttünk. Egyik későbbi futamában meg azt panaszolja, hogy Pozsonynak még mindig nem született meg a maga Krúdyja, amihez annyit tehetnék hozzá, hogy ha élete-sorsa úgy alakul, ha alkata engedte volna kiteljesedni benne a szépíró, ha kisebb lett volna benne a társadalomváltoztató, eseményfordító szenvedély, akár ő is válhatott volna szülővárosa Krúdy Gyulájává.

Írónk önképének, azonosság-tudatának következő sarkalatos pontját a magyarsága, a magyar nyelv és kultúra reá gyakorolt személyiség- és identitás-képző hatása adja. Pedig – s e tekintetben is – jellegzetes közép-európai életút, sors az övé – apai ágon csupán második generációs magyar volt: miután az Apponyi család lengyeli birtokán kulcsárkodó nagyapja még nem tudott magyarul, a magyar nyelv és kultúra a németnek született s a magyart komáromi középiskolai társaitól tanuló, birtoka kovácsinasának kitaníttatását magára vállaló jeles diplomata, műgyűjtő és bibliográfus, Apponyi Sándor iránti hálája megnyilvánulásaként édesapja, dr. Limbacher Rezső választása volt. A történet folytatása (befejezése?), hogy írónk családja a Németországban élő, 1952-ben Sopronban még magyarnak született, de tudtommal nyelvünket már nem beszélő fiában visszatért a németiséghez, a német nyelvbe, kultúrába, így az, hogy Peéry a személyes sorsát, emberi-írói magatartását olyannyira elhatároló módon magyarnak született, a családtörténet mindössze két-három nemzedéknyi, ám annál fontosabb és jellemzőbb kitérője volt csupán. De anyai ágon a magyar mellett a szlovák elem is jelen volt ebben a jellegzetes sorsképletben, s az, hogy így családjában háromféle – német, magyar és szlovák – elem keveredett, és több társadalmi osztály – a nincstelen cselédség és munkásság, a felemelkedő középosztály, a jómódban élő művelt és a társadalmi életben közhasznú szerepet betöltő polgárság, valamint a hirtelen lecsúszó úri-dzsentri réteg tapasztalati világa adódott össze, szintén a személyes sors és magánmitológia egyik, magatartásformát, világszemléletet adó pillérének számított. Tanulságos ebből a szempontból olvasni pályakezdő írónk fiatalkori naplóját, melyben mintha Ady Endre József Attilával kórusban kiáltaná világgá a késő kamaszkor és a felnőttkor határára érkezett s döntő identitásküzdelmét névváltásával is jelző tizennyolc éves fiatalemberünk genetikailag meghatározottnak tudott frusztráltsága vélt magyarázatát. E fiatalkori, *tüneteit* nézve már-már neurotikus identitásküzdelmének lett a következménye tizennyolc éves kori névváltása is, amikor – részben s rövid időre szüleivel szembeni lázongásától is hajtva – a Limbacher helyett felvette a Peéry nevet (mely elhatározásával nem édesanyja, Péry Anna családnevét kívánta továbbvinni, hanem a „közösségéről való leszakadás”, illetve a „valahová tartozás” dichotómiáját megszenvedő, saját személyiségéért a világgal keményen megküzdő romantikus ibseni hősből látva megtestesülni a maga dilemmáit és drámáját, Peer Gynt nevét vette magára, azaz írónk nevében a Peéry-t tulajdonképpen *Peer Gynt-i* jelentésben kell(ene) olvasnunk. S micsoda játéka a véletlennek, micsoda telitalálata – a személyiségében talán már ekkor is magában hordozott – sorsa későbbi alakulásának, hogy a felnőtté

válás küszöbén levő Limbacher csemete (írói)név-választásával a folytonos útonlevés, az örök-bujdosás ez ibseni metaforája mellett döntött...

Peéry fentebb említett polgári származása, a polgársághoz való tartozása, polgári élet- és értékszemlélete egyben írónk magánmitológiájának harmadik tartópillére is, s benne a klasszikus értelemben vett polgárság, polgári világ, értékrend és középosztály visszatálhat saját hagyományaihoz és gyökereihez, jóllehet ő maga – édesapja szőlőműves- és uradalmikulcsár-ivadék, édesanyja nemesszármazék lévén – polgárnak is csupán másodgenerációs volt. A szülei mélyről indultak, Peéry és két nővére viszont már meglehetősen anyagi biztonságba születtek bele. Édesapja, idősebb Limbacher Rezső, a közmegebecsülésnek örvendő, a császármetszéses szülés módszerét a mai Szlovákia területén elsőként alkalmazó pozsonyi nőgyógyász-szülésorvos, lelkes városszépítő, nemzetközi hírű rózsanemesítő, ahogy szintén nevezték, a „rózsaoltó orvos”, továbbá nemzetközidíj-nyertes amatőr fotográfus, a színes fényképezés egyik szlovákiai úttörője volt. Édesanyja, dr. Limbacher Rezsóné Péry Anna – hivatását tekintve: tanítónő – szintén tevékeny társadalmi életet élt. Mindehhez, a származás és a családi környezet mellett hozzávehetjük még a nagy hírű pozsonyi evangélikus líceumot, mint neveltetésének, világképe kialakulásának, szocializációjának legfontosabb, életeszemély-formáló terepét. Peéry élete végéig büszke volt protestáns neveltetésére, melynek alapjait a szülői házból hozta magával, s amely aztán a pozsonyi evangélikus líceum évszázadok levegőjét őrző falai között teljesedett ki. Az iskola – felfogásában – a pozsonyi polgárság, polgárlét, a polgári magatartás bölcsője is egyúttal, ahol „A kultúrák párhuzamos kinyílásának olyan káprázatos folyamata megy [...] végbe, amit már nem lehet csak egy nép és kultúra szempontjából szemlélni [...], hanem csakis az alma mater szempontjából, mely itt, Kelet-Európa nyugatán egyformán tudott csíráztatni magyar, szláv és német szót.”

Polgárnak született – osztályához, az őt a baloldali eszmék és ideológiák közelébe lendítő fiatalkori lázadás rövid szakaszát leszámítva, élete végéig hű maradt –, de az ő polgára nem a *burger*, hanem a *citoyën*, nem a gyarapodó, hanem az építő és alkotó. Vagyis nem szorul feltétlenül városfalak közé: vidéki kastélyban, falusi kúrián, iskolában és parókián egyaránt megtalálható, s a közösség minden ügyében hallatja a szavát, akár a görög polisz lakója. De nem ragaszkodik kizárólagosan a polgárság által teremtett értékekhez – a nemzeti múlt és művelődéstörténet egészét, sőt az európai történelem és fejlődés valamennyi nagy eredményét a magáénak tekinti, beleértve a szomszéd népek kultúrkincsét is. Életszemléletét a humanizmus, munkáit és cselekedeteit a keresztény és a polgári értékrend tisztelete, európai látókör, valamint a magyarság egyeteméhez való tartozás tudata alakítja, jellemzi, határozza meg.

Ezen elvek mellett pedig élete legváltáságosabb pillanataiban is kitartott, és akár jól felfogott személyes érdekei ellenében is ragaszkodott hozzájuk. Talán ezért nem lelt, nem lelhetett hazát magának haláláig. Illetve lelt, a fogalom goethei értelmében, amire többször is szívesen hivatkozott, miszerint a haza

minden ember számára egyet jelent a *majorsággal*, az otthonnal, a szülői házzal, közvetlen környezetével, kötődéseivel. Peéry számára ezt a hazát, az igazit, Pozsony jelentette mindenekelőtt. Az ő számára a nagymúltú koronázóváros ugyanaz, mint Márainak Kassa: a világ teljessége – kicsiben, összesűrítve.

A már körvonalazott erkölcsi rend azonban nemcsak eleve meghatározta személyes sorsát és kijelölte azt a kényszerpályát, amelyről képtelen volt letérni, hanem egyben erőt is adott neki ahhoz, hogy szembeszálljon a nemzete sorsát és Közép-Európa békéjét egyaránt veszélyeztető két nagy fenyegetéssel: a hitlerizmussal és a sztálinizmussal. A Hitler segítségével önállósult fasiszta Szlovák Köztársaság idején antifasiszta publicisztikájával vállalta egy nehéz sorsú, mindössze hatvan-valahányezresre zsugorodott kis népközösség képviselőjét, a hontalanság éveiben – részben még Szlovákiában, részben már Magyarországon – a kitelepítésekkel és deportálásokkal sújtott háromnegyed milliós szlovákiai magyarság mellett emelte fel a szavát. S amikor itt is félre kellett állnia, az ország decentralizálásának igényét tette magáévá, és előbb gimnáziumi tanárként, majd igazgatóként Mosonmagyaróvárott és Sopronban is e cél érdekében munkálkodott. Miután azonban az 1956-os soproni események élére állt, családjával – feleségével és négyéves kislányával – neki is menekülnie kellett Ausztriába, ahová – sokat elmondva róla, személyiségéről – egész gimnáziumi osztálya követte őt. A traiskircheni menekülttáborban azután iskolát szervezett számukra, amiért különféle atrocitások érték, majd Bécsbe került, de irigyei s ellenfelei itt is elérték, és innen is tovább kellett mennie – a Német Szövetségi Köztársaságba: Stuttgartig, ahol a lakóhelyétől másfél óra vonatozásra eső reutlingeni főiskolán talált magának könyvtárosi állást, hétközben az otthona és a munkahely között ingázva. Hétvégeken pedig hajnaltól éjszakáig írt, miközben az 1956 utáni magyar emigráció egyik vezető publicistájává, megbecsült esszéistájává vált, aki szoros kapcsolatot tartott annak legjelesebb képviselőivel és fórumaival; előadásokat vállalt, első elnöke a Németországi Magyar Írók Munkaközösségének, dolgozott a Szabad Európa Rádióknak, és sűrűn publikált a legfontosabb nyugati magyar lapokban, a magyar 56-ot körbejáró-elemző publicisztikái, esszéi pedig a forradalom irodalmának legfényesebb darabjai. Ám hogy ezeket az írásait kötet(ek)ben is kiadja, csak élete végén gondolhatott. Ezért is előzte meg nagy várakozás például a *Requiem egy ország részért* című könyvének megjelenését 1975-ben, melyben a családjára visszaemlékező s a két világháború közti és a második alatti Szlovákiában töltött éveit megelevenítő esszéit, vallomásait tette közzé.

A kis kötet megható, heroikus kísérlet az elmúlt idő rekonstruálására, a *bentté* lett *kint* visszahelyezésére a konkrét térbe és időbe. Írásaiban egyként érvényesül az urbanitás és a rusztikum, a polgári és a népi tárgyi-tapasztalati világ és műveltség meghitt ismerete. Különösen Peéry rendkívül érzékletes, filmszerű táj- és környezetleírásai ragadnak magukkal, tobzódik a nyelv adta lehetőségekben, szinte rekonstruálni lehet e szövegei alapján az egyszeri, nem reprodukálható *látványt*. Más megközelítésben a *Requiem egy ország részért*

a régóta megtalált önazonosság könyve. Szabó Zoltán értelmezésében „Peéry Rezső a maga identitását Szlovenszón találta vagy kereste meg 1918 és 1938 között, és ezt a saját identitást azóta sem vesztette el soha, megmaradt benne mindenütt, ahova sorsa sodorta”. Peéry az *íróság*, az *író-lét* e késői megtapasztalását igazi ünnepként, az írásai kötetbe rendezését folyton megakadályozó körülmények szerencsétlen összejátszásának esztendei utáni elégtételként élte meg. Borsody István például úgy látta, a „kis könyv méretén felül gazdagítja irodalmunkat”, Cs. Szabó László pedig, hogy az „A maga szerény keretében, visszafogott hangján történelmi cselekedet, segítség egy későbbi kornak.” És ezt emelte ki Illyés Gyula is: „Nemzedékünk utolsó tennivalója – írta Peérynek –, hogy igaz képet – ilyet, mint ez a te munkád – hagyjunk hátra azoknak, akik [...] hozzállhatnak visszaadni az egész nép méltóságát.” Szabó Zoltánt pedig az élmény, amelyet e könyv jelentett a számára, arra sarkallta, hogy nagy, mintegy hatvanoldalas, tudtommal máig kéziratban levő tanulmányban foglalja össze mindazt, amit Szlovenszóról, a szlovenszókóiságról, illetve a Felvidékről és a felvidékiségről gondolt. Ilyen értelemben tanulmánya alapszöveggként is felfogható e tárgyban, s bizonyos értelemben akár egykori *Szerelmes földrajza* újkeletű fejezetének is tekinthetjük. Szabó írása egyik helyén az önkéntes száműzetésbe vonult Wesselényi Miklósséval veti össze Peéry stuttgarti magányát, éles szemmel tételezve a kettőjük, illetve: századuk közti különbséget: míg a zsidói gróf, a 19. század embere *Szózatában* még a *jövőről* beszélt, a 20. század egykori pozsonyi polgára már a *múltról*, azaz míg „a *Szózat* riasztás, a *Requiem* emlékbeszéd...”, melyet egyenesen remekműnek nevez. Olyan „nagy írói teljesítménynek”, „egyedülálló prózai műnek”, „mestermunkának”, „az utolsó negyedszázad legjobb *haza-könyvének*”, amilyenre „akarati elhatározás senkit se tudna képesíteni”. Peéry könyvének „önértékén felüli jelentőségét” – írja – az adja, hogy „nélkülözhetetlen *segédkönyv* és *eligazító kalauz* lehetne olyan egyetemen, ahol olyasmit is tanítanak, ami *közösségtudománynak* mondható, és ebben tantárgy az a haza, amiről politikusok, valamint ideológusok mindenkor céljaiknak, illetve érdekeiknek megfelelően szoktak hazudozni”. A *Requiem...*-ben írónk mindvégig jellemző történelmi éles- és tisztánlátása érett be, melynek egyik legpregnansabb példája korábban a második világháború romjain létrejött kétosztatú Európa újbóli egységesülésének esélyeit latolgató, *Az integrálódás kilátásai a közép-kelet-európai államok földjén* című, 1963-as tanulmánya volt a brüsszeli *Szemlében*, melyben már mindazokat a folyamatokat előre vetítette, amelyek az adott térségben negyedszázaddal később, az 1989-es rendszerváltásokkal teljesezhetnek ki és zajlanak napjainkban is. Vagyishogy a szovjet járomba kényszerült közép-európai államok szabadságuk visszanyerésekor előbb nemzeti identitásuk és szuverenitásuk megerősítéséhez és kiteljesítéséhez térnek vissza, és egymással, illetve egy nagyobb közösségbe immár szabad akaratukból történő integrálódásukra törvényszerűen csak ezután kerülhet sor, mivel „Közép-Európa fejlett történelmi öntudattal rendelkező népeitől aligha lehet remélni, hogy nem fognak minden erejükkel nemzeti szabadságuk visszaállítására,

nemzeti függetlenségük kivívására törekedni". E társulásnak „az erőszakos, korai és doktriner megvalósítása” azonban ugyanolyan veszélyes lehet, mint e társulás „elmulasztása”, mert az „a hagyományos erők társadalmi és szellemi eróziójával” járhat, ami pedig „beláthatatlan következményekkel járó bomláshoz, széteséshez vezethet, maga után vonván a szabad világ szabadságának és hatalmának valószínű megsemmisülését”.

De, vissza a *Requiem...*-hez, amely, összességében, amellet, hogy kiválóan alkalmas a kisebbségi (szlovákiai magyar) sors és lélek tanulmányozására, alapvető tételekkel gazdagítja a polgárrá válás folyamatáról, a polgárlét jellegzetességeiről és felelősségéről, valamint a közép-európai népek együttéléséről szóló irodalmat is. Mely tekintetben másokétól jól *elkülönülő*, egyénített *beszédmódjával* (is) a Nyugat legjobb esszéíró-hagyományait viszi és a magyar emlékirat-irodalom legszebb lapjait írja tovább.

A számvetést az is sürgette, hogy mivel életének viszontagságai s a napi robot Peéry szervezetét és idegrendszerét mérhetetlenül megterhelték, 1973 után, súlyosbodó betegsége miatt már könyvtárosi munkáját sem folytathatta. A felismerés pedig, hogy tervei megvalósítására már nem lesz ideje, főbe kólintotta, bár méltósággal nézett szembe a fenyegető jövővel: „betegségem gyógyíthatatlan, s az előttem álló út rövid lesz” – vallotta meg 1975 karácsonyán Borbándi Gyulának. Írt egy rövid önéletrajzot is az esetre, ha valami végzetes dolog történne vele, a túlélőknek ne legyen gondjuk életrajzi adatainak előkeresésével. A tömörségében is megrendítő kis szöveg végül már valóban csak a halála után látott napvilágot, az 1977-es *Malomkövek között* borítóján, illetve elején. E könyve megjelenését azonban már nem érthette meg: november 11-én, néhány hónappal hatvanhetedik születésnapja után megtért teremtőjéhez. A *Malomkövek között* kiadója, Molnár József szerint – aki Peéryt „a magyar nép leghűségesebb fiának” nevezte – utolsó kívánsága az volt, hogy fejfájára magyarul – Rezsőként, s ne a német Rudolfként – írják föl a keresztnévét. De a sors itt sem mulasztotta el, hogy egy utolsó fricskát mutasson íróknak: a sírjába szúrt, később sírkőre cserélt ideiglenes fakeresztben Peéry nevének *é* betűjéről lemaradt az ékezet, s keresztneve *ő* betűje is *ö*-vé rövidült, mintegy Márai Sándornak az emigráns-sorssal kapcsolatos „döbbenetes látomása” beteljesüléseként: „A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet.”

*

Természetesen mindenkinek megvan a maga – egyéneként is változható sorsa, s a maga határozott (vagy kevésbé határozott) közösségi identitása is (ha ez utóbbi mostanában, említettem, már nem annyira magától értetődő). Viszont az sem szorul külön magyarázatra, hogy ezek az emberi sorsok és identitások különböző sors- és identitásminták szerint is alakul(hat)nak. Ezért is mondhatam, hogy Peéry életének, pályájának némely elemével a magam élettörténete, önazonosságom bizonyos pontjai is értelmezhetők, azaz a magam – bár az övénel talán (egyelőre?) valamivel nyugalmasabb időben alakuló – sors- és mentalitás-

történetével bizonyos értelemben és fokon – például rokon hontalanságélményünk okán s a folyamatos haza- és közösségkeresés *malomkövei* közt őrlődve – az ő történetével is érintkezésbe tudok lépni, és teljes mértékben át tudom érezni azt.

A fiatalkori jóbarát, Dobossy László a Horatiusra utaló *Nem halt meg egészen* címet adta egyik, Peéryről szóló írásának. Ha szorosán írónk életművét nézzük, valóban érvényes rá ama bizonyos híres verssor: „Non omnis moriar.”

Igen, így igaz.

De, tegyem föl székfoglalóm zárásaként a kérdést: él-e még?

S élnek-e még azok az értékek, melyekre föltette életét?

Esetleg, mondjam így: melyekre ráment az élete?

Homoki Gábor: Rózsaszínű napraforgók II.